

FONTES LINGVÆ VASCONVM stvdia et docvmenta

Oztibarreko mintzoaz eta haren lexikoaz <i>Iñaki Camino</i>	5
Aurizko aldaeraren inguruan (Aurizko eta Orreagako euskararen lagin batzuk) <i>Koldo Artola</i>	61
Garai arkaikoko euskara nafarraren lekukotasun berriak: gehiketak eta zuzenketak F. Maioraren liburuari <i>Ekaitz Santazilia</i>	109
La carta bilingüe de Matxin de Zalba (1416). El iceberg lingüístico navarro <i>Peio Monteano</i>	147
<i>Saroi</i> entitate geografikoaren banaketa, esanahia eta etorkia toponimiaren argitan <i>Luis Mari Zaldua Etxabe</i>	175

Año XLVII
Número 119
2015

FONTES
LINGVÆ VASCONVM
stvdia et
docvmenta

SEPARATA

Año XLVII • Número 119 • 2015

Oztibarreko mintzoaz eta
haren lexikoaz

IÑAKI CAMINO

Oztibarreko mintzoaz eta haren lexikoaz

IÑAKI CAMINO*

1. AURKEZPENA¹

1.1. Gure ezagutzaz

Euskal dialektologian hainbat galdera ditugu orain eman diezaiekegun baino erantzun zehatzagoak beharko lituzketenak. Hona dakargun saio hau zatikakoa da eta Oztibarreko *eskuara* aztertzea du xedea, baina Baxenabarre ekialdeko mintzoaren gaian zuzen zuzenean sartu baino lehen, galdera eta ohar orokor batzuk egin nahi ditugu Ipar Euskal Herriko euskararen gainean dugun ezagutzaren egoeraz.

Ez dirudi literaturan Nafarroa Behereko mintzoak XVII-XVIII. mendeetan gorpuzteko eta hedatzeko aukera handirik izan zuenik; mende haietan ez ziren Baxenabarreko mintzoan liburu anitz idatzi: bestalde, hala Lapurdiko nola Zuberoako idatzizko tradizioek indarra ukan zuten Ipar Euskal Herrian, biek eragin zioten Nafarroa Behereko euskara idatziari, iduri bailuke ez zutela Baxenabarreko euskararen molde edo era bat gozpuztera utzi. Literaturaz edo euskara idatziaz dihardu Pikabeak ere, dioelarik XIX. mende bukaera dela «lapurtarren artean behe-nafarreraren hainbat eta hainbat ezaugarri ikusteko egokiera emango duen garaia» (1993: 288). Honelako zerbait idazteak berez Baxenabarreko mintzo berezi bat badela edo bazela edo eskualde horretako ezaugarri berezi batzuk badirela baieztatzea dakar berarekin, baina ez dakigu xuxen Nafarroa Behereko euskararen iragana nolakoa izan ote zen, izan ere, ez dugu aldi eta alde guztietako euskal lekukotasun dialektal leialik ezagutzen.

* (UPV/EHU).

¹ Hiru ikerketa-egitasmotan kokatzen da saio hau: a) *Núcleos innovadores de los dialectos vascos*, MEC, FFI2012-33190. b) *Monumenta linguae vasconum (IV): textos arcaicos vascos y euskera antiguo*, MEC, FFI2012-37696. c) *Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada*, Grupos consolidados, 2012, GIC. IT698-13. Ahal izan dugun heinean *FLV* aldizkariko ezkutuko bi ohar-egilek eman aholkuak jarraitu ditugu, saio honek zituen kokketarik batzuk bederen leuntzen lagundu gaituzte.

Egungo euskalki banaketan Lapurdikoarekin batera dialekto bakarrera dakar Zuazok Baxenabarreko mintzoa, nafar-lapurterara (1998: 228-22), baina galderak argigarri dira: iraganean ere Lapurdi eta Baxenabarreko mintzoen arteko lotura hain hertsia zen, ala bakoitzak bere nortasuna zuen eta bi adar –bakoitza goitik beheiti bere aldetik zetorrena– elkartuz joan ote dira? Bateko eta besteko testurik zaharretako ezaugarri batzuetan balirudike orduan ere bazela bereizketa zerbait Lapurditik Baxenabarrera, baina ez dugu Lapurdi guztiko eta Baxenabarre guztiko testurik eta frogatzeko dago, bestalde, ea balizko ezaugarri batzuk Baxenabarre gehienekoak eta beste batzuk Lapurdi gehienekoak ote ziren, ala bi herrialde hauetako eskualde batzuetakoak baizik ez ote ziren; eta metodologiarik hertsienaren barrenean lan eginez gero, bermatu beharko litzateke Baxenabarreko berrikuntza nortasun emaila haiek ez zirela Zuberoan baliatzen.

Zuberoan berezko berrikuntza ugari gauzatu dira, herrialdeari hizkuntza-nortasun eta batasun handia eman diotenak; menderen mende tasun haue-tarik batzuk Amiküzera hedatu dira, baina baita Nafarroa Garaiko Erronkari edo Zaraitzura ere. Nolanahi ere den, argi dago badirela ezaugarri berri batzuk, Zuberoan, Baxenabarren eta Lapurdiko ekialde horretan ibiltzen direnak eta beraz, ezaugarriok Lapurdiko vs. Nafarroa Behereko euskararen ohiko eztabaida elikatzeke duten balioa erlatiboa da, nahiz ez hutsala.

Ez da ahanztekoa Lapurdiko liburuetan ere badirela mendebalekoagoak eta ekialdekoagoak diren idazle eta ezaugarriak eta badaude, bestalde, berezitasun batzuk Lapurdiko itsas-hegiko euskararen, Ipar Euskal Herrian oro har ageri ez direnak; tasun berri horietarik batzuekin zerikusi zuzena du ondoan dituen Gipuzkoako eta Nafarroa Garaiko ipar-ekialdeko euskarak. Berebat, Lapurdiko hego-mendebaleko Sara eta Ainhoako euskara eta Nafarroa Garaiko Urdazubi eta Zugarramurdikoa ezaugarri batzuetan batera –eta Lapurdiko gainerateko herrietako tasunez bestela– doazela erakutsi du Montoyak (2004: 310). Mintzo hauen gainean eskuinxeago eta bereiz kokatzen da Lapurdi barnealdeko erdiguneko mintzoa; homogeneotasuna eta batasuna aurkitu ditu Epeldek erdigunean: Larresoro, Uztaritze, Jatsu, Haltsu, Kanbo, Ezpeleta herrietako mintzoa badela defendatzen du doktoretza tesi bikainean; talde honek dituen ezaugarri batzuetarik amiñi bat urruntzen dira edo horien periferian daude Itsasu, Milafranga eta Zuraide (2003: 327).

Ipar Euskal Herriko euskalkien banaketa egituratzeko ikusmena goratu eta Lapurdi barnealdeko euskarari so egin dio Zuazok ere, eta halako trantsizio edo zubigintza eskualde bat proposatu du «sortaldeko» eta «sartaldeko» nafar-lapurtera deitu dituen bi multzoren artean: Arbona, Milafranga, Uztaritze, Kanbo edo Ezpeleta herrietako mintzoek lotzen bide dituzte sortaldeko eta sartaldeko multzoak. Eskuineko taldean kolore eta plegu ugaritako mintzoak kokatu ditu: Baigorrialdekoa, Arberoakoa, Hazparnealdekoa, Aturrialdekoa Bardoze salbu, Garazikoa eta Oztibarrekoa (2014: 135).

Lapurdiko goitiko alderdian, nolazpait errateko, Beskoitze, Urketa, Lehuntze, Mugerre, Hiriburu herriak Aturri ibaiaren arroan edo ibaiari hurbil kokaturik daude; eskualde horretako euskal mintzoak ezagun du Euskal Herriko ekialdeko hizkuntza-eragina, baina baita Lapurdiko bereko euskararena ere, Hazparneko mintzoak eragin diona barne; alta, mintzo horiez eta Bardozeakoaz azterketa xeheagoak beharko genituzke ondorio sendagoetara heltzeko.

Ez da erran beharrik Lapurdi eta Baxenabarre bakoitza herrialde bat izateak ez duela bermatzen bakoitzak berezko mintzo bana darabilenik edo gauzatu duenik. Antzinakoak ez diren hizkuntza-ezaugarri berri eta beraz historiko batzuei jarraipena egin dakieke testuetan, ez dira hain zaharrak eta Lapurdi nahiz Baxenabarren, bi herrialdeetan ageri direla ohartuko gara. Izan ere, bi herrialdeen arteko muga fisiko edo orografikorik ere ez dago, eta badakigu, bestalde, goi alderdietako artzainak beherera jaitsi ohi direla negu sa-soinean, Baxenabarre eta Lapurdiko jendea hartu-emanen ibili ohi dela: «behar dute orduan Garazibehere, Lapurdi edo Amikuzeko baserrietara jo Garazigaineko artzainek, hango negubazkak ongi ordainduz» (Larre, 1997: 197). Eta joan dira Garaziko Donibaneko merkatura astelehenez beste euskaldun ipartarrak ere: «beste merkatuetan ez bezala, Hazparnetik, Amikuzetik, Xuberotik, Lapurdi beheretik, Goinafarroa eta Iruñeatik» (201). Hauek hara edo haiek hona, gizarteko hartu-eman eragin dute eta honelako elkartzeek mintzoen arteko halako *levelling* edo bateratzea ekarri ohi dute: hizkuntza guztiz ez zatitzea, berrikuntzak alderdi batetik bestera iragatea. Lapurdi eta Nafarroa Beherearen artean gizarte hartu-eman nasaia gertatu da.

Ohituraz bederen bada Lapurdiko eta Baxenabarreko idatzizko tradizioaz mintzatzeko ohitura garatu bat Ipar Euskal Herrian, eta egia da ere, hizkuntza-ezaugarri batzuek Nafarroa Beherera eta beste batzuek Lapurdira begira jartzen gaituztela. Konparazione, Baigorri izan ezik Nafarroa Behere guztian egiten diren *noit* 'nor bait' edo *zeit* 'zer bait' erako laburduren erabilera, *diin* 'duen' bezalako asimilazioak adizkietan –zeinak ekialdeko Baxenabarren guti entzuten baitira–, *bit* 'bait' partikula kausal edo erlatibozkoa monoptongaturik, «nik zuri» *dauzut* 'dizut' edo «hark zuri» *dauzu* 'dizu' erako adizki triperersonaletan igurzkari edo ez afrikatua izatea –Nafarroa Garaiko eskualde batzuetan bezala, baina Baztanen ez bezala–, *elgar* izenordaina, *intzun* 'entzun' aldaera... ezaugarri hauek gehienak berriak dira eta hein handian Baxenabarreko eskusiboak dira, ez dira beste herrialdeetan nagusitasunez ageri. Eta badira ezaugarri gehiago Nafarroa Beherean entzunen ditugunak, baina hertsiki ikusirik ez dira horko bereizgarriak, ibiltzen baitira herrialdetik kanpo ere; eman dezagun, *hantik* 'handik' & *heentik* 'heben-dik' aldaerak, *niz* 'naiz', *nintzan* 'nintzen' adizki laguntzaileak, zuketaren erabilera... Baxenabarren eta Zuberoan baliatzen dira; eta *zako* 'zaio' eta *dako* 'dio' adizkiak nahiz xuketa bera, Lapurdi ekialdeko eskualde zenbaitekin partekatzen ditu Baxenabarrek. Halaz, ezaugarri hauek guztiak elkarrekin ageri zaizkigunean, orain arteko tradizioan *Baxenabarreko eskuara*-tzat jo izan da mintzo hori. Ikuspegi hertsienean, ezaugarriak «baxenabartar» izateko ase beharreko baldintza Zuberoan edo Nafarroa Garaian ez agertzea litzateke eta ezaugarri «lapurtarrek» ere baldintza bat ase beharko lukete: Lapurdi guzti-koak izatea, ez izatea, konparazione, itsas-hegikoak, Sara inguruko hego Lapurdikoak, barnealdekoak edo Aturrialdekoak.

Nafar-lapurteraren azpieuskalkiak definitzeko estrategian Zuazok ezaugarri sistematiko supradialektalak baliatu ditu, ez ditu ezaugarri eskusiboak erabili eta beraz, multzo batean nahiz bestean eskusibotasuna gehienik ezaugarrien konbinazioan bilatu du, ez ezaugarrietan beretan (2014: 133-141). Honela, sartaldean erabiltzen ez diren ezaugarri batez ere berritzaileak baliatu ditu sortaldeko multzoa ezaugarri hornitzeko, baina Zuberoan erabiliak ez izateko hatsarrea aintzat hartu gabe: konparazione, *-uya* > *-ia* emaitza, *niz*,

zitu adizkietako monoptongazioak, pluraleko *-er* datibo atzizki aldaera, sozietiboko *-kilan*, zuketa eta xuketa tratamenduak, *afaldu*, *askaldu*, *bazkaldu* aditzen balentzia, *-gia* leku atzizkia, *-a* galdera atzizkia edo denbora eta baldintza kutsuko perpausetako *ber* partikula; berrikuntza ez diruditenen artean, *nihaur* erako pertsona izenordain hanpatuen saila edo *jaugin* aditzaren aginterako adizki trinkoak baliatu ditu.

Zuberoan ezezaguna izanik, espezifikoa da darabilen Nor Nori saileko *zait* > *zaut* berrikuntza: ez da sartaldeko nafar-lapurteran baliatzen eta arestiko tasunen sorta horrekin batean sortaldeko multzoaren bereizgarri dakar Zuazok. Baliteke *zait* → *zaut* aldaketan *eradun-eko *deraut* ‘dit’ erakoek analogia eragin izana. Baxenabarreko ekialdean Etxepareren *irudi çayt emaztia dela gauça ezitia* lerroa dugu gogoan, aldaera zaharra dakarrena, baina badakar *çauçu* ere; 1651n Olce Baionako apezpikuak inprimarazi *Pregariac*-en Baxenabarreko aldakian *çaitan* ageri da (17), baina Lapurdi ekialdeko edo Nafarroa Behereko XVIII. mendeko testuetan bada *zaut*: *Kadet eta Bettiriño-n idurit-zen zaut* (Padilla, 2011: 272), Bazkazaneko idazkietan *hain çaut importantia handicoa* (Orpustan, 2005: 231) & *eçaut miraculu* (224); Lopez apezjutsiarraren 1782ko itzulpenean *iduri çaut* (42) & *erorten çadonian* (325); 1740an Pauen argitarazi Nafarroa Behereko katiximan ez da «hura eni» ageri, baina *erremediotaco cerbitchatcen çaucu* dakar (107).

Aldiz, egun Garazin Irizarren datuetan bederen *zaat* nagusi da –EHHA-k *zait* dakar Garazin gehienik, nahiz Ezterenzubin *zaat*–; Oztibartarrek *zaat* egiten dute, egun *zaut* ez da nagusi ibarrean, herri xeheak ez, apezek erabilia da gehiago, nahiz Videgainen datuetan *zaat* & *zat* aldaerez gain baden *zaut* ere (Lan, Jut). Ohar bedi bigarren pertsonan Oztibarren *zauzu* & *zauzie* dardela eta pluraleko lehenean *zau* & *zauku*; paradigmaren aldetik ez da harriagarri *zaut* ere agertzea. Berebat, amiküztar gehienek *zata* egiten dute. Baxenabarre ekialdean kasik ez da egun *zaut* ageri².

Bestalde, Lapurdiko itsas hegian *zait* → *zaut* berriztatu ez izatean, ez luke zerikusirik itsastarrek datiboa hirugarren pertsona denean triperpertsonean *eradun-ez landa **-i*- erroko adizkiak ere baliatu izanak, *zait* → *zaut* aldaketa jasan duen lehen pertsonan ez baita *eradun eta **-i*- arteko lehiarik gertatu triperpertsonean, analogiaren balizko eragileak –*deraut* eta kideak– ibili dituzte lehen pertsonan. Gipuzkoa eta Nafarroa Garaiairen hurbiltasunak lagundu ote du *zait* aldaera zaharra gorde dadin, *zaut* berrikuntza bildu beharrean?

Zuazok dakarren sartaldeko azpieuskalkian, berriz, supradialaktalak dira destinatiboko *-(r)entzat* morfema, triperpertsonean beharrean *edun saileko *erran zaitut* edo *erran nau* adizkiak ibiltzea, **-i*- oinarria triperpertsonean datiboa hirugarren pertsona denean edo *-ten* aditz izen aldaera *-iten* zaharra beharrean.

² «*zaut* gehiago apezek, hori da forma... guk *zaat* errain dugu, bai, bai, gero nahi balin badugu hobeki adi dezan, beharba *zaut* errain dakou; “hark eni” eztabadaka *eman daat*, *diatak* toka, eztabadaka *eman daat*; *eman daut*, bai, bai, gehiago apezhen..., hori da ebanjelioak eta bon, gure beharrietan sartu diren Elizako, erran nahi baita, eskuara landuagoa» (Donaixti). Ibarrolan ere *jin tzaat* diote: «*jin tzaub*» *kanpotik geiho*. Pentsa ote daiteke *zaat* erakoetan eta *daut* ‘dit’ beharrean *daat* ‘dit’ (Zibitze) aldaera erabiltzean, ez dela beharbada asimilazio bokalikorik, eta lehen pertsonaren morfema pleonastikotzat jo daitekeela, datiboko lehen pertsonaren *a* erantsi dela eta pertsona beraren datiboko *-t* ere hor gelditu dela?

Peko alderdiari so egin diezaiogun orain: historikoki Baigorrialdeak Baionara eta Iruñera igorri du bertan ekoiztu duen haragia eta badakigu Irulegiko ardoa ere biltzen zutela baionesek. Giza hartu-emanek hizkuntzan eragiten dituzten berdintasun edo antzekotasunak aztertzean, on da Baigorrialdeak Nafarroa Garaiarekin eta Lapurdirekin duen hurbiltasun edo ondokotasun geografikoa aintzat hartzea. Badakigu Nafarroa Beherean gertatu diren berrikuntza ez antzinako batzuk ez dituztela Baigorriin ibiltzen:

- ez da *bait* > *bit* monoptongazioa gertatu
- *hementxe* edo *hantxe* erakoak baliatzen dira, ez da *-xe* atzizki indargarriaren *-xet* aldaera berria ageri, ezta inesiboko *-xetan* ere; *cfr.* Amiküze, Oztibarre edo Garazi aldeko *holaxetan*, *hantxetan*
- ez dira *ginden* ‘ginen’, *zinden* ‘zinen’ erako adizki berriak ageri

Baxenabartar eta zuberotarren berrikuntza batzuk ere ez darabiltzate Baigorriin:

- gehiago ibiltzen da *rtz* kontsonante taldea *st* baino
- Baxenabarre gehienez ez bezala, ez da adlatiboko *-la* & *-lat* aldaera ageri
- gainerateko Baxenabarren ez bezala, galduz joan da soziatiboko *-kilan* berrikuntza
- zuketa eta xuketa tratamenduak falta dituzte, adizki nabarmen horiek entzuteko Berrogaingo lepoa gurutzatu eta Garazirat jo behar da

Beste ezaugarri batzuetan Nafarroa Behereko ezaugarri zaharrak gorde beharrean, Lapurdirekin edo erdialdeko Euskal Herriarekin batean berriztatu du Baigorri:

- inesibo zaharra galdurik da, ez da *etxen* erako adibiderik; *cfr.* Orzaizen 1985ean bildu genuen *ogia egiten ginin etxean zortzi uziz, zortzitik*
- *-rr-i* edo *-l-i* bukaera duten partizipioetan aditz-izena *-tzen* egiten da, ez artean Baxenabarren entzun ohi den *-ten* zaharra

Beste ezaugarri batzuetan Lapurdiko joera bera darabil Baigorri ere:

- Arberoa-Iholdi alderdiak bezala, ozenen palatalizazio maila apala du
- lekuzko adizlagunetan ez da *nt* ageri, *nd* baizik: *handik*
- bilatzeko ekintza ez du *-ka* atzizkiak adierazten, *-keta(n)* ibiltzen da

Binperrez, berrikuntza espezifikoko zenbait ibiltzen dira Baigorrialdeko euskararen, gainerateko baxenabartarrek bildu ez dituztenak:

- hiketan *e*-ra aldatzen da hirugarren pertsona datiboko morfema: *gina-kon* ‘genion’ → *ginakean* ‘genioan’ & *ginakenan* ‘genionan’ (Baigorri), *dakot* ‘diot’ → *zakeat* ‘zioat’ & *zakenat* ‘zionat’ (Bidarra), *dazkou* ‘dizkiogu’ → *dazkeauk* ‘zizkiogu’ & *dazkenaun* ‘zizkionagu’ (Orzaize)
- lehen pertsona pluraleko datiboa duten adizkietan *zki* / *zka* lehia sortu da iparretik hegora Baigorrialdean: *dauzkigu* (Bidarra, Orzaize, Baigorri, Banka) vs. *dazkau* ‘dizkigu’ (Urepele, Aldude, Kintoa); *cfr.* *zazkau* ‘zaizkigu’ (Aldude)
- Baztan, Esteribar edo Erroibarren bezala, adizki tripertsonalek ordezkatu dituzte inoiz Nor Nork sailekoak; datiborik gabeko egoeran *nu* eta *daat* edo *nute* eta *daate* adizki pareak baliatzen dira Baigorri herrian

- bokal artean *h* baliatzen da Baigorri herriko adizki batzuetan: *zinazkidan* & *zinazkidahan* ‘zenizkidan’, *deat* & *dehat* ‘diat’, *deanat* & *dehanat* ‘dinat’
- franko herritan (Arrosa, Baigorri, Banka eta Alduden nahiz Kintoa alderdian) *dakou* > *dakoo* asimilazioa gauzatu da

Argiago adieraz bedi: Garazikoa, Arberoakoa edo Oztibarrekoa ez bezala, Baigorrialdeko euskara ez dago Baxenabarreko euskararen gune-gunean, baina hau erranik ez dugu adierazi nahi Baigorri eta Garaziko euskararen berdintasunik ez dagoenik; Irizar zenak kidesunak sumatzen zituen Baigorrialdeko eta Garaziko aditzaren morfologian (1981 II: 328) eta alderdi lexikoaren zati bat ere partekatzen dute Garazik eta Baigorrik, nahiz ez eskusiboki; *cf.* § 5.1.1. & 5.1.2.

Hartara eta oro har mintzaturik, Baigorrik Lapurdiko mintzora duen joerak eta hizkuntza-ezaugarri batzuetan Nafarroa Beheretik bereiz jokatu izanak ez dio on egiten Lapurdik bere mintzoa eta Baxenabarrek berea dutelako ikuspegiari. Lehen ikusi dugunez, Lapurdiko mendebalean baliatzen ez diren baina ekialdeko Lapurdin eta Baxenabarren baliatzen diren berrikuntza anitz Zuberoarekin partekatuak izateak ere ez du arestiko ikuspegi bitar hori laguntzen: hainbat tasunetan ekialdeko eta Zuberoako dinamikari loturik kokatzen ditu Baxenabarre eta ipar-ekialdeko Lapurdi, eta hortakotz, Lapurdi vs. Baxenabarre dikotomia simetrikoki hori makesten du.

1.2. Hazparneren garrantziaz

Lapurdiko saihetsean dagoen Hazparne hiriaren kokaguneak ere ez du Lapurdik bere mintzoa eta Baxenabarrek berea dutelako ikuspegiaren alde jotzen. Baxenabarreko euskaldun ugariaren eskualdeburua izan da hondarreko mendeetan Hazparne, aspalditik merkatua izan du eta kanpotar batzuek garrantzi handiko zapatagintza lantegiak eraiki zituzten hirian XX. mendearen hasieran; bi eragileok erakarpena izan dute ondoko eskualdeetan eskuinezker eta goi-behe. Berebat, demografikoki –eta ondorioz demolinguistikoki ere– hazpandarrak portzentaietan gehiago dira eskualdeko beste euskaldunak baino. Aberastasuna eta gizarte-dinamika eragin ditu Hazparnek ingurumarian. Alde eta aldi guztietako hizkuntza eta dialektotetan, Hazparnekoa bezalako errealitateek hizkuntza batasun zerbait edo berrikuntza batzuen hedadura eragin ohi dute, bai Euskal Herritik kanpo eta bai hemen ere. Gure ustez Hazparnek eragina izan du hizkuntza-ezaugarri batzuen hedaduran, barnealdeko Ipar Euskal Herriko berrikuntza batzuk barreiatu izanean. Bereziki aipagarri deritzogu artean euskal dialektologian guti aipatu den errealitate honi.

Lapurdi eta Baxenabarreko mugaren ondoko eskualdeburu honen industriaz hona XX. mende hasierako zenbaki batzuk: «mila langile ta gehiagoren lana bazaukaten orduan Hazparneko zapatariek. Dotzena bat lantegitan zabiltzan horiek guziak, haundienak hiru ehunez goiti langile eta ttipienak hogeit bat» (Larre, 1992: 267). Hiri hazia da ingurukoentzat, demografikoki hazpandarrek portzentaietan nagusigoa dute eskualdean eta XX. mendean euskaltzale zen hazpandar burgesia hark euskara zuzena mintzatzeko eginahala egin ohi zuen, Odon Apraiz-ek XX. mende hasierako lehen laurdenean Azkueren *Erizkizundi*-rako datu bila zebilenean zioenez (Irizar, 1999b: 487).

Zendu berri den Larre euskaltzain baigorriarrak Hazparneko *solas arrallanta*-ren berri eman digu (2001: 217) eta gogora ekarri hazpandarraren «jauntasuna» ere. Inguruko herritarrek «hazpandar horiek, zer handikariak!» erran ohi dute; Ipar Euskal Herrian euskararen transmisioa abaildurik dagoen garai honetan, ikus XXI. mende hasierako Duguine hizkuntzalari hazpandarraren ikuspegia, ahal ekonomiko gehiagoko hazpandarren balizko euskaldun irauteaz, oroitarazten baitigu Monzon zenaren 1966ko *Hazparneko anderea* antzerkiaren irakaspen irrikingarria (2009: 191-198)³.

Egiazki harritzeko da ondoko eskualdeetan Hazparneko euskarak duen ospe ona: Amiküze ibarreko Behauzeko lekuko batek biziki goersten zigun 2006an Hazparneko *eskuara*; guk hari hura aipatu eta, berehala erreakzionatu zuen haren alde eta hain ederra dela nork dioen guk hari galdegitean, bere burua, bere ezagutza ezarri zuen bermetzat: *Au! Hazparnen eskuara ederra da, e, nula!* [Ikertzaileak]: Ederra? Nok erranik? *Niaurek! Hazparnen jende gradoko haundia dira, e!* Kanpaña zolan sortu zenak *jende gradoko haundia* zekusan Hazparnen eta hango mintzoa goersten. Ez genuke atzendu behar Amiküzera predikatza Hazparneko misionestek jo ohi zutela eta honek ere eragina utzi dukeela; *cf.* J. B. Etcheberry apezaren 1986ko *Hazparneko misionestak* liburuxka. Hiri honetan 1821etik aitzinera jardun zuten misionestek herri ttipietara jotzen zuten predikatza eta haiexez geniharduela, Amoroitzeko bi lekukok iritzi bera zuten 2007an: *eskuara ederra zizien ba hek e, beste gi[ž.]a at e, hor Hazparneko ta eskualde... eskuara ederra hek e, guk beno ederraua*. Baina Hazparneko euskararen goirstea oraiko afera ez dela Jean Etxepare miriku eta idazleak erakusten digu, Manex Hiriart-Urruti idazle hazpandarrak diharduela (Charritton, 1984: 172):

nundik zuken mihian delako errextasun berezia, huna gure iduriko. Euskaldun jitearekin batean, edo haren ondotik, haren hazkurri, aitama, haurride, auzo, ahaide, orok haurdanik odolean emana zakoten, eta ahoan, euskararen ara, euskararen alderateko ixuria. Dakizuen bezala, Hazparnen, Hazparneko inguruetan da behar bada begiratu jorienik, errexenik, eta irakarik gutienekin, gure hizkuntza zaharra.

Arberoako Jean-Baptiste Etcheberry idazle donostiritarrak ere Dominique Soubelet kalonje hazpandarraren euskara ederresten du (1986: 45):

haren eskuara guziz laketa zen, edari goxoena bezain atsegingarria. Lehen hurruparen ondotik, konparazione, ekarria zinen basotara nasaia-
ren iresterat, nihork bietan manatu gabe. Etzitaken egunetik biharrerat eta lanik gabe heldu eskuara argi, garbi hortan hoin ederki trebatzerat.

Larrek Jean Hiriart-Urruti gazteaz idatzia ere lekuko dugu: «euskararen sailean, etxetik haste, Hazparnen berean, Hazketa Abituenekeo mintzaira xotilari joanen zionik ez izanik nehon» (2009: 175).

Hazparneko misionestek fedez haratago beste zerbait ere hedarazi zuketan, bai, baina gaude, estetikan baino beste zerbait gehiagotan ere badatzala

³ Nafarroa Garaiko ipar euskaldunean Leitza luke Hazparnek paraleloa, hizkuntzaren kalitatea zaintzeko halako gizarte-ardura baitago Leitza: harenak egin duela erran ohi da, leitzarren aitzinean norbait euskaraz makets mintzatzen bada. Inguruko herritarren ahoan usu entzun dugu *Leitza haundi, Madrillen pare!*, edo Orixe idazleak 1935eko *Euskaldunak* olerki lanean zioenez, *iparraldetik dator leitzar arranditsu* (1976: 19); Hazparnek ez bezala, arras euskaldun dirau orain ere Leitza eskualdeburuak.

afera: ez genioke Hazparneko euskararen zuzentasun eta edertasunari baka-
rrik so egin behar eta ospe hori, gizarteko beste kontingente materialago ba-
tzuen ondorio ez ote den ere gogoetan hasi beharko genuke. Ingurune
laborari edo abeltzaineko hainbat jendek luzaz Hazparne alderat jo du zerbi-
tzu frankoren bila eta Hazparneko eskuararen ara edo era zenbait ere eraman
du berarekin itzuleran herrira, hizkuntza-ezaugarri bat edo beste hazpanda-
rrei kopiaturik, herritarren aitzinean erabiltzeraino, hizkuntza-ezaugarriak le-
kuz aldatzeraino eta hedatzeraino. Hiri honen eragina, Luhuso, Makea,
Lekorne edo Aiherratik haratago doa, izan ere, eskuin-ezker eta goi-behe he-
datzen da Hazparneko euskararen ezaugarri bat baino gehiago. Arestian ai-
patu ditugun Aturrialdeko Lapurdiko herrietako mintzoan ere ezagun du
Hazparneko euskarak eragin duela, baina ez horietan bakarrik.

Ez dugu ideia honekin Hazparneko ingurumari guztia Hazparneko bere-
ko mintzora bildu edo sailkatu nahi, ez, baina erakutsi nahi dugu
Hazparneren inguruan sortu den dinamika historiko, urbano eta ekonomi-
koak berrikuntza batzuen hedadura eragin dukeela, edo bederen, hori dela
hipotesirik erosoena edo merkeena.

Euskal ezaugarri berri eta sistematiko batzuk aipa ditzakegu hedaduraga-
tik Hazparnetik abiatuak diruditenak:

a) Genitibo singularreko atzizkiaren *-aan* aldaera ohiko gertakaria
da Hazparnen, Heletan, Beskoitzen edo Bardozen egun, baina *-aen*
dago Bardozen 1863ko B. *Cellhabe notari hangotarra*-ren katiximan:
mundiaen akaantchadio (305); Baigorri, Garazi, Oztibarre, Amiküze
gehienean eta Zuberoan bezala, *-ain* dago Iholdi (*cfr.* Duny Pétré,
1959), Armendaritze edo Mehainen, baina Arberoako Donamartiriko
XIX. mendeko katiximan *-aan* dago, egun ere Amiküzeko mendebale-
an dagoen bezala; mendebalera Epeldek Uztaritze, Milafranga, Jatsu,
Haltsu eta Kanbon entzun du *-aan* (2003: 320).

b) Nor Nori eta Nor Nori Nork aditz sailtako iraganean ageri den
tarteko *n* berri analogikoa, egun *zauntan & zaundan* 'zidan, zitzaidan',
zankon & zangon 'zion & zitzaion', *nankon* 'nion' aldaerak dituen,
XVIII. mende Erdiko Hazparneko euskara islatzen dukeen *Kadet eta*
Bettiriño idazlanean ageri da: *zangola* 'ziola' (Padilla, 2011: 235). Ez da-
kigu berrikuntza horren ispilua *edun*-en iraganeko berezko *-nd*-k era-
gina den, ala *gindakon & zindakon* edo *gindauden & zindauden* erako
adizkiek ala guztiek batera eskaini ote duten, baina ez litzateke ezina.
Irizarrek 1981ean *tipo ustaritzano* izendatzen du era *n*-dun hau (1981
II: 309), baina ez da ahanzi behar eskuinetik Amiküzeko mendebale-
ra ere hedadura izan duela, guk Arrüetan eta Behauzen entzun dugu;
ez dakigu, gainera, Uztaritze alderdi horretan berrikuntza hau XVIII.
mendearen erdialdean ibiltzen ote zen. Guztiz ageri da *n* berri hau
Hazparne inguruan: Aturrialdean, Larresoro alderdian (Uztaritze,
Larresoro, Milafranga, Itsasu), Arberoan (Izturitze, Aiherra, Heleta,
Armendaritze) eta Amiküzeko mendebalean. Aldaera hauen hedadu-
ran garrantzia eta zerikusia duke Hazparne eskualdeburuak⁴.

⁴ Garaziko Suhuskunen *zauntan* edo *zauntenan* eta Oztibarreko Larzabalen *zauntateyan* eta *zaun-
tatenan* dakartza Irizarrek (1981 II: 308-309), baina aldaera *n*-dun hauen agerpen bakarra da Garazi eta
Oztibarren; guk ez dugu Oztibarreko datuetan aurkitu.

c) Ohikotasuna adieraz dezake Arberoan eta Amiküzeko mendebalean bildu dugun *johan (da)* erako egiturak: *beldurraz johan ginden, zeen ta erremarkatia zinden ezpazinden mezara joaiten* (Armendaritze); *aste guziez johan ginden* (Armendaritze); *bezpeetan iilten bigintien eta Seo pla[z]er bagin⁵zin bezperetaik landa elgarrekilan johan elheka ar^tzia, ta kartaka ta hola* (Arrüeta). EHHA-k Bidarra, Itsasu (93610-n *johan duk*), Makea, Hazparne, Bastida, Izturitze eta Aturrialdean dakar *johan da* era; hedadurak Hazparne du erdi-erdian, ez da Baigorri-Garazietan, Oztibarren edo Amiküze gehienez ageri; adibidez, Ibarrolan *joaiten gintzun Lurdaat* bildu dugu edo *ama joaiten tzu*; Hoztan *gu Garazirat, merkhatia baugu Donienen, ordian haat merkhatura joaiten gira* eta Donaixtin *astelehen guziz ene arreba bere arrotzen saltzera Donianeko merkhaturat juaiten duk*, baina ez ***johan duk*. Balio puntukaria ere ukan dezake: *cf. sorthu nintuzun amaan altzotik johan zelaikan Espaiñaat, beste ahizpa⁶aten ikhusteat*, Beskoitzen Trebitsch-ek 1913an bildua (Etxebarria, 1994: 61); ikus *johan da* adizkia *doa / badoa / badua / juiten da / ari da* aldaerekin batean (EHHA 92010), hitzunez balio puntukarian emanik. Oztibarreko Donaixtin adizki trinkoak bildu ditugu: *badoa / badian & badiak / badiazu*, ez ***johan da*.

d) Ez dakigu Hazparne aldetik abiatua ote den izen eta aditz morfologian ageri zaigun *ii* hiatus berria: *duen* → *diin⁵*, *horiek* → *horiik* edo are *diren* → *diin* erakoak dabilta hor gaindi. Aturrialdean, Arberoan eta Amiküzeken ageri da hiatus hau, baina ez da Amiküzeko ekialderaino heltzen; mendebalerat Larresoro eskualdean ere ageri da; *cf.* Epelde egin beharreko ñabardurez (2003: 140). Hedadura handikoa da eta Baigorriraino heltzen da, XIX. mende bukaerako *San Mathioin ebanyeliua*-k badakar bilakaera: *eiten diina* (Pagola *et al.*, 1999b: 33). XX. mende bukaerako EHHA egitasmoko Garazi eta Oztibarreko mintzotako datuetan ezaugarriaren ale batzuk ikusi ditugu guk⁶. Hazparne ote du sorburua? Guretzat egiantzekotasuna du hipotesiak, Hazparneko ingurumarian agertzeak pentsarazten baitigu hiri honek ezaugarriaren hedadura rol nagusia jokatu duela, baina ohar bedi arestiko hiru kasuetan ezaugarri berria ez dela Baigorriraino hedatu.

XVIII. mendeko *Kadet eta Bettiriño* idazkiaren lekukotasunaren arabera, baliteke lau tasun hauetarik *-aan* genitiboa, *johan*-en ohikotasun erabilera eta hiatusetako *ii* berrikuntza berriagoak izatea adizkietako *n* analogiko hori baino; XIX. mendeko Bonaparteren saileko Hazparneko katiximan bi ezaugarri ageri dira, hala *-aan* genitiboa nola *ii* hiatusa; ordea, katiximan ez dago ohikotasuneko *johan da* era berriko adizkirik.

Amiküzeko mendebalean ez dugu Nor Nori & Nor Nori Nork sailetakoko plural *ai*-dunen adibiderik entzun; *cf. jin zait 'zaizkit' bi jaun handi*, 1913an Trebitsch-ek Hazparnen bildurik (Etxebarria, 1994: 46) eta Irizarri Hiriart-Urruti gazteak 1974an errana, adierazten baitzion «igortzen dauzkitzut» aditza *Hazparnen* igortzen daitzut *erraiten da* (Irizar, 1999b: 485).

⁵ Beharbada biderdi *duen* → **duyen* > **diuen* gertatu delarik, hondarrea *diin* izateko.

⁶ Garaziko Gamarten *diin* 'duen', *diila* 'duela', *diinak* 'direnak' ditugu (EHHA); ondoko orrialdeetan dakargu Oztibarreko berri: § 2.1.2.4.-n.

Dagoeneko XVIII. mendean bi erak ageri dira *Kadet eta Bettiriño*-n (in Padilla, 2011): *daizquizut* ‘dizkizut’ (64), *daizquiot* ‘dizkiot’ (18), *zinaiztan* ‘zenizkidan’ (76) / *derauzquitzut* (140), *dauzquidac* (58). Bazkazanen agertu XVIII. mendeko testu batean ere bada *ai* pluralean: *baileraucu* (sing.) vs. *emaiten deraicun ontassunez* (pl.) bereizten da (Orpustan, 2005: 191). Aturrialdeko Beskoitzen *zaut* ‘zait’ vs. *zait* ‘zaizkit’ aldea zekarren Bonapartek XIX-an, baina egun Duhauk ez dakar *zauzt* ‘zaizkit’ aldaera baizik (1993: 61).

Arberoako mintzoa Baxenabarreko berrikuntzei osoki loturik da, baina ez dezagun ahantz mendebaletik ere eragina datorkiola: Hazparnealdean baliatzen diren berrikuntza batzuk Arberoan aurkituko ditugu. Amiküzeko euskarak ere Baxenabarreko berrikuntza franko bildu ditu, egiazki gehienak, baina baita Zuberoan gertatu diren beste batzuk ere, Nafarroa Behereko mintzoen aldean izaera berezia eransten baitiote; *cf.* tasun hauen sorta bat § 2.1.1.-en. Halaz guztiz ere, eskualde zabala da Amiküze eta ez dago guztizko batasunik haren barreneko herrietako mintzoen artean. Amiküzeko mendebaleko herrietan Hazparne herri haziko euskararen eragina ageri da. Amiküze eskualdeko mintzoaz ondu dugun dialektologiako lan luze batean adierazi dugunez (2015), Hazparnek eskuin ere eragina izan du, gunea hiri horretan dutela diruditen hizkuntza-ezaugarri berritzaile historiko batzuk ekialderat etorri dira.

Bestalde, Bonaparteren garaian *dio* ‘dio’ baizik baliatzen ez zen Lapurdiko Itsasu, Kanbo eta Milafrangan bada *dako* orain (Irizar, 1999b: 235). Epeldek honen berri dakar eta Bonaparteren garaitik honat Hazparnek mendebalerat eragina izan duela dio: galderazko *-a* morfemak ere ezker jo du, Itsasu eta Kanbo alderat (2003: 323). Arrazoi du Epeldek «*Hazparneko hizkera* esan die-zaiokegun zerbait» badela dioenean (327).

Oztibarre ondoko Landibarren ere sentitzen da Hazparneko hizkuntza-eraginaren ufada: Oztibarreko lexikoaz diharduten § 4.5. & 4.6.-n ikusiko denez, Ipharlatze gainditu ez badu ere –eragin horren ondoriozko ezaugarriak ez dira Oztibarrera heldu–, honen saihetsean den Landibarren ageri da lotura lexiko zenbait Hazparnerekin.

Aurkeztzen ari garen Ipar Euskal Herriko mintzoaren panorama orokor honetan urrats ttipi bat gehiago egin nahiko luke oraingo gure artikuluko honen. Euskal dialektologiak bakan ukitu duen Oztibarreko euskarari halako sarbide bat eginen diogu saioan eta honetarako eskualdeko ezaugarri sorta bat aurkeztuko da, egiazki ehunetik goiti. Bestalde, alderdi lexikoaren azterketa ere eginen da. Lanaren xedea zein den argi dago: Ipar Euskal Herriko edo berezikiago Baxenabarreko mintzoak dituen berrikuntza ugari gure eskualdean zein norabidetan hedatu diren aurkeztuko dugu.

1.3. Oztibarreko eskualdeaz

1.3.1. Hainbat herrik osatzen dute Oztibarre: Arhantsusi (Arh), Arroze, Azme (Azm), Bunuze (Bun), Donaixiti (Don), Hozta (Hoz), Ibarre (Ibarre), Ibarrola (Ibarro), Izura (Izu), Jutsi (Jut), Larzabale (Lar) eta Zibitzek (Zib).

Oztibarretik ezker, historikoki edo ofizialki bereiz egon da Landibarre (Lan), baina Oztibarrerren barrenean dakar Nafarroa Behereko herrien izenen mapak (Salaberri Zaratiegi, 2004) eta Euskaltzaindiak. Herriko Etxea du eta bere lau auzoak: Behaune, Jandonemarti, Jantoozti eta Azkonbegi. Ibarrolan kontatu digutenez ez omen dira *khuutzatzen landibartarrekin*, izan ere, Ipharlatzeko lepoa gainditu behar baita horretarako. Zibitzen dioskutenez *mendi hori hor du artian, ta hartako da behex, Landiarre hartako uzu behex, beste alderdian da*. Nolanahi ere den, ikerlan honetara dakargu Landibarreko eskuara ere, ea hizkuntzaren aldetik Oztibarrerekiko alderik baden ala bate-ratsu dabilen jakin nahirik.

Bestalde, Pagola herria ere Oztibarren sartu ohi da, edo ibarreko abel-tzainen sindikatuko kide da bederen; Pagolako etxeen kokagunea Izpaxuri erreka alderdi batean ala bestean dago: Zibitzen dioskutenez, Pagola Oihan eta Pagola Uhaitz. Zuberoan nahiz Baxenabarren kokatu ohi da Pagola, bai-na mintzoaren aldetik oztibartarrez bestela mintzo direnez eta hein handian pagolarren euskara Zuberoakoari so dagoenez –nahiz ez den guztizko zube-rotarra–, ikerlan honetatik kanpo utzi dugu Pagolako mintzoa; *cf.* Camino (2009: 213-214).

1.3.2. Azterketa hau egiteko baliatu dugun corpusaren oinarri nagusia euskal atlasa da lexikoari dagokionez, Euskaltzaindiaren *EHHA* egitasmoa, Xarles Videgainek Ipar Euskal Herriko ekialdean artoski bildu zuena: hone-la, gure saio honetan atlasak dakarren eran erantzun batek gainean izarñoa daramanean, ulertu behar da hitz hori lekukoari proposatu zitzaiola eta berak herrian erabilitakotzat jo eta onetsi zuela. Oztibarreko Jutsi eta Larzabaleko emaitza lexikoak dakartza atlasak eta baita Landibarrekoak ere. Aldean izan dugu Xarles Videgainek Oztibarreko abereen izenez idatzi doktoretza tesia ere (1989): Arhantsusi, Bunuze, Hozta, Ibarre, Ibarrola, Izura Jutsi eta Larzabalen bildu elkarrizketez Videgainek egin transkribapenak bikainak dira eta ausarki baliatu ditugu saio honetan. Euskaltzaindiaren *EHHA* egitasmoko gramatika-datuak ere begien aitzinean izan ditugu eta erabili ere ditugu: Jutsi, Landibarre eta Larzabalekoak. Aditzaren alderdirako Irizarrek garai batean eta Artolak ondoren bildu paradigmak ere erabili ditugu: in Irizar (1999a). Guhaurek Oztibarren grabatu elkarrizketa batzuen emaitzak eta inkesta bidez bildu datuak ere baliatu ditugu saio honetarako: Jutsi (2005), Zibitze (2015), Ibarrola (2015), Hozta (2015) eta Donaixti (2015) herrietakoak. Debaldetan litzateke adieraztea zenbat estimatzen dugun lekukoe-ek eman diguten laguntza, baina bihoakie gure zin-zinezko esker-ona guzti-guztiei⁷.

XIX. mende bukaeran Oztibarren bildu etnotestuei ere so egin diegu: Cerquand ikuskatzaileak bilduak 1874-1885 artean argitaratu ziren lehen aldiz eta Arhantsusiko hiru ipuin eta Bunuzeko bi dira; ikus orain Aranaren 1985eko argitalpena. Aurrekoetxeak eta Videgainek argitaratu dute Bourciezek 1894an Oztibarreko herrietan bildu haur prodigoaren parabola (2004). XIX. mendeko biltzaile hauen datuen berri ematean zehaztasunez aipatuko dugu ea dakartenak beti Oztibarreko herrietako orduko mintzoa leial ordezkatzen duen, ala nolabaiteko zalantza dugun gauzak horrela ote ziren.

Bada testu zahar luzeago bat ere, frantsesetik euskarara oztibartar batek itzuli eta 1782an argitaratu zena; *cfr.* Camino (2013). Oztibarreko mintzoaren bilakabide historikoa ezagutzeko ez dugu lekukotasun zahar ugari, baina garrantzi handia ematen diogu guk hein handian ibar honetako mintzora egin zen itzulpen luze honi. *Alphonsa Rodriguez Jesusen Compagnhaco aitaren guiristinho perfeccioniaren praticaren pparte bat* frantsesetik euskarara itzuli lan luzea da, 466 orrialde dituena. Dakigunaren arabera, Jutsiko seme zen Lopez izeneko batek itzuli zukeen Ibarren apez zelarik, baina guk ez dugu ukatzen testua ontzeko elizgizon zuberotar baten laguntza izan zuelako balizko aukera edo hipotesia, nahiz ez dakigun xuxen nola ondu zen itzulpena. Egiazki, Oztibarreko egungo mintzoa franko ongi ezkontzen da 1782ko itzulpen honetan ageri denarekin; arras idazki aberatsa da, gainera. Hortik goiti, Beñat Etxepararen Garaziko 1545eko *Linguae Vasconum Primitiae* la-

⁷ Jutsin Kattaliñ Ollarburu zena (Negelua, 1920, ama Donaixtikoa eta aita Jutsikoa zituena) eta Pierra Lako (Elizaldia, 1935, Donaixti / Jutsi). Zibitzen Lucien Ruspil (Bidegainberria, 1936, Zibitze / Hozta). Ibarrolan Hélène Labarthe (Bitxitoa, 1928, Ibarrola / Donaixti), Arño Harizpuru (Urrutia, 1932, Donaixti / Ibarrola), Panpi Harizpuru (Etxeestia, 1954, Ibarre / Pagola) eta Petri Harizpuru (Etxeestia, 1957, Ibarre / Pagola). Hoztan Dominique Berrhuet (Xurruta, 1932, Donaixti / Hozta). Donaixtin Piarres Erdozainzi (Anttondeia, 1957, Donaixti / Ibarrola).

neko mintzoa genuke konparagai, batez ere aintzat harturik orain bederen Oztibarre eta Garaziko mintzoa aski iduriak direla.

Ageri denez, artikulua hau idazteko baliatu ditugun lekukotasun guztiak ez dira garai edo belaunaldi berekoak, horregatik, XVIII. mendekoak eta XIX. mendekoak aipatzean esplizituki adieraziko dugu zein eta noizko diren; garaikideen artean datu zaharrenak Videgainenak behar dute izan eta ondotik Irizar-Artolarenak nahiz gure gehienak datoz; nolana ere den, badira gurekin izan diren lekuko gazteagoak ere. Oro har, datu garaikideez aritzean ez ditugu 1989 / 1999 / 2005 / 2015 eran bereiziko; emaitza bakoitza dagokion herrian eman dugu. Alta, datu edo aldaeren artean desberdintasuna edo alde dagoela ikus dezagunean, xuxen adieraziko dugu datuak norenak edo noizkoak diren eta aldakortasunaren ardatz kronologikoaz nabardura zehatzak eginen ditugu; denbora iragatearekin lotura izan dezaketen datuen arteko desberdintasunen berri emanen dugu.

Saio honen bigarren zatian aztertuko dugun alderdi lexikoaz gain, Oztibarreko gramatika osatzen duten ehun eta hamalau ezaugarriren berri dakargu alderdi foniko eta morfosintaktikoan: *cf.* § 2.

1.3.3. Frantzia estatu zentralistan ez da ohikoa egun Oztibarre eskualdeztzat hartzea: ez zaio ibar honi izaera ofizialik aitortzen, eta berez Iholdiko kantonamenduko partaide da egun, herri horrekin, Armendaritze, Heleta, Irisarri, Landibarre eta Garaziko Suhuskunerekin. Alta, abeltzain oztibartarrek ongi ezagutzen dituzte beren ibarraren mendi-mugak eta halaz, Garazitik, Amiküzetik nola Xiberotik berex ikusten dute beren eskualdea. Jabetzen dira, bai, *Gaazin* kasu zenbaitetan beste hitz batzuk ibiltzen direla: *hanitzek Gaaziko aldiān eta, «aharia» marroāindako (Izu) / «kaikua» hemen ezta aiphu, heen ez, Garazin eta, bai (Jut)*, baina halaz guztiz ere alde ez da handia: *khotsia*, Ibarrolako Arño Harizpuruk dioskunez; jabetzen dira *Gaazin* beren antzera mintzo direla: *guekilañ berdintsu tzu horiek (Hoz)*. Eta ikertzaileak ere ikuspegi iduria hartzen du funtsean. Hoztan dioskutena ez da urrun: [eskuara bera da Oztibarre guzian?] *ba, apepres ba* [diferentzia?] *e, behar da juan edo Xuberala, a, Xubera, Xuberaat juan behar tzu, khanb... khabio da* [eta Garazi?] *apepres da Gaazi, Landiarre re ba* [eta Amikuze?] *a, Amikuze, ba, puxka at badu ba hak bere lengoaia, puxka at, ba, enfin, ezta arront oai gu bezala, bena apepres da, e*. Franko euskal eletan ageri den *ü* fonema badakite oztibartarrek amiküztarrena eta zuberotarrena dela, Ibarren 2013an zioskuten legez; badakite amiküztarrek *amiñi bat* ibiltzen dutela, euskaraz hainbat hitz frantsesetik harturik ibiltzen dituztela, beren *arbi* zuberotar eta amiküztarrek *nabo* erraten dutela –amiküztarrek *arbia* zer den badakiten bezala– edo *arres* edo *montü(r)a* eleak xiberotarrenak direla.

Oztibarre eskualdearen izena euskal deituran iltzaturik dago, garai batez Nafarroa Beherearekin horrenbeste hartu-eman ukan zuen Nafarroa Garaian, konparazione⁸. Gizarte eta ekonomiaren aldetik Oztibarre ez da ongi bereizten Donapaleu eta Donibaneren errealitate sendoetarik, bi hirien artean dago, ixtaklok. Aldiz, Hazparne urrunxe da, oztibartarrek ez dute hango merkaturaino joateko ohiturarik: Donibane eta Donapaleura bai, Maulera

⁸ Hiruretan hogeita hamarreko hamarkadako Osasuna futbol taldeko Juan Jesús Ostivar aurrelari azkoiendarra dugu gogoan.

inoiz ere bai –*gerla demoan otoz Bunuzetik juiten tzien Maulea* (Zib)– baina Hazparnera ez dute jo oztibartarrek. Eta Zibitzen diotenez *denboran izan da Izuran e merkhatia, iten tzuten axuriena, badu eta... hogoita hamar urthe baratia dela*. Ibarrolan dioskutenez merkaturako *hurruntxei duzu Hazparne*. Eta Hazparneko euskararen ederra ere ez dugu entzun aipatzen Oztibarren, aldiz, mendebaleko mintzoa goستن entzun dugu: *ba mintzaira ederra da, Baigorri ta, enetako ederra ute, ba, Baigorri ba, Lapurdin e ba* (Zib); orain ez gara eliz-liburuetakoko euskal aldaerak finkatzen Baionako apezpikuek ukan duten eraginaz mintzatuko.

Hizkuntzaren geografiari dagokionez, alderdi guztietarik euskarak inguraturik den Oztibarre bezalako eskualde batek ez genezake etxiden berezko hizkuntza-ezaugarri ugari izatea. Harritzeko litzateke ondoko ibarretan ageri ez diren tasunak Oztibarren ausarki ager balitez, hau da, tasun endemikoak, eskusiboak, oztibartarrenak baizik ez direnak ibarrean ugari baleude. Ohi denez honelako eskualde arras erdigunekoek komunzki saihetsetako herrietan ondoko ibarretako ezaugarriak ukaiten dituzte, haien eragina jasan ohi dute, areago eskualdeak geografian hedadura zabala hartzen baldin badu; dena den, jabetu behar dugu Oztibarre ez dela ibar handia.

Oztibarrek zer hizkuntza-batasun duen ondoko orrialdeetan aurkeztuko dugu, ikertu diren hizkuntza-datuen arabera finkatu beharko da ibar honetako mintzoaren zer-nolakoa: homogeneousitasun edo zatiketaren gai erlatiboa nola ageri den. Oztibarreko *eskuara* ezagutzen duen Videgainek aski batasun sumatzen du ibarrean (1989: 30, 38). Guk bost herritako zenbait lekukorekin lan egin dugu eta orok dakusate aski batasun handia mintzoan: Donaixtin erran digute Arhantsusin sentitzen dela Amiküzeren hurbiltasuna eta eragina eta gu ados gara honetan. Bourciezek *gutsac* ‘gaituk’ dakar herri honetan, Amiküzeren legez, eta Donaixtiko lekukoak dioskunez, entzun dituzke *gitzak* & *gitzan* erako aditzak Arhantsusin⁹. Hoztaren berezitasuna ere aipu dute Zibitzen eta Donaixtin: arrazoia xuketan mintzatzeko maila gora da, Oztibarren oro har egiten den baino haboro entzuten zaiela hoztarrei xuketan, jende hoztarrek nonbait Garazira joateko joera ukan dutenez. Lehenagoko jendeek buhameen euskaratzat ere hartu ohi zuten xuketa Oztibarren: *hori bohastien mintzatzeko manera duk, bohastiek tuk Gaazin hola xuka ari* (Don); senar-emazteen artean to eta no egin ohi da Oztibarren.

Oztibarre ez da Baxenabarreko eskualde handienetarik, Arberoa eskualdearen edo Baigorri-Ortzaize alderdiaren pareko edo da kilometro karratuetan, eta nabarmen Garazi edo Amiküze baino ttipiagoa, baina aintzat hartu behar da Hozta – Arhantsusi – Landibarre herriek eratzen duten triangeluan, Gamarten, Duzunaritzen edo Lekunberrin gairi ondo-ondoan duela Garazi eta baita haren gizarteko buru Donibane hiria ere, orain astelehenerokoa den merkatuarekilaran. Zergen idazki zaharretan ageri denez, izan ziren Garazira bizitzera jo zuten oztibartarrak: Ainhize-Monjoloseko Apeztezeko Arnalt, Larzabaletik joan laboraria zen 1350ean (Arbelbide, 1987: 29); larreitunen izenpetzeak ere badira Oztibarre eta Garaziren artean: 1540an, *comparazione* (65).

⁹ EHHAren Landibarreko emaitzetan bada *atzo deia ikusiak gitzak*; Irizarrek ez dakar *gituk* baizik (1999a).

Nafarroa Behereko hego-ekialdean kokaturik, eskuineko mendi sortak Zuberoatik bereizten du Oztibarre eta erdi hertsirik eta zokoraturik gelditzen da ibarra, baina ez horregatik gizarteko komunikazio saretik landa. Larzabaletik eskuin, Zibitze, Bunuze eta Donaixtin gaindi, Oxxaxe igan eta Oztibarrek ez ditu urrun Zuberoako Muskildi eta Urdiñarbe: xiberotarren gizarte berezi eta batu horretara aise iragan daitezke gure eskualdeko abeltzainak. Urdiñarben argi ageri da Baxenabarreko euskararen hurbiltasuna eta eragina. Udan bortuetan elkar ikusten dute alderdi bateko eta besteko artzain euskaldunak; Jutsin 2005ean zioskuten bezala, *juntan baigira*. Jutsiko bidean barrena ere fite gaude Pagola erdi-zuberotarrean. Ibarrolarrek Garazira joateko bi aukera dituzte: Gamarten gaindi bata eta Gameko lepotik Duzunaritzera jaistea, bestea. Hoztatik ere Garaziko Lekunberrira joan daiteke mendiz, usategietako errepide hertsian gaindi orain. Eta onddo-onddoan izanik, larzabaldarrek ere usu gurutzatu behar izan dukete Garaziko gamartearrekin.

Hoztako lekukoak dioskunez ez dute Zuberoara usu jo, baina aberengatik inoiz garaztar edo zuberotarrekin gurutzatu izan direla dio, nahiz zinezko hartu-eman jarrairik ez duen aipatzen: *urtzaka denboran ta geo gaaztarrak oai e, oai bixtan dena, khuutzatzen dira kaalekin, borthian, hor, Behorlegi, ondoan duu guk, mendiz eta, ordian mendiz, udan, udan, na khuutzatzen gira xu[be]atarrekin e, e... gu Garazirat, merkhatia baugu Donienen, ordian haat merkhatura joaiten gira, oai e laburzka juiten ahal da heentik... laburbidia duu e Lekunberriat, denetaik, Lartzaalen gaindi lehen-lehenik, gehio. Alta, ñabardura egin du lekuko hoztarrak, saltzera gehiago jo dutela Amiküzerat: *lehen saltzen gintien urdiak, ukhan tuu axuriak e salduik, na guk merkhatia Donapaleun duu, eztuu batee Gaazin, nahiz Zibitzen entzun dugun merkatura Garaziat hoztarrak juiten tzien*; Donaixtin ere hori bera entzun dugu hoztarrez.*

Interesgarri da Zuberoaz Hoztako lekukoak dioena eta Aphanizeko ordokia aipatzen digu: *Xubero re ezpeita arront kontra, [mendiz?] haat juiteko? ba, hori Behorlegiko mendi hori, geo hortik bada Aphanitze, ordokia bada hor, ta hantik Xubeakoa da... EHHA-ko Gamarteko lekukoak ere halaxe dio artzain eta ardiez: *juntak, badira Gaazikoak juiten direnak Oztibarrekoat edo Xuberakoat hasteko, eta Xuberakoak heldu bitira Gaaziat,... so-iliak batuzte han*. Donaixtiarrak franko gurutzatu dira zuberotarrekin, abeltzaintzak beren arteko hartu-emana eragin du, Eltzarreko ordokian udaberrian eta Ixtaurdin udan; bestalde, franko etxekandere edo etxekojaun zuberotarrak dira Donaixtin, eta Muskildi eta Donaixti artean ditugu Luga eta Arlakondo auzoak ere.*

Zabala da gero Oztibarre ondoko Landibarre herria; dituen lau auzoen bidez hedadura handia biltzen du; Aramaion, Legazpin, Zumarragan, Elgoibarren, Donostian edo Hernanin bezala, ulertzeko da mintzoaren alde-tik Behaune batek ondoan duen Amiküze alderdira jotzea eta Azkonbegi Garazira begira edo idekia egotea: ikus Artolak dioena in Irizar (1999a: 393). Ohart Landibarrek eskualde guztiak ukitzen dituela, Nafarroa Beherearen bihotzean dela: Amiküze iparrean, Oztibarre ekialdean, Garazi hegoaldean eta Arberoa mendebalean. Eta bestalde, Amiküzeko sarbidean da Uhartehiri, distantzia euklidearrean eta hizkuntzaz Oztibarrera hurbil den herria. Donapaleu dago Amiküze ibarreko erdigunean, merkatu eta ekonomia alde-tik garrantzi handiko hiria. Etxiden zitekeenez, oztibartarrek Amiküzera ere jotzen zutela adierazten digu historiak eta orain ere bertara jotzen dute era guztietako zerbitzu bila: konparazione, gatzaren merkatuaz legeak eragin

afera lazgarri batzuetan, Zibitze eta Landibarreko jendeak Donapaleuko pre-sondegira sartu zituzten 1685ean (36); oraingo euskaldun oztibartarrendako ere erakarpen biziki handia eragiten du Donapaleuk.

2. OHARRAK OZTIBARREKO MINTZOAZ

2.1. Oztibarreko ezaugarriak Baxenabarren orokorrak direnak

2.1.1. Garaziko eta Arberoa gehieneko euskararekin batean Baxenabarreko *eskuararen* muin-muinean kokaturik dago Oztibarreko mintzoa, eskualde hauetan heltzen da baxenabartarren mintzamoldea homogeneotasunaren *goihen gradora*. Ziur aski Nafarroa Behereko euskararen inter-komunikazioen erdigunean edo erdigune honetatik hurbil egoteak eragin duke oztibartarren euskararen berezko ezaugarriak batere ez izatea: oztibartarren euskararen ez dago berena baizik ez den ezaugarriak, ez dute berezko berrikuntzarik sortu, ez dira ondoko euskaldunetz bestela mintzatu: muga adlatiboko *-radino* atzizki aldaera nabarmena da guk aurkitu dugun bakarra; ez dakigu, gainera, aldaera hau Donapaleuren orbitapekoa ez ote den. Oztibartarrek inguruko mintzoekin batean eta horiek aintzat harturik ondu dute beren *eskuara*, eta beharbada horregatik da zaila, alderdi lexikoa aintzat hartu gabe hiztun bat oztibartarra ala garaztarra den jakitea, horregatik zail da Oztibarreko berezko ezaugarri markatzaileak aurkitzea, hiztuna salatzen ahal duten tasunez ohartzea. Hiztun oztibartar baten kasuan baino, mintzotik aiseago jabetuko gara zein eskualdetakoa den Baigorrialdeko edo Amiküzeko lagun bat. Konparazioa, ekialdeko Amiküzeko hiztun batek Oztibarren entzuten ez diren honelako ezaugarriak erabiltzen ahal ditu:

- *ü* fonema palatalizatua
- *i-u > ü-ü* bokal sekuentziaren asimilazioa aitzinerat
- *-oin > -uin* & *-uñ* bokal hersketa
- *etxengo* 'etxeko' lokatiboa, Xiberoan *etxenko* dena
- *bañotek* 'bakar batek' erako *-ot* atzizki txikigarria
- datiboaren morfema bikoizturik duten aditz laguntzaileak: *zindataziün* 'zenidan'
- moduzko perpausetan partizipio bururatua beharrean, aditz-izena baliatzea: *uai libertitez ai zizte lanian* 'orain dibertituz ari zarete lanean' (Zohota); aldiz, beste alderdian egitura horretan partizipioa baitezpadakoa da; *cfr.* Arberoako Mehaineko *hau pusatuz atheako uk*

Gramatikan hain sistematikoak ez diren ezaugarri edo aldaera gehiago ere badira Amiküzén, Zuberoa gogora dakarkigun honako aditz erabilera, konparazioa: *horra duzu* 'dator' adizki puntukaria.

Oztibartarren hizkuntza-komunikazioaz denaz bezanbatean Zuberoari dagokion salbuespen bat egin behar da: auzo eskualdea da hau oztibartarrentzat, baina orografiak bereizirik mendiez bestaldean dago. Gauza ezaguna da Otxaxe bestaldeko mintzo zuberotarra eta Oztibarrekoa arras bereizten direla, anitz ezaugarritan, baina halaz guztiz ere elkarren ondoko ibarrak dira: oztibartarrek Xiberora garaztarrek ez duten sarbide orografikoa izateak eragin duke Oztibarreko herrietan zuberotarren ezaugarritzat jotzen ditugun era batzuk lehen eta orain erabiliak izatea eta aldiz, garaztarren mintzoan ez agertzea. Ondoko § 2.2. & 2.3.-n aurkeztuko ditugu ezaugarri horiek.

2.1.2. Gaineratekoan, Baxenabarreko bilakabide foniko orokor guztiak ageri dira Oztibarren; hona sorta bat, bokaletarik hasirik:

1) bakan dira sinkopa eta aferesiak, baina izatez badira ale batzuk; duten lexikalizazio mailaz azterketa berezi bat beharko genuke xuxen mintzatzeko; eman dezagun, guk dakigula *erten* ‘erraten’ beti ahoskatzen da *erten*, baina badira bai *agorlan* ‘agorrilean’ (Hoz, Lar) bai *agorrilan* (Jut) & *agorrilian* (Ibarro) ere; hona adibide gehiago: *arpatzen* ‘harrapatzen’ (Lan), *artzen* ‘aritzen’ (Jut), *barnian* (Izu), *gintxun* ‘gintuxun’ edo ‘ginen’ xuketan & *gitxu* ‘gituxu’ edo ‘gara’ xuketan (Jut, Zib), *Ibarlak* ‘Ibarrolak’ (Ibarro) & *Ibarlako* (Lar), eta ohi denez ugaritasuna adierazten duen *-tra* atzizkia: sinkopak ditugu *altzotra at arto* (Lan), *eskuz besotraño at iten tzuzun* (Lan), *kamiontra at zerrri* (Arh), *sartzen zen zaretraka* (Jut), *orgatra* (Lan), *xakhutra* (Lar); *cfr.* *ahurtara* ‘eskutada’ (Lan) / aferesiak ditugu *karrázten* ‘ekarrarazten’ (Hoz, EAEL, 263), *kharri* (Lar) & *kartzen* (Lan) & *karraazten* (Lan), *zarri* (Lan) & *zartzen* ‘ezartzen’ (Ibarre, Lan), *zautzen tzie* ‘ezagutzen dute’ (Hoz); ikus, halaz ere, *ezartzen* (Lan), *ezautzen* (Lar);

2) iraganeko *-ua* > *-uia* epentesia –*cfr.* Etxepare eta egungo mintzo batzuk– eta *-uia* sekuentzian palatalizazioa eta soiltzea gertaturik, *-ia* hiatusa dugu orain: *khotsia*, *liburietan*, *makhaldia*, *marthellia*, *mukuzia*, *zahartiak* (Ibarro); *debekia*, *hautia*, *arima herratia*, *hunkitia*, *itsia*, *peetxia* ‘peretxua, estimua’, *zerbitxiak*... (Jut);

3) arrunta da *ea* > *ia* hersketa hiatusetan, baina iraunkorra da *-oa* sekuentzia, ez da ohikoa *oa* > *ua* gertatzea: *tipiñoa*, *xoxoa* (Ibarro);

4) Baigorrialdean, Hazparnealdean, Aturrialdean –Bonapartek Beskoitze eta Urketa dakartza– eta Arberoako bazter batzuetan aditzaren morfologian *ziin* ‘ziren’, *niin* ‘nuen’, *ziin* ‘zuen’, *giniin* ‘genuen’ erako bokal asimilazioak ageri zaizkigu; egungo Oztibarren ugari dira asimilaziorik gabeko datuak: *iten zienetz* (Arh); *bazien bere gisako jitia* (Izu); *zerriak batzen tzien eta behia egoiten zakon* (Jut); *nien* ‘nuen’, *hien* ‘huen’, *zinien* & *zindien* ‘zenuen’ (Lar); *eztakiat erran tzienez* (Ibarro); *fite helduko diela* ‘direla’ (Ibarre); baina hiztunetik hiztunera joera alda daiteke eta bestelakoak ere entzun daitezke: *lan ttipi frango iten ahal niti¹nak* (Ibarro); guk Ibarrolan ez dugu bi *i* garbi entzuten, bigarren *i* laburrago edo entzun uste dugu: *bazi¹n*, eta baita soildurik ere, *irri in tzin* eran; baita *eta geo ikhusi niti¹n* ere (Zib); Videgainen 1989ko corpusean badira adibide batzuk: *etziin*, *sobera jokho iten ziin horren uztarriak* (Izu) / *neskato batek haurra in zin eta baatzian ihortzi ziin berak* (Bun) / *itsiak erran ziin* (Hoz), *baziila* ‘bazirela’ (Hoz, EAEL, 263); Landibarreko Azkonbegi auzoan ere ageri da: *ziin* ‘ziren’, *xindiin* ‘xenuen’, *nindiin* ‘ninduen’, *xintiin* ‘xintuen’, *niin* ‘nuen’, *hiin* ‘huen’, *ziin* ‘zuen’, *gindiin* ‘genuen’, *zindiin* ‘zenuen’ (Artola, 1999a: 408-29);

5) Baxenabarren legez *eu* diptongoa dago *euri* hitzean (Jut), baina Baxenabarren ohi bezala *euli* hitza *u-z* hasten da; dena den, aitortu behar da oztibartarrek *uli* ez, *ulu* berezia egiten dutela; Larzabalen *uli* nahiz *uluño* bildu dira (EHHA) eta Ibarren *ulu*¹⁰;

¹⁰ XIX. mendean Ibarrolako Salaberriren *uli* & *ulitxa* eta *sasi* aldaera ez berranalizatuak ditugu, baina egungo Jutsin bi erak, *sasi gunea* nahiz *sasu at* & *sasutia*; *cfr.* Larzabalen *sasubazter* (EHHA). Ezaguna da berranalisi hau Euskal Herriko ekialdean: Ibarrolan *anitz muku* entzun dugu, mugaturik *mukia*.

6) gramatikaren saileko hitz zenbaitetan *ai* diptongoan asimilazioa gertatu eta *ei* bilakatu da: *beitia* ‘baitira’ (Lar), *bezein* ‘bezain’ (Lar), *noapeit* ‘nora-bait’ (Lan, Lar), *zonbeitek* (Lan); lexikoan *argizaitte* & *argizeite* ‘ilargia’ bitasuna aipa daiteke (Lar) edo *edergeillu* hitzaren atzizkia (Lan); kasu nabarmena da *bait* > *bit* monoptongazioa ere, Baxenabarren orokorra dena eta bada beste monoptongazio batzuk ere: *bezik* ‘baizik’ (Lar);

7) *-aren* → *-aen* → *-ain* edute genitiboan: *urdiain umia uzu xerria* (Jut); berebat, etorkizuneko aditzetan *-anen* > *-ain* laburdura gertatu da: *etzi beharrik jain e* (Ibarre); *eniz joain* (Jut); baita *-anen* ez, *-inen* direnetan ere: *jien* ‘jinen’ (Lar);

8) atzizki konparatiboan *-ago* > *-ao* > *-oo* asimilazioa: *aphaloo*, *eztioo*, *gihiloo*, *haundiooak* (Jut); osoki soildurik ere entzun daiteke: *arduro* ‘ardurago’ (Ibarre); *egon* aditzaren trinkoetako asimilazioa ez da atzo goizekoa, 1782ko *Alphonsa Rodriguez* itzulpenean ere ageri da: *noon*, *doola*, *zoola*; egungo adibideak dira *doon* ‘dagoen’ (Jut), *nindoolaik* ‘nengoenean’ (Lar), *zoon* ‘zegoen’ (Jut).

Hel diezaiogun kontsonanteen arloari:

9) hasperena ohiko kokaguneetan;

10) *vr̥v* > *vr̥hv* > *v̥hv* bilakabide berria erakusten dute hainbat hitzek: *ahin* ‘arina’ (Lan, Ibarro), *behextia* ‘bereiztea’ (Jut), *ehiak* ‘eriak, atzamarrak’ (Jut), *ehotia* ‘erotua’ (Lan) & *ehotiak* (Lar), *sohaio* ‘soraio’ (Lar); nolahi ere den, *geeziak* bildu dugu Jutsin, ez «geheziak» eta berdin *EHHA*-k ere; Landibarren ere *geezi* (*EHHA*);

11) Duny Pétrék *atahal* ‘atabala’, *ihili* ‘ibili’, *irabazi* ‘irabazi’ edo *zahal* ‘zabala’ erako adibideak dakartza Baxenabarren; cfr. *ihili* Garaziko Donibanen eta Lekunberrin (1959: 48 & 56) eta ikus Garaziko Uhartan *zahaldu* (*EHHA*); Oztibarren *gihil* ‘gibela’ (Izu, Jut, Bun, Ibarre) adibidea dugu, baina *zaal* aldaera bestalde (Jut, Lar);

12) afrikatu gabeko *x* hitz hasieran: *xakur*, *xara*, *xebe*, *xeka*, *xerri*, *xilintxan*, *ximixta*, *xintxa*, *xipa*, *xixari*, *xori*, *xotx*, *xutik*...;

13) txistukari ahostun batzuk ageri dira bokal artean: *ai[ʒ]e* ‘aise’ (Jut, Don), *au[ʒ]artatu* ‘ausartu’ (Jut), *ddeu[ʒ]e* ‘deus ere’ (Don, Hoz);

14) sandhietan *-t + z-* > *-tz-* –*nor zitut tzu?*– (Ibarro) / *-k + z-* > *-tz-* / *-n + x-* > *-ntx-* / *-n + s-* > *-nts-* –*han tsegituz* (Hoz)– afrikazioak gertatu dira;

15) *rk* taldean *hak* ‘hark’ (Jut, Lan, Lar), *nehok* ‘nehork’ (Lar) edo *nok* ‘nork’ (Lan, Lar, Ibarro) soiltzea ageri da, baina oinarritzko taldea ez da guztiz soildu: cfr. *nehork* (Jut);

16) *-r + -ko* > *-rgo* ahostuntzea gauzatu da *horgo* ‘horko’ izenlagunean (Jut, Lan, Lar); baita *aurdiki* ‘jaurtiki’ aditzean ere (Lan), baina Larzabalen *aurthikitzen* dakar *EHHA*-k;

17) ahostundu gabeko *nt* ageri da *heentik* (Jut, Lar, Ibarro) & *hementik* (Jut), *hantik* (Arh, Bun, Ibarre, Ibarro, Izu, Lar) erako adizlagunetan eta *nuntik* galdetzailean (Jut, Lar, Ibarre, Hoz);

18) metatesia gertatu da *-n-z* bukatzen diren aditzetan etorkizuneko forman: *jiintz* ‘jinen hiz’ (Ibarro); cfr. *izaintz punitia* Larzabalen Bourciezek bildurik (Aurrekoetxea & Videgain, 2004: 163).

2.1.3. Izenaren morfologiari dagokionez ere guztiz barreneraturik dago Oztibarre Nafarroa Beherean gehienik ibiltzen diren eretan; lehenik kasu markei so eginen diegu:

- 1) datibo pluralean ohiko *-er* ibiltzen da;
- 2) sozietiboan *-kin* eta *-kilan*, bata nahiz bestea baliatzen dira, Jutsin ikusi dugunez ñabardura semantiko berezirik gabe; aldi bakan *-ki* ere ageri da Oztibarren: *makilaeki urdaoka* (Lar)¹¹;
- 3) destinatiboan *-rendako* & *-retako* atzizkia da nagusi, baina entzuten da aspaldiagoko *-ren* hutsa ere: *etxen hil kabale baten etzu erraiten* (Bun); *hoi no-rendako da? amain* (Jut); *noendako? gozamaian* (Jut); *kaka hire to!* (Lar);
- 4) prolatiboan *-tzat* ageri da: *senartzat hartu dut* (Lan);
- 5) izenordain edo erakusleen instrumentalean *-taz* nagusitu da: *enuk fido gizon hortaz* (Zib), *enizala ohit zutaz* (Ibarro); *nitaz, gutaz, xutaz* (Ibarro); *ez da -zaz* atzizki aldaera entzuten; *cfr.* § 2.2.2.; bestalde, egun izen arrunten pluraleko aldaera *-etaz* da usu: *behietaz edo eta ardietaz* (Ibarro), baina entzuten da *-ez* ere: *liliez* (Lan), *astuez* (Jut);
- 6) bizidunen inesiboan *baitan* ager daiteke: *hooki guhaun baitan sarraaz-teko duaikabe* (Lan); *baixit konfiantxa Jinkuain baitan* (Lar), baina ez gara adierazten ari *ga* erabiltzen ez denik: *eta haregana joan zuzun* (Lar); *aitainganik* (Jut);
- 7) ablatiboan *-tik* nagusi da singularrean: *nuntik jina zira? zerutik* (Jut); baina aldi bakan *-ti* ere ageri da: *buuti joaiten tuzu* (Ibarro); *hemendi ooi urt-heren burian arranorik etzu izain* (Ibarre); *pekada suurreti zilintzo* (Lan); *belia bazterreti gaizoa beha* (Lan); *begiti athera behar* (Lar); *khenazu heenti* (Lar); pluralean ohiko *-eta(r)ik* entzuten da: *gontzetaik jauzi* (Jut);
- 8) adlatiboan *-ra* eta *-rat* atzizkiak nagusi dira, nahiz *-la* eta *-lat* ere ibiltzen dituzten oztibartarrek, eta ez hitz bukaera *-a* dutenetan bakarrik¹²;
- 9) muga adlatiboan *-rano* orokorra ageri da: *horraano* (Jut), *lau ilaeteano* (Lar), *alhorretaano* (Lar), *Marsellaano* (Don), baina arestian aipatu dugunez ibiltzen da *-radino* aldaera ere: *beheradino, erditadino, zoladino* (Lan); *errekadino joan da, ez ondorat* (Jut); guk dakigula Oztibarreko *-radino* aldaera hau ez da beste alderdietan entzuten, amiküztarrek *-radio* egiten dute eta Armen-daritzen *-rardino* entzun dugu; aldaera berezi hauek ez dira Hazparnen ez XVIII-XIX. mendeetako testuetan ez XX. mendeko datu-bildumetan ageri; bestalde, Oztibarren artio posposizioa entzuten da inoiz: *Donaixtin hurranena, Donaixti ta Ibarla berriz, Bunuzeaidio* (?), *geo Lartzaale artio e ba, ta hoik tuu* (Hoz);
- 10) norabidea adierazteko *buruz* posposizioa ibiltzen da; jendeetan datiboa darama ezkerrean eta lekuetan adlatiboa: *emaztekiari buuz* (Ibarro); *jendeer buruz hurbiltzen da nahiz eta hartaik beiratia izan* (Jut); *Hoztaat buuz* (Ibarro); *Jibraltarretik Ostankooa buruz* (Lar); denbora adierazteko ere adlatiboa: *goizerat buruz* (Lar);

¹¹ Cerquand-ek XIX.aren bukaeran Arhantsusin eta Bunuzen dakartza: *ezkontzen bazako bertzereki* (1985: 77) / *xuriketen egitera abiatzeareki* (70); *juan zen bazkariareki* (73); *ikbustearaki aita heldu zela* (74).

¹² *bazkalat; best'alderdilal; etxe batetalat jeusi; gisa hartala* (Arh) / *zolala; gisa hartalat; hail mendilat berhala; hel baginte eguerdiko saldalat; hesi hartalat joaiteko bazin joangia nehok ikhusi gabe* (Jut) / *Lurdelat; molde hortala zuzun xurria; etxen anoa iten gindizin eta hua barrikalat* (Lan) / *amak eaman ziakozun seurra erreka hartalat haurra re; ezkondu zuzun ... ostatu huntalat; ordian borthulat igortzeko hango denbora in dezaten erdi gabe jan; zezenelat joan behar zindien; galdin nie telefonolat; etzei batzutala jiteko* (Lar) / *borthulat igortzen tzu; esneik ez emaiten eskulat; joaiten girelaik mendilat* (Bun) / *borthulat elgarrekin joan behar delaik; esnia titilat eta; heldu ziakozu titi-muthurretalat; mañeterelat* (Ibarre) / *behiak eremaiten bitzitiien borthulat, Beltxurat; gure borthulako bidia deitzen zixin; mañetarat* (Ibarro) / *elizalat sarthu gabe; gisala 'dirudienez'* (Don) / *Xuberalat; elizala; gisalat; Lahondolat joaiten tzu; gio gasnalat esnian; beste esnelat nabasten zindakon; lekhu hartalat arranoak* (Hoz).

11) prosekutiboa *gaindi*-k adierazten du: *mendian gaindi* (Ibarro, Don); *heen gaindi erten dena* (Izu);

12) Nafarroa Beherean ohi denez, mugatu pluraleko jokoa behar duten izenek mugagabekoa hartzen dute usu: *nik bildu ukhen tzit frangotan phagotan hori* (Lar); baina ez da sistematikoa: *heengo mendietan* (Ibarro).

Ikus ditzagun erakusleak, izenordainak eta beste:

13) erakusle pluralen sistema ohikoa da: absolutibokoak dira *hok* / *horik* (Lan, Arh, Jut, Lar, Hoz) & *horiek* (Lan, Hoz, Ibarro, Izu, Jut, Lar, Ibarre) / *hek* & *heek*; aitor dezagun EHHA-ko datuetan *hek* anitzez gehiago ageri dela *heek* baino, baina *hee*-hasiera ez da ezezaguna: *heetaik* (Lan);

14) Baxenabarren ohikoak diren izenordain hanpatuak ditugu: *nihau* (Arh, Don) & *nihaur* (Jut), *nihauk* (Lan, Jut, Lar) & *nihaurek* (Bun), *nihauri* (Lan), *nihaturen* (Jut) & *nihau* (Jut), *nihaukilan* (Lan) / *hihaur* (Lar) & *hiau* (Ibarro, Don), *hiaurek* (Lan) / *guhaur* (Lar) & *guhau* (Don), *guhauk* (Arh, Bun, Lan) & *guhauk* (Lan) & *guhaurek* (Bun, Ibarre), *guhau* (Lan, Bun, Ibarro) / *zuhaur* (Lar) & *zuhau* (Lar, Ibarro, Don), *zuhauk* (Arh, Lar, Hoz) & *zuhaurek* (Ibarro) & *zuhauek* (Ibarre), *zuhaun* (Lar, Ibarre) / *zihauk* 'zeuek, abs.' (Lar, Ibarro, Don) –cfr. *zihauk bizi zizte* & *zihaurek egonen zizte* (Jut)–, *zihauk* 'zeuek, erg.' (Ibarro, Don); Larzabalen *-n* bukaera ere ageri zaigu absolutiboan (EHHA): *nihau*, *hihau*;

15) izenordain zehaztugabeen *batzu* absolutiboa (Lan, Arh, Izu, Jut, Lar, Bun, Ibarre, Ibarro, Hoz) / *batzuk* ergatiboa (Ibarre, Ibarro) bereizten dira; cfr. *batzuri* (Izu), *batzuz* (Izu) eta *batzutala* (Lar) alde batetik eta *batzuendako* (Arh), *batzuekin* (Izu) bestetik;

16) *zoin* & *edozoin*, *zonbeit*, *zonbat* galdetzaileak ibiltzen dira;

17) izenordain indefinituen *noit* 'norbait' (Jut) eta *zeit* 'zerbait' (Jut) aldaerak ibiltzen dira, baina cfr. *noait* (Lan) & *zeait* (Lan);

18) *bat* zenbatzaile-mugatzaileak joko mugagabea egiteko joera nabarmena du: *beste gisa batetaat errain dautzite* (Hoz); *gune batetaik* (Lar); *hein batetaz geroz* (Lan);

19) eraketan *nahi* atala duten adizlagun indefinituetan, Baxenabarreko testu zaharretan bezala, ezkerreko galdetzaileak hartzen du kasu-atzizkia: *nuntiknahi* (Hoz); cfr. *nuntiknahitik* (Lar) ere; *noratnahi* (Jut) & *noatnahi* (Bun, Izu) & *noanahi* (Lar);

20) adizlagun hanpatu errepikatuek mugatzailea har dezakete: *xehe-xehia* (Ibarro); *zaete ix'ixila* (Lan);

21) zenbaki sisteman 60 → doazen zenbakiak *-etan hogoi* edo *-etan hogei* sistema berria darabilte 99 arte: *hiruetan hogei* (Lan), *latan oita zortzi* (Lar);

22) *-kotz* atzizkiak xedezko, denborazko edo kausazko adiera hartzen du: *hirugarren egunekotz bateatzen baitzien* (Lan);

23) moduzko perpaus ez jokatueta *-rik* nagusi da, nahiz inoizka *-ta* ere ageri den;

24) perpaus kontzesiboetan eta moduzkoetan ez dugu *-rikan* aldaeraren adibiderik sumatu;

25) denborazko perpausetan nagusi da *-larik*, baina *-nean*-en herexak ere entzuten dira: *eskelariak zailtzalaik amoina galdeiten tzizun* (Lan); *eta gio hartu zienian kholpia* (Lar);

26) sozietiboko atzizkia aditzari lotzean sintagmak denbora adiera hartzen du: *gue xaharrek erten tzizien xakur errabiatiak izaiten tziela seurro arbo-*

lia ostatziaikin eta ostoa erortziaikin (Lan); *bateatzen baitzuten ikusteaikilan etzela biziko edo hiltzea, sortzeaikin hiltzea zola* (Lan);

27) eransten zaion *-no* atzizkiak denbora muga adierazten du aditzean: *Jinkuak uzten nienu* (Ibarro); *bero deno* (Don);

28) adlatiboa galdegiten dute menpeko perpausean *aizu izan, eman, galdein* edo *utzi* (1) eta *utzi* (2) aditzek; hona *galdein* eta *utzi* aditzen erabilera adibideak: *jatea galdeiten tzizien* (Ibarro); *utzia uzu zikhintzea* (Ibarro); ikus 'baimen emate' adieran ere: *utzazie lan horren egiterat* (Lan);

29) *(-ko) orde* egitura ibiltzen da beste euskaldun batzuen 'beharren' adierazteko: *kaaliak e joka artzeko orde, balakatuz aisio bilduko tzu been lekurat* (Lan); *hutsik eon orde* (Lan);

30) Nafarroa Beherean ohi bezala, *beheiti, goiti, hurbil, hurran* eta *kontra* & *kuntre* posposizioek datiboa galdegiten dute ezkerrean: *arboler goiti joiten dena* (Lan), *hua ari duzu mahats-zangoari goiti, arthoari goiti, ta ogian!* (Lar) / *baxari behea joan duk* (Lar) / *elizari hurren den restoranta* (Lan) / *behiari kontra* (Arh), *murriari kontre egonez* (Lan), *hari kontra partzela bidira* (Ibarro); arestikoak kokagunea adierazteko dira, baina aurkakotasuna adierazteko edute genitiboa baliatzen da: *noeiten kontra, zuhau eta noaiten kuntre ta* (Lar).

Hona orain eraketako atzizki batzuen sorta hau:

31) besteak beste, honakoak arras baliatuak dira Baxenabarre eta Oztibarren:

-gia leku adierazlea: *edarangia* (Jut), *arrañak errungian* (Lar), *etzangia* (Jut), *latsagia* (Lan)

-ka bilaketa adierazteko: *belharkan* (Don), *bildotska* (Lar)

-kal ibiltzen da aldia edo 'bakoitzeko' ideia adierazteko: *aldikal kexatzen duk* (Jut); *honbeste ardi, edo behiak igorten batuzu, beste burukal phaatzten da* (Ibarre)

-kara graduatzailea, beste alderdietako *-xka* edo *xamar* adieran: *zalhukarra* (Don)

(-)kari, atzizki eta izen izaeraren artean leiratzen dena, zioa edo egun jakin bat adierazteko: *ereiten zuten Jondohane kari* (Jut) & *uztailain amalau kari* (Jut)

-nazka banakarietan: *hirunazka* (Ibarre)

-ño txikigarria: *emazteñoa* (Don), *gazteño* (Ibarro), *haurño* (Don), *poxiño* (Ibarro), *ttiño* (Don) & *ttiñoa* (Ibarro)

-oin egiten da latinetikako *-one(m)* bukaera duten hitzetan: *arrazoña* (Lar), *flakoin* 'zapelatza' (Jut, Lar) & *flakoñ* (Lan), *garrat(h)oin* (Jut, Lar) & *garrotoñ* (Lan), *mathoin* (Lar), *sasoin* (Lar)

-ot txikigarria: *xahartxoot ala gaztexoot* (Arh), *zu ni baino haundixot zira* (Don), *haxot* (Zib, Don)

-tzer: '-tzeaz': *erortzer* (Jut, Lar)

-xe adieraz 'gehiegi', Amiküzen legez: *goitxe* 'goizegi' (Zib, Don), *ttipixe duk* 'ttikiegi duk' (Zib) & *ttipixe uzu* (Don), *haundixe duk* (Jut) & *haundi-xe* (Don); Bourciezen etnotestuan ere bai: *ez duzu goitche itzul nadin* (Lan), *étçou goitché itçoul nain* (Izu); *-xe(g)i* pleonastikoa ere sortu da: *hurruntxei duzu Hazparne* (Ibarro), *goitxei* 'goizegi' (Ibarro, Don), *ttipixei duk* (Zib); bada *-egi* arrunta ere: *bethei da untzia* (Ibarro), *ba, bethei duk* (Zib)

-xet indargarri berranalizatua: *hementxet* (Don), *hortxet* (Lan), *hantxet* (Jut), *holaxet* (Ibarre, Lan), *hementxetan* (Jut), *hortxetan* (Lan, Jut, Zib), *hantxetan* (Zib)

-*zale* ekintzaren adierazle: *ekhartzaliak* (Lar)

-*zione* abstraktu mailegatua: *komunikazione* (Ibarro), *prekozione* ‘arreta’ (Ibarro)

EHHA corpusean *-ñi* atzizki ttipigarria dator Larzabalen: *zipa xehe xehe-ñi batzu*; lekukoei galdegini, Oztibarren *-ñi* ez dela ibiltzen dioskute, *-ño* dutela berek ibiltzen.

2.1.4. Aditzaren morfologiako hurranen ezaugarriak aski orokorrak dira Nafarroa Beherean eta aurkituko ditugu Oztibarren ere. Adieraz bedi adizki laguntzaileen sailak franko aldakortasun ageri duela Baxenabarren, izan ere, morfema ugarik bi ahoskera ditu eta morfema bat kokagune bat baino gehiagotan joan daiteke adizkian edo litekeena da bestela, morfema hori batere ez agertzea ere; honen guztiaren emaitza aldakortasuna da; aditz nagusitik hasiko dugu aurkezpena, jarraian morfemak, adizki laguntzaileak eta hauen bareneneko gertakari fonikoak ikusteko:

1) aditz izenean *ite* zaharrak iraun du: *egoiten, emaiten, eremaiten, erraiten, izaiten, joaiten...*;

2) etorkizun atzizkia *-en* da *-n* eta *-l-z* bukatu aditz nagusietan; aditz era hauetan *-go* agertzekotan *gogo*-ren laburdura da; bestalde, egun bederen Oztibarren ez da *-iren* edo *-turen* egiten, *-iko* edo *-tuko* baizik; aldiz, 1782ko itzulpenak bost aldiz *ekarrico* dakar, baina behin *ekarriren* (116);

3) ez dago Lapurdi itsas-hegiko *izatu* edo *egotu* erako partizipio analogikorik, baina *atheratu* (Lan, Ibarro) & *atheratuko* (Ibarre), *botatu* (Jut), *iakurtu* ‘tripak berezi’ (Arh, Lar) ageri dira datuetan eta Ibarrolako Salaberrikeren *iratzartu* dakar (1856);

4) ohitura adiera edo kutsua erantsiz, aditz asertiboetan aditzoina ageri da usu, eman dezagun: *leheno khen adar horiek eta ahoan ezar, eskolan ginelaik* (Lar); *gandea iluz erratzen zen; tortxa benedikak, etxen belhaunika, zeñha eta bilhoa erra buruko minaindako* (Lar);

5) moduzko perpausa eraikitzeke ez da Zuberoan bezala aditz izena baliatzen, partizipioa baizik: *uai, merkhatietan ta ibiliz mentuaz mintzatzen dira usio jendekin* (Zib); *eginez ikhasten duk makilen eiten, ariz, ari beha ik* (Ibarro); *intzunez ikhasten duk eskuara* (Don);

6) egoeraren, gertakariaren edo ekintzaren hanpadura adierazten duen aditz nagusiko *-ki* atzizkia ez da Oztibarren baliatzen, ezta diosala gisa edo balio puntukarian ere; *cf.* Ezterenzubiko *soldadoak hor ibilki* (*EHHA*) eta Luzaiden ere entzuten dira *ibilki, izanki, jakinki, jinki...*; Baigorri eskualdean ere badira adibideak, Barandiaranek Urepelen bildu hau lekuko: *iratzartu zenean, erloirik ez izaki etxean eta, ustez argia urbil zen, abiatu zen joan beharra zen etxera buruz* (1982-1983: 22); mendebalerago Larresoro aldean ere bada, hala balio puntukarian nola hanpadura balioan, eta adibide bat bildu du Epeldek bardoztar batengandik (2003: 128-129); Urdazubi eta Zugarramurdi balio puntukaria du eta baita hanpatzailea ere, Lapurdiko Saran bezala; Baztanen ez da puntukaria, baina diosalean baliatzen da eta hanpatzaile ere bai (Montoya, 2004: 176-7). Ibarrolan eta Donaixtin dioskutenenez *ibilki, izanki, jakinki* erakorik ez da ibiltzen eta Videgainen 1989ko corpus luzean ere ez dugu aurkitu; *cf.* gaiaz Iñigo, Salaberri & Zubiri (1995);

7) aditz-izena hartzen du aditz nagusiak alegiazko baldintzan: *demoa ederra iten balu* (Ibarro); *uai jiten balitz* (Don), baina egitura mota hau ez da anitz baliatzen.

Hona aditzen erabilerari dagozkion ezaugarri gehiago:

8) aditz balentziaz denaz bezanbatean, aipagarri dira *afaldu*, *bazkaldu*, *mintzatu* aditzak eta *ari* edo *nahi* aditz bereziak: *afaldia hiza?* (Lar) / *mintzatu diat* (Lan) / *erremarkatu diat euria ai dela kanpoan* (Jut) / *joan nahi zira?* (Jut); *ezpitzen joan nahi* (Lar);

9) adiera iragankorra har dezake *juan* aditzak: *zeit juaiten dut etxeat* (Jut), ‘eraman’-en kide da;

10) *edun* aditza edo ergatibo marka ageri da esaldi inpersonaletan: *urra-tzen duzu gaña lodi hua ta behaizi kendu hak, etzi behar eakitzeat utzi* (Lan); *eni zahar batek erran ziaazun, ta ortzantza ari delaik, ezтик arbolapetan egon behar, elhorri zuriain pian egon beha ik* (Lar);

11) perpausean argi ageri bada zein den datiboa, bereziki hirugarren per-sona singularra denean, aditzean hautazkoa da datiboko morfema agertzea;

12) ahozko mintzoan franko ageri da modalitatea adierazten duen *ke* morfema, usu halako ustea adierazteko: *cfr. Lartzaalen dukek seurra re* (Ibarro); *eri dukezu* (Jut); *a, Hoztan hortan balakizketzie ba, bauzu ba zahar batzu ta hango...* (Lar); baina ez adiera horretarako bakarrik: *naza baduzu, hak dizi indarra iten, bestela etzikezin ez* (Lan); *zeheka, metra ezpitzatekeen be-rehala jin* (Jut);

13) ahaleko perpausetan nagusi da «*ahal* + adizki laguntzailea» egitura, bai *izan* eta *edun* oinarrietako adizkiak lagun dituela, bai **edin*-ekin batean: *artzen ahal hiz ba zomatnahi* (Arh) / *hamar zeunez irauldatzen ahal dut alhor hori* (Jut) & *eremaiten ahal lukezu bena* (Bun) / *hanitz behi elitazketzu uztar-ka ahal e* (Izu); hurrenaren adibidean **iron*-i atxikitu zaio: *nehork eztirozu er-ten ahal* (Jut); baita *ahal* gabeko egiturak ere: *joan ditakezu* (Don), *joan ditake* (Don), baina Ibarrolan *jin diteke fitexka*;

14) adizki laguntzaile iragankorretan **ezan* eta **iron* baliatzen dira ahala adierazteko: *etzie marroik ukhanik e, axuria in lezakezie, bena...* (Hoz) / *utz lio* ‘utz lezake’ (Lar) & *iabaz lizkiozu* ‘irabaz litzake’ zuketan (Lar).

Aditz morfemez, trinkoez eta perifrasi ez dihardugu hurrenaren lerrotan:

15) adizki trinkoen erroan *a* ageri da iraganeko tempusean: *eskolan gin-dabiltzalaik* (Lan), *lauazka bazailan* (Jut), *bazailazun* (Lan);

16) Nor Nori iraganeko adizkietan *zitza-* eta *za-* hasiera duten adizkiak ibiltzen dira Baxenabarren; lehenak hegoan eta *za-* erakoak iparreen; *cfr. Amiküzeko Oragarren bildu ditugun adibideak: haur hua hola gelditu za-kon meninjitatui k / eihezain txahar bat heldu zaukun orgaan zamatzeat.* Oztibarre bi joeren arteko mugan dago eta bi eretarik ageri da ibarreen: toka *zitziakuan* ‘zitzaiguan’ eta zuka *zitziuzun* ibiltzen dira Ibarrolan, baina ezta-badan *andeatu zakon* nahiz *andeatu zitzakon*, bi ereduak; Donaixtin *zitza-uzun* ‘zitzaizun’ eta *zauzun* dakartza Artolak (Irizar, 1999a: 345); Jutsin *zitza-erakoak bildu dira*; Zibitzen *zatan* ‘zitzaidan’ dago, baina baita *zitzakon*, *zi-tzaun*, *zitzauzun*, *zitzauzien* eta *zitzen* ere eta alokutiboan *zitziakuan*, *zitzi-anan* eta *zitziuzun*; ikus EHHA ere (90520, 90530, 90540, 90550, 90560, 90570, 90580);

17) ugari dira balio puntukaria duten aditz perifrastiko berriak: eman de-zagun, *horren ertera joaiten nintzun* ‘nindoan’ (Arh); *cfr.*, ordea, adibide gor-detzaileok: *banoak abatxeka* (Izu); *bethi exkerrekoa aintzino*, *exkerraldetik zoan aintzino* (Jut); *heentik badoazi* (Ibarro); *handia re, gorritz behti, badiazu ba haren ikhusteko* (Ibarre); *gio bagoatza goiti eta borthulat elgarrekin joan*

behar delaik (Ibarre); *doatzi* ‘doaz’ (Jut); *sagarerroiak promenatzen diailtzek* (Lar); *baaile* ‘bahabil’ (Lar); *eskolan gindabiltzelaik* (Lar); baita *to / oizu / oxu* & *oixu* ere ‘hartu’ adieran (Zib); alderantzizko fenomenoa ere gertatzen da, ohikotasuna duten egoera batzuk aditz trinkoak adierazten ditu: *bazailan igande guziez bezperetan* (Jut);

18) ohikotasuna adierazteko ez da *johan da* erako adizkirik ibiltzen, Videgainen corpusean ez da adibiderik ageri eta Oztibarreko gure lekukoek ez dute erabili; halaber, esplizituki galdegin diegunean ezezkoa eman digute¹³;

19) agintezko adizkiak joko trinkoa diruditen formetan ibiltzen dira: *kasu egizu* (Jut), *ekartzie* (Lan), *emaxu* (Lan), *emakok* (Lar), *errakozu* (Lar), *errazu* (Lan, Lar), *errok* (Jut), *ezarrak* (Jut), *harrak* (Lar), *khenazu* (Lar);

20) *ukhan* ibiltzen da ingurune perfektiboan: *nik bildu ukhen tzit frangotan phagotan hori* (Lar).

Aditzean ageri diren tratamendu gramatikalek garrantzia dute Oztibarreko euskara aurkeztean:

21) Oztibarreko tratamenduen eta bereziki zuketa eta xuketa alokutiboen aurkezpen orokorra egiteko borondaterik batere gabe ere, hona adibide gisa Ibarrolako jokabidea zertan den: herritarren artean edo familian ez dago ohiturarik eztabadaka egiteko, horregatik, begirunea adieraziz edo, kanpotar bati ere zuketa alokutiboan egiten zaio eta konfiantzako giro hurbilean toka edo noka egiten da. Xuka *gazteño bati* edo *zahar bati* egin dakioke; gizon zaharrei ere bai: *attittiri* ‘aitonari’ eta *gaxaitari* ‘aitajauna, aitabitxia’ ere xu; *amari eta aitari zuka*, baina bada aitetamei xuka egin dienik ere; *neskato ateri xu...* baina arreba bati xu eta beste bati no egin dakieke, no egiten zaiona gazteago izanik ere; *mutikoer to*, baina *mutiko iziarri gisakoa*, *goxoa* izanik, litekeena da beste mutikoek horri ere xu egitea. Halaz guztiz ere, adinetako ibarrolar batek dioskunez *xuka Garazin arduro* ‘usuago’ egiten da. Erabileraren mekanikari dagokionez, zuketa eta xuketa alokutiboan *zu* eta *xu* morfemak eransten zaizkio aditzari: *morrokoa re*, *haurrari*, *alaatxia edo semeatxia zielai*, *ogia iten zizin eta bi burietan pikho at iten zuzun eta gio bi adar hola zaaltzen bitziren eta gio hua gozamak emaiten zizien bere haurrari, bitziren e, eta erten zakozun hua emaitian*: «*oixu!* beste urtheke aski uxu hunbeste handitzia!» (Lan); *mintza ditakezu* (Jut); *bazuzun zinkuri* (Jut); *etziakizut* (Lar) / *euriarengatik jinen nuxu bardin* (Jut); *etziaxu obitu* (Jut); *orbit nuxu* (Ibarro); *hemen, iduri ziaaxu bildotsa axuria handitia den* (Ibarro). Morfemok Nor Nork sailean *zi* eta *xi* bilakatzen dira: *beria balu bezala hartzen dizi* (Izu); *Ibarlak bezik etxi igortzen* (Ibarro); subjektua hirugarren pertsona plurala denean, *zi + -e* → *-zie* eta *xi + -e* → *-xie* bilakatzen dira.

Hona ezaugarri gehiago aditzaren morfologiaren konplexutasunaren berri ematen digutenak:

22) datiboaren agerpenean islatzen duen *i < *gi* ager daiteke adizkian baina litekeena da ez agertzea ere; ageri denean, bi kokagunetan egon daiteke: *diazkoat* (Bun) & *dizkoat* (Don) / *dazkoiat* (Azm); bestalde, *i* gabeko *dazkoat* ere bada (Arh, Jut, Zib, Bun, Hoz);

¹³ Videgainen corpusean ohikotasuna adieraz lezakeen balizko adibide bakarra dago; inkestatzaileak lekukoari galdegin dio ea jendarmeak ohartzen diren eta erantzuna honela eman du: *otoan johan direlaik ez, bena zure behia kontrabandan bidian bada alhan ari, behar tzie baztertu hantxetaik* (Bun).

23) datiboaren agerpena islatzen duen *i* morfemaren ordain *ka* ere ager daiteke edo bestela bai *i* eta bai *ka*, biak ager daitezke: *niakoan* (Arh), *nakoian* (Azrn) / *nakokan* (Bun), *niakokan* (Bun);

24) busti gabeko *d-* ageri da hiketa alokutiboko adizki triperersonaletan: *bihotza gatiak jan diakok* (Lar) / *emaiten diakoat to haur huni ttonttoa, ophil ttipiño bat* (Lar) / *diailek 'zabilek'* (Jut);

25) datibo singularreko lehen pertsonari *a < da* ala *ta* alomorfoak dagoz-
kio: *zinaan* 'zenidan' (Jut, Don), *zindaan* 'zenidan' (Arh, Zib, Don) / *zinau-
tan* 'zenidan' (Jut), *zinatan* 'zenidan' (Jut), *etzatana* 'ez zaidana' (Lan);
ezaugarri honek erdiz erdi harrapatzen du Oztibarre, izan ere, jakingarri da
Oztibarretik iparrera Amiküzen *ta* aldaera nagusitzen dela eta beheiti
Garazin *a < da* -ibar honen ondoko Nafarroa Garaiko Aezkoan ere *da* ageri
zaigu: *zeida* 'zait', *dada* 'dit'-; osagarri plurala duenean *-t* ager daiteke buka-
eran Oztibarren: *dazkit* 'dizkit' (Zib);

26) lehen eta bigarren pertsonako *da* / *a < *ga* morfemak ez, aldaera be-
rria ageri da *dutan* (Ibarre) & *utana* (Lar) / *dukan* (Jut), *dukalaik* (Lar), *nin-
dukan* 'ninduan, Nor, ni', *zukan* 'zuan, Nor, hura' (Lar), *nikan* 'nian, Nor
Nork' (Lar), *zikan* 'zian, Nor Nork' erako adizkietan; badira aldaera zaharrak
ere: *nola iten duan* 'dudan' (Ibarro), *duana* 'dudana' (Lan); lehen pertsona
subjektuaren morfeman bikoiztasun nabarmena dago: *zintudan* (Jut, Bun),
zintuan (Lar, Don) / *zintutan* (Zib); *hindudan* (Zib), *hinduan* (Jut), *hintu-
dan* (Lar, Bun) / *hindutan* (Jut, Don);

27) datibo pluraleko lehen pertsonari *u < gu* ala *ku* dagozkio eta XVIII.
mendeko itzulpenak ere egoera hau erakusten du: egungo euskaran *dau* 'di-
gu' eta *dauku* 'digu' ageri dira Donaixtin, edo *zitzaukun* 'zitzaigun', *dauku*
'digu', *daukuzu*, *daukuzie* Jutsin, baina oro har, *gu > u* aldaera da Oztibarren
nagusi: *dau* 'digu', *daute* 'digute' (Jut); *zaun* 'zigun', *zindaun* 'zenigun', *zin-
dauten* 'zeniguten', *zauten* 'ziguten' (Zib); *dauzu* 'diguzu', *dauzie* 'diguzue',
daute 'digute' (Don); inoiz, Amiküzen legez, *gu > u > Ø* gertatu da, baina di-
tugun adibideetan Nor Nork saileko subjektuaren morfeman agitzen da hori:
ditu 'ditugu' (Don);

28) hirugarren pertsona singularrean *-ko* da datiboaren morfema;

29) hirugarren pertsona pluralaren Nork atzizkia *-te* da;

30) pluraltasuna duten *zauzkitzu* 'zaizkizu' (Zib) bezalako adizkietan,
z-ki pluralgilearen ondoko datibo morfema afrikaturik dago: *tzu*; pluralgile
gabeko adizkietan ere bigarren pertsona datiboaren morfema *tzu* bilakatu da;
Lafonen bidetik Ariztimuñok iradokitzen du afrikazioa datiboko **-gi > -k*
morfemaren txertaketak eragin dukeela (2015: 55-57); 1782an Nor Nori aditz
sailean «haiek zuri» eta «haiek zuei» kasuetan morfema datiboa afrikatua da
adizkian *z-ki* ez dagoenean: *ezpazauzkizu* 'ez bazaizkizu' eta *bazautzu* 'ba-
zaizkizu' dakartza itzulpenak *-guiçonon exempliac espaçauczkiçu aski* (405) /
luçazago biciz Gincoaganaco cundiac emendatcen baçauczçu (345)– eta datiboa
«zuei» denean ere *zauzkizie* eta *zautzie* ditugu: *besthiac oro emanen çauczkie*
suergaraitico (15) / *justicia eta bezte behar tucienac oro emanac içanen çautcie?*
(249); bigarren pertsona pluraleko morfema subjektua ere *tzie* ageri da adi-
bide batzuetan: *tuzie* (Lar, Bun, Don) eta *tutzie* (Jut, Zib) diren bezala, *gitu-
zie* 'gaituzue' (Don) eta *gitutzie* (Jut, Zib), biak dira berdin Oztibarreko
egungo mintzoan; bitasuna dago triperersonalen singularrean: *dauzut* 'dizut'

(Arh, Zib, Jut, Don), baina *dautzut* ‘dizut’ (Izu, Don, Hoz), *dautzu* ‘dizu’ (Izu, Lar, Bun)¹⁴;

31) Amiküzen bezala bigarren pertsona pluraleko morfeman pleonasmoa gerta daiteke: *zindakoten* ‘zenioten’ aldaerarekin batean *zinakozien* ‘zenioten’ ageri da Donaixtin Irizarren datuetan (1999a); Landibarreko Azkonbegi auzoan *zindazkiaten* ‘zenizkidaten’ & *zindazkiatzien* para dugu eta *zindazkiutzien* ‘zenizkiguten’ pleonasmoa dakar Irizarrek Azkonbegin berean.

Aditzaren hainbat errealitatetan bikoiztasunak gertatzen dira Oztibarren:

32) Ez dirudi testurik zaharretan ***gineradukon* erako deus ageri denik, hartara, *edun*-eko adizkietarik etorria dirudien *d* dago Nor Nori Nork-en iraganeko subjektu pluraletan, *nd* taldea eginez, baina *n* soila duten adizkiak ez dira galdu: Ibarrolan *gindakoan* eta *ginakoan*, biak entzun ditugu toka; cfr. *ginakon* (Jut, Lar), *ginakoxun* (Jut) / *gindakon* (Zib, Don), *gindakoxun* (Zib); *nd* erakoak Baxenabarreko iparrian ditugu eta *n* soila dutenak Nafarroa Behereko hegoalde eta mendebalean; **ezan*-en kasuan ordurako *nd* zegoen 1782ko itzulpenean, hala Nor Nork nola Nor Nori Nork sailetan: *baguindeça* (36) –aldiz, Zaraitzuko Jaurrietan *xardoki bagineza* entzunik gaude 1982an– / *baguindeçako* (428), *bacindeçaco* (418); ondoko Garaziko Ezterenzubin *gindezake* dakar EHHA-k eta *edun*-en iraganen *gindien* ‘genuen’ & *ginien*;

33) beharbada arestiko jokaera horrek eragin duke Nor sailean *izan* aditzaren iraganeko *n* / *nd* txandaketa pluraleko lehen eta bigarren pertsonetan: *ginden* ‘ginen’, *zinden* ‘zinen’, *zindezten* ‘zineten’ ditugu Zibitzen; cfr. *libertitzen ari gindelaik bidian* (Lar); ikus Garaziko Gamarten *ginden* eta *nindelaik* ‘nintzelarik’ eta beheiti Ezterenzubin *gindelaik* (EHHA), baina Suhuskunen *ginen*, *zinen*, *zineten* & *zinezten* (Irizar 1999a); Baigorrialdeko salbuespena egirik, Baxenabarre guztian eta Lapurdiko Aturrialdean ageri da berrikuntza;

34) **eradun* oinarria baliatzen da adizki triperersonaletan eta haren erroko *u* ager daiteke ala ez: *diauzkuk* (Zib), *dauzkiuk* (Arh); aldiz, *dazkiauk* (Jut) eta *dizkiauk* (Arh, Zib, Jut, Don, Bun, Hoz, Azm) adizkietan iduri luke *u* < *gu* morfema dagoela;

35) pluralgiletan *z-ki* –sinkronikoki bederen– nahiz *z* baliatzen dira eta *z*-ren alomorfoa da *tz*; balirudike adizki batzuetan osagarri plurala agertzea eta subjektu morfema *z* → *tz* tinkatzea erlazioan daudela: *dazkiatzu* ‘dizkidazu’ & *daztatzu* ‘dizkidazu’ (Jut);

36) Amiküzen legez, Nor Nork sailean *edun*-en osagarria plurala denean oraineko tempusean pertsona guztietan ager daiteke *izt* pluralgile analogikoa: *sukriak denak arranjatzen bitiztu* ‘baititu’ (Lan); baina **edin*-en Nor plurale-

¹⁴ Irizarren datuok ez dira ongi ezkontzen EHHA-koekin: *dautzu* ‘dizu’ aldaera arras mendebalekoa da 91310 mapan: Bidarraí, Armendaritze, Izturitze eta Bastidan baizik ez dago *dautzu*, Baxenabarreko beste guztiak *dauzu* dira; galdegin dugu honetaz, eta eman dezagun, Donaixtin dioskute *dautzut* guztiz arrunta dela, baina Zibitzen *dautzut* eman digute. Videgainen Oztibarreko 1989ko emaitzetan franko *dautzut* eta *dautzu* baitago, gaia xehekiago aztertze dago; orain berean ez dugu Amiküzeko berri handirik: Behauzen *dautzut* bildu dugu eta Bithiriñan *dauzut*, baina Irizarrek *dautzut* dakar bietan (2002), nahiz badakarren *dautzut* ere Oragarreko Barthan, Behauzen eta Zuberoako Domintxainen (2002: 283, 101); cfr. *dautzu* Oragarreko Barthan eta Ostankon (2002: 283, 175).

an ere ageri da: *eztizten ihaust* ‘ez daitezen iraus’ (Hoz); *freska zizten* ‘freska zitezen’ (Jut);

37) pluraleko subjektuetarik analogiaz etorririk, iraganeko tempusean *n* ageri da Nor Nork sailean lehen eta bigarren pertsona singularreko subjektuetan: *nintien* ‘nituen’ (Zib, Don), *hintien* ‘hituen’ (Zib); *oitabi urthe nint-hielaik* (Lar);

38) datiboki *ki* duten Nor Nori Nork saileko adizkien analogiaz, Nor Nork saileko agintezkoetan *z-ki* da *ezan-en pluralgilea: *harzkik* & *hazkik* ‘har itzak’ (Ibarro); *ezazkik* ‘ezar itzak’ (Don); *errain zautzun lehenik edo zain’zkik edo kasumak* (Hoz); *in’zkik bi kakhotx edo bost edo* (Jut).

Badira adizkien arloko gertakari fonikoak ere:

39) monoptongazioa jasan dute *niz* ‘nair’, *biz* ‘hair’, *nu* ‘nau’ eta *hu* ‘hau’ adizki laguntzaileek;

40) Zuberoan bezala *nintzan* & *hintzan* ibiltzen dira *izan*-en iraganean; *cfr.* orain Ariztimuño (2013: 53, 13. oh.);

41) nabarmena da sinkopak adizkietan eragin duen aldakortasuna: *ginituen* ‘genituen’ (Bun), *ginitien* (Jut) / *gintien* (Zib, Don), *gintin* (Lar); Donaixtin *gituzu* ‘gaituzu’ eta *gitzu* ditugu eta baita *gintzun* ‘gintuzun’ ere; baita *tzu* ‘dituzu’ (Zib, Don) erako adibide soilduak ere;

42) adizki laguntzailean bi herskari horzkari hurbil izanik baten galera gerta daiteke: *tiuzte* ‘dituzte’ (Lar) & *duzte* ‘dituzte’ (Arh, Don, Ibarre, Hoz, Ibarro, Jut, Lar); *zuztet* ‘zaituztet’ (Zib) –*cfr.* *ziuztet* Garazi ibarreko Suhuskune herrian–; aldiz, bi horzkariekin Oztibarren *zituzte* ‘zaituzte’ oso-agoa dugu Donaixtin; *t-k* sekuentzian *t* galdu da: *duzke* ‘dituzke’ (Jut).

2.1.5. Sintaxiaz denaz bezanbatean, Baxenabarren orokorrak diren hurra-nen ezaugarriak aurkitu ditugu Oztibarren:

1) *zenbait* & *zenbeit*-ek legez, determinatzaile mugagabearen eginkizuna du *zeit* & *zerbeit*-ek: *etxeko behar den gauza zeeit* (Hoz); *in dikek seurrenik tratu txar zeit* (Lar);

2) perpausean hanpatzen den osagaia aditz multzoaren aitzinean kokaturik doalarik, aditz nagusiaren aitzinean egon ohi da adizki laguntzailea; berebat, egitura indartu hau galderan gertatzen denean, auresuposizionala izanen da galdera eta galdegaia exhaustiboa, Duguineren terminologian (2009: 204);

3) hanpadura egoeran, adizki nagusiaren eta adizki laguntzailearen artean kokatzen da *ere* partikula;

4) edute genitiboaren atzizkia daraman osagarri zuzena extraposizioan ageri da usu: *gazteria joaiten tzun galdeitea sos puska aten* (Lan); *leheno sendika entseatu zuzun zerratzeat bere phezen* (Bun); *ikhusi dienak ez du nekhe itia horren* (Lar);

5) *zer ere b(a)it* & *zoin ere b(a)it* & *non ere b(a)it* egituren bidez korrelazioak eraikitzen dira erlatiboazko perpausetan: *lapina edo erbia, ze bitzen e...* (Lan); *nohat ee nahi bita, zoin aldetaat erori nahi bita, alderdi hartaik emaiten lehenik* (Lan); *haugi hunat hi, «Munuze», Munuzen eresia bazen; zoin herriartaik eresia bitzen eta, edo haugi hi «Iholdi»* (Jut); *zoin herri bitzen eta hanko, bena frango guti zen* (Jut); *auzoak, pharte hartu dutenak familian laguntzen, eta nor bita okupatu* (Jut); *hainitzetan erten duzu nuntik abiatzen bita eta hangoz izena: Babatze-erreka, Babatze da lepho bat* (Jut); *giilat so iten zizin dalliain*

xorroxteko ta nun e ikhusten beitzuten mostukaik gorena, hain gainian egoiten zitzun dalliain xorroxten egon zain bebeitixo bestiak pasatu artio (Lar);

6) perpaus erlatiboetan aditz nagusia partizipio bururatua denean, litekeena da buruaren ezkerrean adizki laguntzailerik ez agertzea: *etxen hil kabale baten etzu erraiten* (Bun); ez dago egitura horretarik urrun honako izen sintagma: *arto poxiño at botatzen zakozun, arrotzia errun sari 'arrautza errun izanaren saritzat'* (Lan);

7) erlatiboetako perpausak *-(r)ikako* atzizkia eraman dezake: *badira Lafitten etxetik jinikakoak bena ttipiak dira* (Jut);

8) *bait & bit* ibiltzen da perpaus erlatiboak eraikitzeke: *Ithurriondoko pentzia, errekaño at bitu ondoan* (Lan);

9) *uste + edun* aditz lokuzioaren edo *iduritu* aditzaren menpeko perpaus konpletiboek *-en* atzizkia eraman dezakete: *uste izit biga bazuzten* (Lan) / *hemen, iduri ziaaxu bildotsa axuria* (sic) *handitia den* (Ibarro);

10) kutsu narratiboko perpaus konpletiboa zabaltzen du *baizik eta* partikulak: *intzun dixit baizik eta ahotzak ikhusi zuztela jalgitzen, ogi-ahotza, baakixu* (Ibarro); *nik intzun dudana, gio eztiakizut zeen hori heen, egia ala gezurra da, baizik eta galdein zutela ithurriain iteat ihize, leheno erran bat duzu, eta ez omen zun joan, eta gioztik gisala euria iten dielaik, ihitzian edaten omen dizi* (Hoz);

11) polaritate negatiboko perpaus nagusiaren menpeko perpaus konpletiboak *-ela* atzizkia darama: *enien uste hoin zozoa nintzela* (Jut);

12) zehargalderetan *-(e)n-ez* baliatzen da: *eztakizut beste mundian urde hiltzen ai denez* (Ibarro); *eztakiat erran tzienez* (Ibarro); *kasu iten duzu beala gielerraiak sanoak dienez* (Lan); Landibarren berean *-(e)n-etz* aldaera ere bada datuetan: *jastatu ea badenetz aski gatz eta bipher*; Garazi gogorarazten digu: *galdein zien arno xorta bat ukhaiten ahal zienetz* (Ezterenzubi, EHHA).

Hona ezaugarri sintaktikoen beste sail bat ere:

13) *bai / ez* galderetan *-a* atzizkia darama aditzak: *abian dea?* (Hoz);

14) arras ohikoa da *zeren* partikula kausazko perpausetan: *zeren uliek dute erruten hor gain hortan* (Jut); *ba, zeren makhila hor bitzen* (Lar);

15) kausazko balioa du *-lakoan* atzizkiak: *phikokoa seurrenik eztelakotz hazteko hun eta phikokoa ezartzen, edo adinez, edo mandoa delakoan, eztielakotz umeik iten edo zeit enegu, edo maingu delakoan edo adarrak eztielakoan untsa edo bilhoa eztelakoan edo hola zerbait thaka duenian* (Jut);

16) xede balioa du aditzari lotzen zaion *-kotan* atzizkiak: *behorra berdin berdina uzu, umia antzutu nahi mendian uztekotan* (Ibarre); *pikalozkia da aurthikitzekotan* (Jut);

17) *ala* partikula baliatzen da perpaus hautakarietan;

18) *-agoko* atzizkia ageri da konparazio-perpausetan: *ttipioko atian, kubetak deitzen gintzin* (Lan); *ezpitake erran behar, hi ahari mando at hiz, erran nahi izi astoa beno, itsusioko zeit uzu ono, aharia mandoa* (Lar); *arrañak handiagokoak tutzu* (Lar); berdintasunezko alderatzean ere ager daiteke: *ehi ttipi bezain lodiko zuri batzu* (Jut);

19) konparazioaren bigarren atalean *ezin ez ta* ibiltzen da: *nahio tut emazteak kozinan ikusi ezin ez ta gizonak* (Jut);

20) extraposizioan ager daiteke *othe* partikula: *jinen da othe?* (Lar);

21) *solo* mailegua ager daiteke perpaus kontzesiboetan: *ardi ederra, solo ez-tik behin ee umeik inik* (Jut);

22) *ber* ageri da baldintza kutsuko perpausetan: *eiten duzien ber berdin zaut* (Jut);

23) kausa edo baldintza kutsuko perpausetan, beste alderdietako «-z gero» ezagunaren ordain *-z gañ* posposizioa baliatzen da Oztibarren: *otoa dunanaz gain hirekin joain gitun* (Don)¹⁵.

2.2. Ekialdean gorde diren ezaugarri zaharrak Oztibarren

Artean agertu ditugun ezaugarri guztiak Baxenabarren orokorrak dira eta Oztibarreko *eskuara* hein batez deskribatzeko eta aurkezteko balio dute, baina horiek bakarrik ez digute hura definitzeko balio, beste ezaugarri batzuk ere aintzat hartu beharko ditugu eta horien bidez, hizkuntza-tasunen konbinazio konplexuagoak eta konexio geolinguistiko aberatsagoak eratu, horregatik, bide horretan bizpalau urrats aitzinera egingen ditugu.

Ezaugarri berri ugari ibiltzen dira Zuberoan, Oztibarren ageri ez direnak; eman dezagun, Amiküzen ere baliatzen den *horra zira* ‘zatoz’ adieraz puntu-karia ez dago Oztibarren, Jutsiko lekukoak dienez «horra da» Zuberoan baliatzen da, Oztibarren ez.

Eratu nahian dihardugun Oztibarreko *eskuararen* definizio osoagora hurrantzeko egoki izanen da Euskal Herriko ekialdean gorde diren ezaugarri zaharren sorta bat aurkeztea. Oro har ez dira Baxenabarren baliatzen, edo hobeki erran, ez dira herrialde honetan nagusi, baina Oztibarreko euskaran ageri diren hizkuntza-tasunak dira eta euskararen egoera zaharra gogorarazten digute; horrezaz landa:

a) Zuberoara so jartzen gaituzte herrialde horretan nagusi direlako,

b) besterik adierazten ez badugu, uler bedi Oztibarren agertu zaizkigun ezaugarriok Zuberoan ez ezik, Amiküzen ere baliatuak direla:

Hona, beraz, ezaugarri horien sorta bat:

2.2.1. Inesibo zaharrak gorde dira *etxe* eta *gain* hitzetan edo jarduna adierazten duten adizlagun batzuetan:

Uharten Darthagia, gañen, gio beste nunbeit e (Arh) / *taula garbi baten gañen, oihal bat ezari eta han gañen atxikitzen duzu hua; bethi bazkain gañen bada kaalia; mahaiaian gañen duk; ba, gañen, ba, animaleko leizia* (Lar); hauezaz landa *gañan* aldaera ere aipa daiteke: *zintzurrian gañan aski jiten bazee* (Ibarre); *gañan duk ere* (Lar). Baina badira mugatzailea duten adibideak ere: *oai ezpitude pian eta ganian hortzik, baakizu, gañian ezpitu, ordian behaizi gaineko gentziba hari untsa zertu* (Izu); *gainian ezartzen duzu iatze edo othe* (Izu); *gainian* (Lar).

etxen (Bun, Ibarre, Ibarro, Izu, Jut, Lar) / *gure etxen* (Arh, Hoz, Izu, Jut) / *gue etxen* (Izu, Jut) / *aphezain etxen, hortxe* (Lar)

haitzurren (Jut) & *aitzurren* (Lar)

ihizin ‘ehizan’ (Lar, Ibarro)

iraulden ‘lur iraultzen’ (Arh, Bun, Jut, Lar) & *igalden* (Hoz)

¹⁵ 2009an genioenez, Zuberoakoa da *-z gañen* posposizioa, baina Patxi Salaberri Zaratiegik dioskunez, era honetakoak ditugu XX. mendeko Luzaideko gutun batzuetan eta erakusten digute Luzaide zenbateraino den Garazi: *ni ere kusi nabiko ninduxula han [n]intzanaz gainian / ja ke ta horren mintzatzea jiten direnaz gainian*. Cerquand-en ipuinetan bada Arhantsusiko adibide bat: *utziko zaitut jauitera hala desiratzen duzunaz gainean* (1985: 75). Hona Zuberoako bi adibide, Zibozeko M. Jauregiberrirena bata: *zui haiñ azkar zirenaz gainen, nabi'zia joka zuiñek mando hortan karga ehün kilo, zoiñek zalbeago* (de Rijk, 1999: 161); Sarrikotapean *[3]in tzienez gañen bildu genuen*.

2.2.2. Izenordain eta erakusleen instrumentalean ez du *-(t)zaz* aldaerak iraun, *-(t)az* egiten da: *xutaz* (Ibarro); alta, Videgainek *ze errain dute nitzaz* dakar Jutsin (1989: 1125), baina adibide berri anitzen artean ez da aldaera zahar gehiago ageri¹⁶.

2.2.3. Ibiltzen dira *ezarten* (Arh), *ibiltzen* (Jut) & *iiltzen* (Hoz), *igorten* (Ibarre), *joiten* (Lan, Jut, Lar) aditz-izen zaharrak oraino, baina bakan, aldaketa nagusitu da; *cfr. ibiltzen* (Zib) & *iiltzen* (Ibarro, Don), *ekhartzen* (Ibarro, Don), *ezartzen* (Ibarro)¹⁷.

2.2.4. Aldi bakan **edin*-en ahaleko aditzetan *ke* gabeko aldaera zaharra entzun daiteke: *etzit ikhusi, etziakizut, izan dieitezu* (Hoz) / *berdin izan dieitezu* (Jut) / *ba izan ditezu* (Lar); zuketan dira hirurak eta 1782ko Lopez jutsiarraren itzulpena gogora dakarkigute: *erran dugun otoitzça hori, bi guizatara eguin dieiteçu: mihiz eta bihotzcez* (106). Halaz guztiz ere, *ke* duten aldaerak nagusi dira egun: *guk Jutsin ditake* eta *daitezke* adizkiak bildu ditugu eta zuketan *mintza ditakezu, neintakezu* edo *litakezu*; Ibarrolan *jin diteke* eta Donaixtin *ditake* eta *ditakezu*. Videgainek, berriz, honakoak: *izan ditakezu* (Izu); *nornahi bestela joan litekezu, nornahi* (Jut).

2.2.5. Baldintza hipotetikoan **edin* & **ezan* ibiltzen dira protasian: *joan bahindadi* (Jut) / *egun jin baledi* (Jut); *aatxia hil baladi oai* (Bun); *beste at jin baladi* (Lar); *zezena sar baledi* (Ibarro) / *hel baginte eguerdiko saldalat* (Jut); *jin baginte berroitamar urthe giileat* (Jut).

2.2.6. Afrikatu gabe dirau txistukariak *izan* aditzaren apodosiko forma *ke*-dunearan hirugarren pertsonan: *hori itzulian iraulden izan lizateke hori* (Jut); *zer lizateke* (Lar).

2.2.7. Aditz trinkoetan *daugin* ‘datorren’ aipa daiteke: *aurthen ez inik e, daugin urthian inen zi gio* (Ibarre); *daugin urthian iten ahalko nitek* (Lar); Amiküzen *dain astian* aldaera bildurik gaude.

2.2.8. Aipagarri da *-t(z)eko* atzizkiaren balio berezia, ‘gabe’ adiera duena. Egungo datuetan Videgainek Larzabale (1988), Hozta (1989) eta Landibarren bildu etsenpluak aipa daitezke: *etzizien hango nexkato hua nahi, eta ordian batee ezkontzeko gelditu uzu, eta oai intzun diziu oai berriki galdin diela, eta nexkato hak erran dakola arrapostia: leheno ttipi banintzan, oai enuk handitu, etzakola, eztakola joain* (Lar, 1989: 1374-5) / *naiartia... erran nahi izi*

¹⁶ XIX. mende bukaerako Arhantsusiko ipuin batean ere bada *nitzaz* (Cerquand, 1985: 36). Egiazki *-(t)az* aldaera berriago hau da XIX. mendeko idazkietan Nafarroa Beherean nagusi ageri dena, baina XVIII. mendean *-tzaz* ageri da erakusle eta izenordainetan, 1782ko itzulpena lekuko: *nitzaz* (57), *gutçaz* (19, 40), *hartçaz* (354), *hortçaz* (251), *horietçaz* (162), *beretçaz* (328); alta, bada *-za*- edo *-ta*- gabeko era ere itzulpen hartan: *horiez* (76), *moyen berez cerbitzcha guintakeçu* (428). Garazi-Bazkazaneko 1762ko predikueta (cfr. Orpustan, 2005) ezaugarri berria nahiz zaharra nahaska datoz eta ugariago da *-taz*: *nitas* (172), *huntas* (231), *hortas* (201), *hotas* (202), *hetas* (175) & *hetaz* (191, 212) / *harçaz* (211) & *hartçaz* (214, 216), *hetçaz* (175). Suarez d’Aulan Akizeko apezpikuak 1740 inguruan Pauen argitarazi katiximan *-taz* dakarte adibide guztiek; ondotik Akizeko apezpiku Le Quien de Laneufville-k 1786an eginarazi katiximan ere *-taz* aldaeraren adibideak ditugu erakusleetan: *hetaz* & *hotaz* (biak 1740ko manamenduaren pasarteetan), baina badira bestelakoak ere: *hotzaz* (72).

¹⁷ Videgainen 1989ko corpusean adibide zahar bakan ediren dugu, aldaera berriak nagusi dira: *atxiitzen* (Lan) –1782ko itzulpenean nagusi da *atxikiten* (21 adibide), baina ageri da *atxikitzen* ere (5 adibide)–, *ekhartzen* (Hoz) & *ekartzen* (Jut), *erortzen* (Arh, Ibarre, Hoz, Lar), *ezartzen* (Arh, Ibarre, Hoz, Izu, Jut, Lan, Lar), *iatzartzen* (Izu), *ibiltzen* (Ibarre, Izu, Jut) & *iiltzen* (Bun, Ibarre, Hoz, Izu, Jut, Lan, Lar), *igortzen* (Arh, Bun, Ibarre, Hoz, Ibarro, Izu) & *igortzia* (Ibarre), *jartzen* (Arh, Ibarre, Izu), *jelgitzen* (Jut).

eztela aski khuutzatu, espakatzekat uzten tutzula mozteko (Hoz, 1989: 1033) / *eta gio argia hasi eta khantoin bat finitzeko gelditia* (Lan, EHHA)¹⁸.

2.2.9. Aldaera fonikoetan honakoak aipa daitezke: *eraman* –*eamaiten dut* (Izu), *eramain* (Jut), baina baita *ereman* (Jut) & *eeman* (Arh, Lar, Ibarro) & *eemaitia* (Jut) ere–, *heben* (Arh, Izu, Jut, Ibarro) –baita *hemen* (Izu, Jut) ere; XVI. mendean *heben* zerabilen Etxeparek Garazin eta orain ere *heben* dakar EHHA-k Gamarten–, *hoge* (Lar, Ibarro) –nahiz *ogoi* & *hooi* ere ibiltzen diren (Lar); Amiküze, Oztibarre eta Landibarre salbu, Baxenabarren *hogoi* berrikuntza dago–.

2.3. Datu guti batzuk XIX. mende bukaerako testuetan

Ez da harritzeko historiaren edo denboraren lanak hizkuntza-errealitate zenbait lainopera, galbidera edo ahanzturara eraman izana, hau da, oztibartarrek hitz batzuk galdu edo ahantzi izana. Eman dezagun, *naharo* elea dakar Salaberri Ibarrolakoak 1856ko hiztegian, baina ezezaguntzat eman digute guri (Don). Halaz ere, badira kasu konplexuagoak, gure baitan zalantza eragiten duten auzi enpirikoak. Konparazione, Cerquand-en XIX. mende bukaerako testuetan zenbait ezaugarri ageri dira, egun Oztibarren ezezagunak baitira: ez ditugu Videgainen corpusean ikusi ezta gure datu-bildumetan entzun ere, eta beraz ez dakigu zenbateraino leial diren Oztibarreko orduko euskararekin; aldaerok Arhantsusin bildu zirela dio Aranaren 1985eko argitalpenak:

elizara draino (36) muga adlatiboa, Zuberoako testu zaharretan ezaguna dena.

artino (37), *biharamen* (77) eta *kaldu* (37) aldaerak, Oztibarren *artio*, *biha(a)mun* eta *ukhaldi* entzuten direnak¹⁹; baita *urhentzean* ‘bukatzean’ (77) hitza ere; Cerquand-en Bunuzeko ipuinetan ageri dira honako pareak ere: *biharamen arte* (70), baina baita *ezkondu biharamunean* ere (73).

Moduaren adierazle instrumentala partizipioari beharrean aditz-izenari atxikirik dago Arhantsusiko ipuinean, Zuberoako eran: *azkenean samurtzen da, ikhustez ahizpak hartzaz trufatzen gisa hartara* (76).

Bourciezen XIX. mende bukaerako haur prodigoaren parabolaren zenbait ezaugarri ageri dira, egun Oztibarren ezezagunak baitira: ez ditugu Videgainen 1989ko corpusean ikusi ezta gure datu-bildumetan entzun ere, eta beraz ez dakigu zenbateraino leial diren Oztibarreko orduko euskararekin; denboraren lana ote da, ala itzulpenaren gora-behera zenbait ote dago-kio? Izuran *oski* ‘oinetakoak’ hitza dakar (Aurrekoetxea & Videgain, 2004: 167) eta *ousoul* «utzul» aditza Ibarrolan (157). Bourciezek XIX. mende

¹⁸ 1782koan usu ageri da: *bata Meça inçunic, besthia Meça inçuteco joan cirela* (249-50) / *belduirac, unilitathiac eta errespethiac beste oroz gagnetico haren ispirithia garaituric, Jaun Handiaren edo Jesu-Christoren Gorpitzçaren eta Odolaren errecebitceco çunbait egunez egon çuçun* (252) / *bena soldaduac hirian sar beçanbat Gincoc uxutu citicin eta halaz, damuric edo gaiskiric batere eguiteco hirian igaran cituçun* (322) / *ispirithia gauça thipi hetçaz guti cassu eguiten dienan abalguaiac hartcen dici, eta sinhex-arasten becatu direnac ere estirela batere becatu, amenx duda daiteela becatu diren ez ala bai, eta halaz cofessateco utcico tuçu* (366) / *ermithain hori estonathia arraposthu hortçaz, hitzcic erraiteco utzci cicin eta beste Ermithain çahar baten idireitera joanic...* (394-5). XIX. mendeko Hazparneko katiximan ere bada: *eta ecin salba ditake mesprecioz erreceitceco uzten badia* (Pagola et al., 1999b: 224).

¹⁹ Videgainen 1989ko corpusean bada *artino*-ren bi adibide (929 & 1154); lekukoei *artino*-z galdegini ezetz erran digute, *artio* ibiltzen dela.

bukaeran itzularazi parabolan, lehen pertsona singularraren datibo pleonastikoak ageri dira adizki laguntzaile batzuetan: *eman dezadazut* (Lan, 162) & *emadazut* (Donaixti-Ibarre, 168). XX. mende bukaerako eta XXI.aren hasierako datuetan bederen ez da honelako aldaerarik ageri; ezaugarri huez galdegin dugu Oztibarren baina ezezko erantzuna eman digute; bestalde, aurkitzea etxideten genuen *deithatzen* hitza ere –*deithatzen ditu bere yendiac eta auzuac* (Lan, 162)– ez dela ibiltzen entzun dugu Donaixtin.

3. OZTIBARREKO LEXIKOA

3.1. Sarbidea

Oztibarrerren kokaguneak behartzen gaitu haren alderdi lexikoa ardatz bat baino gehiagoren arabera deskribatzera eta aztertzerara: Baigorri-Ortzaize eskualdea ez du hurbil, baina Garazi ibarra, Baxenabarreko erdialdeko Irisarri, Heleta edo Armendaritze herriak, iparreragoko Amiküze eskualdea eta Xiberoa hurran ditu, horregatik, hitzak eta hauen aldaera fonikoak ikerztean eskualde horietako guztietako lexikoa ere aintzat hartuko dugu, ezina baita bestela Oztibarreko alderdi lexikoaren azterketa sendoxe baten egitea. Ondoko azpiataletan agertuko zaizkigu auzo ibarretako lexikoarekin Oztibarrekoak dituen lotura, eten edo nolana hiko erlazioak.

Lexikoaren alderditik so eginik Oztibarre ez da gizatalde guztiz batua, ez doaz herri guzti-guztiak batera, eragin baten baino gehiagoren menpe dago ibarra, grabitazio indar lexiko bat baino haboro heltzen da ibarreko herrietara, herri batzuetarik besteetara bada alde zerbait hizkuntza-ezaugarri batzuetan. Konparazione, ‘hodeia’ adigaiarentzat honako emaitza dakar *EHHA* euskal atlasak: Landibarren *hedoi* eta Larzabalen *hodoi*; halaber, Jutsiko lekukoak *odei* proposamena onetsi du; bestalde, guk Jutsin *lanho* hitza bildu genuen ‘hodeia’ adieran. Euskaraz ezohikoa da ibar ez hain handian hitz beraren hiru aldaera foniko eta bi hitz agertzea, baina hau adierazirik ez dugu inola ere Oztibarreko euskara guztiz zatiturik dagoenik ulertarazi nahi.

«Hitzak» eta «hitz hauen aldaera fonikoak» aipatu ditugu arestian, baina gauza jakina da beti ez dela aise aldaera fonikoa eta hitza gardentasunez bereiztea, interpretazioari eta begiradari dagokion zerbait da gehiago, hizkuntzaren errealitateari dagokion alderdi zurrun bat baino. Konparazione, Nafarroa Beheretik ikusirik –batik bat *kharrika* eta *artebide* hitzen ondoan ezartzen baldin badugu– Baxenabarre hegoaldeko *estreka* beste hitz bat gehiago da, edo hitz desberdina, baina Euskal Herritik so eginik, Bizkaiko *estarta*, Gipuzkoako *estrata* edo *estrada* nahiz Nafarroako *estraka*-rekiko, aldaera foniko bat gehiago da Baxenabarre hegoaldeko *estreka*; argi da auzian garrantzizkoena begirada dela, ikuspegia, konparazioaren norabidea, item horri ikertzailea Euskal Herri guztitik ala Baxenabarretik begira dagoen. Berebat, Xiberoko *tzitser* eta Nafarroa Behereko *babazizkor* alderatzean, bata eta bestea bi eletzat jo genitzake, bi hitz desberdintzat, baina Baztango *zizerkor*, Nafarroako *txitxor*, Lapurdiko eta mendebaleko Baxenabarreko *baazuza* eta Bizkaiko *abasuse* aintzat harturik, Euskal Herri osotik so egin ez gero, etorki beretik *continuum*-ean gaindi jaitsi diren bi aldaera fonikotzat jo beharko genituzke Xiberoko *tzitser* eta Baxenabarreko *babazizkor*.

Hitz elkartuak alderatzean dialektometriak duen arazo bera dugu ikerlan honetan ere: Nafarroa Behereko *albagia*, *alhagune*, *alhapide*, *alhaleku*, *bazkagia* eta *bazkaleku* ez dira item edo oinarri baten eta beraren aldaera foniko hutsak, baina hitz elkartuaren lehen edo bigarren atalean berdintasuna ageri dute elkarrekiko eta hala hitz nola aldaeratzat ere jo genitzake, ez legoke bezko arazorik joera bata ala bestea hartzeko²⁰.

Lexikoaren arloan diharduenak eremu aleatorioan dabilen sentikera du, izan ere, zail da batzuetan datuetarik ondorio sistematikoak ateratzea; etsenplu batek argi erakutsiko du zer adierazi nahi dugun. Teorian *oren* lehenago dago denboran edo logikan *oron* asimilatua baino; Lapurdi eta Zuberoan nagusi da *oren*; aldiz, Pirinioen ondoan *oron* dugu Zaraitzu-Aezkoan. Baxenabarren ere hedadura du *oron*-ek, baina Nafarroa Behere guztia *oren* vs. *oron* eran zatitu nahi izanez gero, ez da erabateko emaitzarik ateratzen: aldaera bata eta bestea elkargainka kokaturik daudenez, isoglosa bat ez da baliagarri bi eskualdeak bata bestetik zatitzeko²¹. Oro har uler liteke *oren*-en kokagunea Baxenabarreko mendebala dela eta *oron*-ena ekialdea, baina sobe-ra salbuespenek uzten digute hankamotz ikuspegi orokor hau; oroit, gainera, Zuberoan nagusi dela *oren* aldaera zaharragoa, baina mendebaleko xiberotarrak *oron* ibiltzen dute.

3.2. Oztibarreko lexikoaren nortasun apala

Alderdi lexikoan berezitasun guti batzuek bereizten dute Oztibarre ondoko eskualdeetarik. Hitzetan *askaot* 'haize zirimola, zurrumbiloa' aipa liteke (Bun, Jut²², Lar), Pagolan *kaxkabot* erraten dena. Aldaera fonikoetan ere bada ale bat edo beste: *ainhera* 'enara' –baina Landibarren *iñhara* & *iñara* dakar EHHA-k–, *lanbrots* 'xirimiria, lanbroa, langarra' (Jut, Lar) –Urdiñarben bezala–, *perret* 'apotea, aketza, umea egiten duen zerri arra' –baina Landibarren *herautx* & *eautx* gorde da; Aturrialdean, Hazparnen, Izturitzen, Irisarrin, Gamarten edo Ezterenzubin ere *herauts* & *erhauts* ageri da–, *toto* 'hazitegia, mintegia' (Lan, Jut, Lar, Don) –Baxenabarren ez dago beste inon; Zuberoan Pagolan dago eta Larrainen proposamen onetsia da; Zuberoan nagusi da *soto*–, *xitxer* 'kazkabarra, txingorra' (Lan, Lar) –Domintxainen eta Pagolan bezala–..., baina ez dugu datuetan Oztibarren baizik baliatzen ez den hitz edo

²⁰ Semantika ere jokoan da: Xarles Videgainen 1989ko tesiko corpusean Jutsiko lekukoak garbi bereizten ditu *albagia* vs. *alhapidea*: «*albagiak*», eta *lekuan dena*, eta «*alhabidia*», aldiz, *haunitz kurritu behar den lekhia* (1144). Hoztako berriemaileak *alhatzea* eta *bazkatzea* bereizten ditu: «*alhan*» *bera ari zauzu* eta «*bazkatu*» *zuk bazkatzen uzu* (1051).

²¹ Atlasak oro har mendebalean dakar *oren*: Aldude, Arnegi, Baigorri, Bastida, Bidarrai, Irisarri, Izturitze eta Uhartan, baina ekialdean ere ageri da: Garrüze, Jutsi eta Ezterenzubin. Amiküze eta ondoko eskualdeetan guk bildu datuetan aski sartzten da ekialdera *oren*: Mehaine, Oragarre, Amorotze, Bithiriña, Arrüeta, Labetze, Arboti eta Xiberoko ipar-mendebaleko Olhaibin agertu zaigu. Beste aldaerak ere hedadura handia du: atlasak *oon* Izturitzen, Armendaritzen, Landibarren, Gamarten eta Behorlegin dakar eta laburrago den *on*, berriz, Arrüetan, Arbotin eta Jutsin. Guk bildu datuetan, Arberoako Armendaritze eta Amiküzeko Bithiriña, Arrüeta eta Zohota herriak *oon*-en erabiltzaile dira, eta Xiberora ere sartzten da: Sarrikotapea, Ainharbe, Pagola eta Urdiñarbera. Aldiz, atlasak *oen* dakar Altzai eta Eskiulan. Guk bildu datuetan, aldaera laburrena den *on*, Amiküzeko Amorotze, Bithiriña, Labetze eta Gamuan ibiltzen da eta ipar-mendebaleko Zuberoan, berriz, Olhaibi, Sarrikotapea eta Pagolan.

²² Jutsiko lekukoaren arabera Garazin *tiruritia* dena; Gamarten *tiuitia* eta Ezterenzubin *tiruritia* (EHHA). Nolanahi ere den, ikusi dugu Landibarren *tiuite* ibiltzen dutela.

aldaera ugari sumatu, alderantziz baizik: oro har oztibartarrek ibiltzen dituzten hitz edo aldaerak ezagunak dira inguruko eskualde zenbaitetan.

Erdi galdurik dabilen ele bat edo beste ere ageri zaigu ibarrean: Jutsiko lekukoak *abere* proposamena onetsi du. Amiküzen ez da ezezaguna, guk Behauzen bildu dugu eta Zuberoan ere ibiltzen da; Lapurdiko zenbait herritan ere onetsi dute lekukoek. Bestalde, *lastontzi* ageri da Landibarren *matalaz*-ekin batean, Lapurdiko mendebalean eta Nafarroa Behereko mendebal eta hegoaldean legez.

Oztibarre bezalako eskualdeek hizkuntza-bitartekaritza lana egin ohi dute eta mintzoen arteko trantsizioa laguntzen eta aldezen; konparazione:

- zuberotarrek gaztainaren morkotsa *mardots* deitzen dute eta amiküztarrek, berriz, *garbots* & *garbuts*; oztibartarrek batzuekin eta besteekin egokitzeko konpromisoko *gardots* berrikuntza sortu dute (Lan, Jut, Lar)
- *oilanda* orokorra dugu Landibarren eta *ollanda* Jutsi eta Larzabalen, baina Amiküzen bezala, *pullarda* mailegua dago Jutsin eta *pularda* Larzabalen
- Nafarroa Beherean ohikoa den *ortzegun* aldaera dugu Oztibarren (Lan, Jut, Lar, Ibarro), baina baita *ostegun* (Lan) eta *osteun* (Lar) ere; berebat, *ortzirale* (Lan) & *ortziale* (Jut) ditugu, baina baita *ostiale* (Lar) ere
- Ipar Euskal Herriko ipar zabalean legez *pazko* ageri da Landibarre-Larzabalen, baina pagolarren eta xiberotarren gisa, jutsiarrek *bazko* diote; berebat, *bestaberri* ibiltzen dute jutsiar, pagolar eta zuberotarrek, baina iparrerago bezala, Larzabale eta Landibarren *p(h)estaberri* ibiltzen da eta *phesta* darabil Jutsiko lekuko batek (Videgain, 1989: 1164)

Oro har, deus guti aurkitu dugu ondoko ibarretarik Oztibarre lexikoki bereizteko; alderantziz, inguratzen duten ibarrekin dituen lotura geolinguistikoko hertsia aurkezteko baliatuko dugu saio hau, izan ere, hizkuntzaren alderditik so eginik, komunikazio maila sakona erakusten du Oztibarrek ondoko eskualdeekin, auzoei estekaturik dago: hitz eta aldaeretan forma hedatuak darabiltza, saihestetako Amiküze, Zuberoa edo Erronkarik frankotan ez bezala.

Aldera dezagun Amiküzeko mintzoarekin etsenplu batzuen erakusteko:

Oztibarre	Amiküze
<i>basurde</i> ²³	<i>basaurde</i>
<i>eguerdi</i>	<i>egordi, egurdi & egürdi</i>
<i>gorringo</i>	<i>korringo</i>
<i>hurran</i>	<i>hurren & hürren</i>
<i>ikhazkin</i>	<i>ikhatzile</i>
<i>leizafin & lezafin</i>	<i>leizamin & lezamin</i>
<i>mertxika</i>	<i>mixtika</i>
<i>oihan</i>	<i>oihen</i>
<i>otsolahar</i>	<i>otsonahar</i>
<i>perrexila</i>	<i>pexil(a)</i>
<i>urtxintx</i>	<i>burxintxa & burtxuntxa</i>

²³ Hori dakar *EHHA* atlasak Jutsin, baina guk *basaurde* *lekia* bildu dugu herri honetan; aldiz, Ibarrolan *basurde* entzun diegu hiztunei.

Oztibarrek menderen mende eraiki duen hizkuntza-komunikazio maila sakonaren berri emateko zenbait azpiatal antolatu ditugu, ibarreko alderdi lexiakoaren goien-barrenak eta luze-laburrak xeheki aurkeztu nahirik.

Nafarroa Behereko joera nagusietan arras murgildurik dago Oztibarre, izan ere, Baxenabarren nagusi diren hautu lexiko eta aldaera fonikoei dago-kienez, gure ibarrak frankotan jotzen du herrialdeko hautu nagusienaren alde. Nafarroa Behereko komunikazioaren bi saihest geografikotan kokatzen diren Baigorri-Ortzaize eta Amiküze eskualdeek ez bezala, erdigune geografi-ko nagusia osatzen duten Arberoa, Oztibarre eta Garazi ibarrak dira gehie-netan Nafarroa Behereko hizkuntza-erdigunea, Baxenabarren nagusi diren hitz eta aldaeren erabiltzaile dira oztibartarrak.

4. GRABITAZIO-INDAR LEXIKOAK NAFARROA BEHEREAN

4.1. Ezaugarri batzuetan bederen herrialdeko joera orokorretarik saihesten diren bi ibar ditugu Nafarroa Beherean, Baxenabarre erdiguneko berri-kuntza batzuen aldean gordetzaileago direnak eta arrazoi bategatik edo bestegatik, beren berrikuntza bereziak garatu dituztenak: Baigorri eta Amiküze dira bi ibarro. Errealitate honekin lotura zuzena du euskararen grabitazio-indar linguistikoen aferak, izan ere, Ipar Euskal Herriko mende-baletik –Lapurditik– hizkuntza-eragina heldu da Baigorriara bereziki eta bai-ta hein laburragoan Arberoara ere. Eta ekialdetik ere berdin: Zuberoatik eragin handia etorri da historikoki Amiküzeko ibarrera; Oztibarrera ere bai, bereziki herririk ekialdekoenetara, baina ez Amiküzeko ekialdera bezainbat. Baxenabarreko alderdi lexikoaren azterketa egiterakoan ezin atzendu da Lapurditik nahiz Zuberoatik Nafarroa Behereko euskarara heldu den hiz-kuntza-eragina: Baxenabarreko erdialdearen eskuineko saihestean kokaturik dagoen Oztibarreko hitz eta aldaerak ikertzen hasiz gero, aintzat hartu beha-rrak dira arestian aipatu ditugun gertakariak.

4.2. Eman dezagun, Lapurdin eta Baxenabarreko mendebalean baliatzen diren hitz zenbait ez ditugu Oztibarren entzunen; sorta honetan aurkeztu ditugu: *arpan* ‘trenkasega, trontza’, *bildots* ‘ardiaren ume sortuberria’ & *bilots*, *biri* ‘zerriaren birika’ & *birika*, *borda* ‘ardiena’, *egurreile* ‘basomutila’, *gizen* ‘koipea, urina’ (Aldude, Arnegi, Uharte, Armendaritze, Irisarri, Izturitze), *ihurzuri* ‘trumoia, ortotsa, ortzantz’ (Baigorri) & *irurzuri* (Aldude), *mada-riondo* ‘udareondoa’ (Baigorri, Bidarra, Irisarri, Armendaritze, Bastida), *pa-reta* (Aldude, Baigorri, Bidarra, Irisarri) & *paeta* (Izturitze, Uharte, Arnegi) –herriotan guztiotan bada *murru* ere–, *so* ‘zaldi jendeari gelditzeko errana’ –baita hego-Zuberoan ere–, *zerrazahi* ‘zerrautsa’, *zume* ‘mihimena’.

4.3. Hona orain Lapurdin eta Baxenabarreko mendebalean baliatzen di-ren aldaerak, Oztibarren entzunen ez ditugunak: *arratsalde*, *arrotoin* (Baigorri, Irisarri), *moko* ‘hegaztiarena’, *xinaurri* ‘inuria’, *zureri(a)* ‘etxeko zurezko pieza guztien multzoa’.

4.4. Lapurdikoak izan gabe edo herrialde horretan nagusitasun geografi-kozik eduki gabe ere, Nafarroa Behereko mendebalean ibiltzen diren aldaera zenbait daude, Oztibarren ageri ez direnak: *bideite* ‘auzolana’ –*cf.* *bideka* Baxenabarre ekialdean eta Zuberoan–, *kafira* ‘habia’ (Bidarra, Irisarri, Armendaritze eta Izturitzen), *mahuru* ‘marrubia’ & *mahuri* & *mauli*, *uztar*

‘asto edo zaldiaren ostikoa’ –Izturitze, Irisarri, Bidarra, Aldude; atlasak Ezterenzubin dakar ere; bada Zuberoan *üztarrostiko* ere (Eskiula, Altzürükü, Urdiñarbe, Sohüta)–, *zapetadura* ‘hormaren gainean dagoen egur luze horizontala, teilatuaren egurrezko egiturari eusteko’ (Izturitze, Irisarri) –*cf.* *zapeta* (Baigorri, Arnegi, Ezterenzubi)–, *zizelu* ‘zizeilua’.

4.5. Baxenabarreko mendebalean baliatzen diren hitz batzuk Oztibarre ondoko landibartarrek ibiltzen dituzte. Usu ezker jotzen du Landibarrek, mendebalera, Arberoa aldeko hitzetara; Hazparneko berri ere badakargu, lan honetako § 1.2.-ren izpirituari jarraikiz; hona ele horietarik sorta bat: *al haleku* (Lan) –Hazparnen **alhabide*, **larre*–, *arbole* (Jut, Lar) & *arbule* (Lan) & *arbola* (Lan) –Hazparnen ere *arbola*; Euskal Herri gehieneko hitza da *arbole*, ez Arberoakoa bakarrik; bestalde, Larzabalen *zuraitz* dago ere–, *ateka* ‘ataka, langa, xehela’ (Lan) –Hazparnen *jela* eta *zerrailu* baina galdera ikurra darama bigarrenak–, *gako* ‘giltza’ (Lan) –Hazparnen *gako*–, *haizemalda* ‘geriza, haizearen babes’ (Lan) –Hazparnen *malda*–, *manta* & *basamanta* ‘menda, menta’ (Lan) –Hazparnen *hostomanta*; *cf.* Jutsi eta Larzabaleko *pheldo*–, *onddoxuri* ‘udaberriko ziza, *Tricholoma georgii*’ (Lan) –Hazparnen *pentzetako onddoxuri*–, *orma* ‘izotzaldi gaitza’ –lekuko landibartarrak onetsi proposamena da; Hazparnen *hormabeltz*, **hormakarroñ*–, *zubi ziri* ‘eskailera maila’ (Lan) –Hazparnen *maila*, *martxa*–.

Aipa litezke beste pare bat ele ere gure eskualdean, Nafarroa Behereko mendebalean ageri direnak: *pixuntzi* ‘zerriaren maskuria’, atlasak Jutsin bildua –Hazparnen *pi[z]untzi*–, eta bestalde *sapa* ‘bero zakarra, sargoria’, Landibarre, Jutsi eta Larzabalen bildu dena –Hazparnen *lur eosi*, **sapa*–; egiazki hitz hau Baxenabarre erdigune eta hegoaldean, Nafarroan eta Lapurdin ibiltzen da.

4.6. Landibarren bildu du atlasak mendebalera so jartzen gaituen beste aldaera sorta hau ere; arestian bezala Hazparneko berri ere badakargu: *amiamau* ‘armiarma’ (Lan) –Hazparnen *amiemau*–, *arditei* ‘neguan ardiak gauzez etxe inguruan gordetzeko lekua’ (Lan) –Hazparnen *borda*, **arditei*–, *argizari* ‘ilargia’ (Lan) –*EDEL*-k Irisarrin eta Donamartirin dakar eta *EHHA*-k Armendaritzen; Behorlegin ere ageri da (*EHHA*); Hazparnen *ilargi*–, *biharamun* (Lan) –mendebalekoa da *biharamun* aldaera Baxenabarren: Aldude, Bidarra, Irisarri Armendaritze, Izturitze eta Arnegin dakar atlasak eta agerpen ekialdekoena Ezterenzubikoa da; *cf.* *bihamun* (Jut, Lar, Zib, Ibarro, Don); Hazparnen *bihamon*–, *biphi* ‘pipia, zerrena’ (Lan, Jut, Lar) –Hazparnen *dermita*, *mita*, **bipia*–, *heaztei* erdal ‘corbeau / alero’ (Lan) –Lapardi eta Baxenabarre mendebalean legez; Hazparnen *teilatuazpi*, **eaztei*–, *ihauteri* (Lan) –Hazparnen *ihauteri*; *cf.* *ihautiri* (Jut, Lar)–, *ihiztari* ‘ehiztaria’ (Lan, Jut) –Hazparnen *iiztari*, *cf.* *ihizlari* (Jut, Lar)–, *ihiztor* ‘ehizako zakurra’ (Lan, Jut) –*cf.* *ihizor* (Lar, Ibarro) eta Hazparnen *iiziko xakur*–, *joa!* ‘behi eta idi geldiarazteko agindua’ (Lan) –Jutsi eta Larzabalen *jwa!* oihukatzen da, Hazparnen *ago!*–, *kadina* ‘behia lotzeko gatea’ (Lan) –*cf.* *khadiña* (Jut, Lar), Hazparnen *kadena*–, *lantzurda* & *lantxurda* ‘xirimiria, euri langarra’ (Lan) –Hazparnen *lantxurda*, **eurizirtzir*–, *urtxo* ‘uso’ (Lan, Lar) –Hazparnen *urzo*, **arruketa*; Hoztan *urtzo* entzun dugu–, *xito* ‘txita, txitoa’ (Lan) –Hazparnen ere *xito*, baina *cf.* *xita* (Jut, Lar)–.

4.7. Bestalde, ugari dira Nafarroa Behereko hegoaldean baliatzen diren hitzak, baina Oztibarren ageri ez zaizkigunak; hona sorta ugari hau, lehenik

bokalez hasiak: *abere* ‘zaldi kunea, zaldi jendea’ Baigorri eta Garazi aldean & *abre* Alduden –izan ere, Oztibarren ez da adiera horretan baliatzen; hona Videgainen tesiak Izuran bildua (1989): *aberia behi-klasa uzu*, le bovin; Ibarrolan ere «*abere bat*» *behiendako* dio lekukoak–, (*adar*)*xixto* ‘aberearen adar zuzenak, bihurtune gutikoak, gorak’, *a(h)ari* ‘ardiak ernalarazteko baliatzen den ar osoa’ –Baxenabarre gehiengan *marro* izendatzen da eta zikiratuari *ahari* erraten zaio, Zuberoan bezala–, *aketz* ‘ume egiteko gai den zerri arra’, *alki* ‘ardi jeizteko jarlekua’ –erabilera hedatua du Lapurdin eta Hego Euskal Herrian–, *apotzale* ‘zapaburua’ (Baigorri) & *apotxali* (Aldude) & *apozaal* (Luzaide) –cfr. *apozauli* Nafarroa Garaiko Erratzun–, *aska* ‘abereek jateko aska edo ganbela’, *astopulo* & *astopullo* ‘astokumea’ –Bidarra, Irisarri, Garazi barne–, *arkhuntze* & *aurkintze* ‘abere emeen natura, alua’, *at(h)e* ‘atea, borta’, *axal* & *azal* ‘kailua, zerriaren azala’, *azazkal* ‘behiaren apatxak, aztaparrak’, *erroitz* ‘amildegia’, *erroiztu* ‘amildu’ (Arnegi, Baigorri, Bidarra) & *erroitzi* (Aldude), *esti* ‘behi eta idiak gibelera joanarazteko’ –Aldude, Luzaide eta Behorlegin baizik ez, bestela *arre* orokorra dago Baxenabarreko hegoaldean ere–, *eurieskale* ‘okiloa’ (Luzaide, Ezterenzubi), *ezkerraihen* ‘lurruntza, aihena, *Convulvulus arvensis* landarea’, *iphurdiko ertze* ‘ipurtestea, ondoertzea’ (Ezterenzubi, Behorlegi), *izterkakotz* ‘aberearen iztazaina, ixikitokia, eserilekua’, *oi(h)artzun* ‘oihartzuna’ –Lapurdin ere bai–.

Hona hemen kontsonantez hasten direnak: *behite(g)i* ‘ukuilua, korta’, *bi-larrozi* & *bil(h)arroxi* ‘urruza gaztea, oraino biga/miga ez dena’, *busuntsa* ‘makala, *Populus nigra*’, *filet(a)* ‘solomoa’ –Landibarre barne–, *gatina* ‘alanbrea’, *gaur* ‘egun’, *haizeitzalgune* ‘haizearen babesean’ –ipar Lapurdiko Bardoze eta Urketan ere (*h*)*aizitzal* dago–, *hauk* –behiak deitzean *haugi*-rekin batean errana (Behorlegi, Ezterenzubi, Uharte)–, *kotera* ‘teilatuko ura jaisten den hodia’, *kozkotari* ‘okila’ (Aldude, Baigorri, Ezterenzubi, Luzaide), *kuku* ‘txorimaloa’ –Beskoitzen, Hazparnen eta Garazin; Phagolan *kükü*–, *langar* ‘xirimiria, lanbroa’ (Aldude, Luzaide) & *lankar* (Baigorri, Bidarra), *larraotte* ‘matxinsaltza’, *lore*, *malda* ‘aldapa’, *muga(h)arri* ‘mugarria’, *pikotatu* ‘mokoaz arrautza hausten hastea’ (Baigorri, Behorlegi) & *pikokatu* (Ezterenzubi), *puda* ‘adar mozteko tresna’ (Aldude, Arnegi) & *poda* (Ezterenzubi) & *pedoi* (Baigorri), *puthargi* ‘ipurtargia’ (Ezterenzubi) & *puttargi* (Arnegi, Luzaide), *pitrail* ‘etxearen murru batetik besteraino doan zurezko pieza horizontala’ (Irisarri, Arnegi, Luzaide, Behorlegi), *pottoko* & *pottoka* ‘moxala, xamaria’ (Luzaiden eta Baigorrialdean), *sai* ‘putrea’ –Baigorri eta Bidarrain; Behorlegi eta Uharten proposamen onetsia da–, *sarnafera* ‘Donibane gaueko sua’, *soinki* ‘solomoa’ (Aldude, Baigorri) & *xoinki* (Uharte), *tripotertze* ‘ipurtestea, ondoertzea’ –Irisarri eta Luzaide artean bildu da–, *trunko* ‘arbola jaurtikaren enborra, osorik edo mozturik’, *xerri* & *zerri* ‘zerria’ –Nafarroa Behereko goiko ibarretan *urde* ibiltzen da–, *xerri iltze* ‘zerri hiltzea’, *xerri kutin* ‘txerrikumea’ –Garazi eta Baigorrialdeaz landa, Irisarri eta Armendaritzen ere ibiltzen da–, *xerrite(g)i* ‘txerritegia’, *xixa* ‘ziza horia, *Cantharelus cibarius*’, *xutikako* ‘etxegintzan gailurrari eusteko pean ezartzen den goitik beherako egurrezko pieza’ (Arnegi, Luzaide) & *zutikako* (Aldude) –Baigorriin *puntzuin*, Bidarrain *pontzoin*–, *zaldiko* ‘moxala, xamaria’ (Baigorrialdean), (*abar*) *zama* ‘adar sorta’, *zelai* ‘ordokia, lautada’, *zerradura* ‘hesia, itxitura’, *zerriazpi* ‘urdaizpikoa’, *zezenko*, *zikiro* ‘ahari irendua’, *zingarrazpi* ‘urdaizpikoa’, *zirurika* ‘haize

zurrunbilao' (Aldude, Uharte); oroit *tirurite* ere badela Garazin eta Landibarren *tiuite*.

4.8. Hona Nafarroa Behereko hegoaldean baliatzen diren aldaera sorta bat, Oztibarren ageri ez zaizkigunak: *andereorraz* erdal 'libellule / libélula' (Ezterenzubi, Uharte) –*cfr. orrazzile* (Jut, Lar) & *orraz* (Jut)–, *arratoin* (Aldude, Luzaide), *artzar* 'zaharregiz hiltzeko den ardia' (Aldude, Baigorri, Ezterenzubi), *astokume* –Garazin nahiz Baigorri–, *ba(b)azizkor* 'kazkabarra, txingorra', *errebesta* 'jai errepikatua' & *errepesta* –Oztibarren *arra-* aurrizkia dago hitz honetan–, *estreka* 'bide hertsia, estarta, inta', *gatin(a)* 'behia lotzeko katea', *goorapen* 'ilgora', *(h)erze* 'hesteak' (Bidarra, Aldude, Uharte, Gamarte), *ihaurgi* 'ihaurkina, abereen azpigarria ukuiluan', *ik(h)aztoi* 'txondorra' (Bidarra, Aldude, Baigorri, Arnegi) & *ikaztei* (Gamarte, Luzaide), *itxaloska* 'zaldi jendea lurrean iraulka aritzea' (Luzaide) & *itzaloska* (Baigorri) & *itzoroska* (Bidarra), *karakol, korle* 'ardiak jaisteko itxitura' (Aldude, Arnegi, Luzaide), *kormots* & *kormuts* & *mokots* 'gaztainaren morkotsa, oskola', *leiztor* (Arnegi, Bidarra) & *leztor* (Luzaide) –ezagun du Hegoaldearen hurbiltsuna; *cfr. liztor* Alduden–, *oraino* 'oraindik', *panego* 'hegabera, azpixuria' –gaineratuko Nafarroa Beherean *paneo* & *paneu*, baina Irisarri, Izturitze eta Lapurdiko Makean -g- du–, *pettitterrege* 'txepetxa', *pualleria* & *puaileria* 'hegaztiak' –baita Jutsin ere, baina Landibarre-Larzabalen *pualla-*, *subebandi(l)* 'surangila' & *subeaingir* & *suangila* –Nafarroa Behereko mendebalean ere eredu iduria aldaera gehiagorekin–, *sugebiper(a)* 'sugegorria' –mendebalerat, Lapurdin bezala, *subebiper* Bidarrain–.

5. OZTIBARREKO LEXIKOAREN GEOGRAFIA-EGITURA

Nabarmena da Nafarroa Beherearen erdigunean kokaturik dagoen Oztibarrek geografia-hedadura desberdineko atal lexikoak izan behar dituela. Hizkuntzaren arloetan asistematikoa izateko ospea duen lexikoa eskema geografiko jakin batzuetara makurraraztea eginkizun zaila dela jabeturik ere, Oztibarreko hitz eta aldaerei sakon so egin ondotik, bost hedadura mota bereizi ditugu: *grosso modo* dihardugu, alderdi, itzal, itxura eta printz ugaritako errealitate bat eskematizatzeraz edo sintetizatzeraz jo nahirik, jakinaren gainean zientzia egiteko asmoak eta argitasuna bilatzeko borondateak datuen arteko fluktuazio edo kontradikzio tiki bat edo beste eragin dezaketela. Nolanahi ere den, Oztibarreko atal lexikoaren azterketak bost eredu geografiko aurkeztu dizkigu:

5.1. Oztibarre Baxenabarreko erdigune-hegoalderat pivotatzen

Nafarroa Behere guztikoak ez diren hitz eta aldaeren artean, hau da, Baxenabarreraren barrenean eskualde bateko kolore berezia dutenak bilatuz gero, erdigunea eta hegoaldea batzen dutenek sorta ederra eratzen dute. Erdigune eta hegoaldeko sorta lexiko hazi honen partaide ageri zaigu usu Oztibarreko euskaldunen mintzoa. Etsenplu ugariren bidez erakuts daiteke:

5.1.1. Hitzak

Oztibarre ingurukoak eta Garazi alderdiko hitzak dira honakoak; inoiz, baita Baigorri alderdikoak ere; bokalez hasiak dakartzagu lehenik: *aarzabal*

'abere adarzabala' (Lan), *amula* 'otsoporrúa, anbuloa, *Galanthus nivalis*' (Lar) –Irisarrin legez; Garazin *anbula*, Alduden *anbulo*, Bidarra-Baigorri *amulo*, Lapurdin *anbulo* & *anbulu*; Landibarren *basatipula*–, *asti* 'beta, aizina' (Jut) –Larزابalen galdera ikurra dakar atlasean–, *atheka* 'mendilepoa' (Lar) –Garazin Gamarten eta hegoalderago Ezterenzubin ageri da; Baigorri galdera ikurra darama; Nafarroa eta Ipar Euskal Herriko bazterretan *lep(h)o* nagusi da; Amiküzen *arteka* ibiltzen da–, *azpixon* 'azpizuna' (Lan, Jut, Lar) –hedadura du: Baxenabarre erdialdean, Garazin, Baigorrialdean, Lapurdin eta Nafarroa Garaian ibiltzen da–, *eazarri* 'euri jasa, euri zaparrada' (Jut, Lar) –Garaziko Gamarte, Behorlegi eta Ezterenzubin *eazarri* ageri da eta Zuberoako mugan *iazarri* Urdiñarben; aldiz, Nafarroa Garaian *erauntsi* dagoen bezala, Zuberoan nagusi da *iauntsi* & *eauntsi*, baina bada *isola* ere; *uhar* ibiltzen da Aturrialdean, Hazparnealdean, Arberoan eta Amiküzen–, *elauso* 'elur jauzia' (Jut), *ezkabia* 'abereen legena, sarna' (Lan) & *ezkabe* (Jut), *iguzki(h)aize* 'ekialdeko haizea' (Jut, Lar), *irasaar* 'irasagarra' (Lar) & *iasaar* (Lan, Jut), *izokin* (Jut), *ortzantza aire* 'ekaitza, erauntsia' (Lar), *usmatu* 'zakurra usainka aritzea' (Lan) –Garazin, Alduden eta Bidarrain ageri da–.

Hona orain kontsonantez hasiak direnak:

barratt 'abere potrobakarra' (Jut, Lar) & **berretta* (Lan), *basaarrosa* 'otso-laharra, astoarrosa, sasiarrosa' (Lar), *bazkasari* 'abereen belarraren ordaina' (Lan), *bethalde* 'behi saldoa' (Jut), *buruka* 'behiak buru-ukaldika aritzea' –Amiküzeko Garrüzen *joka* ageri da eta Landibarren *jokatu*–, *buruzaal* 'zapaburua' (Jut) & *zipaburuzaal* (Lan, Lar) –ezker ere jotzen du *buruzaal*-ek: Makea, Armendaritze, Irisarri, Uhart, Arnegi gehi Garazi ekialdera, baina *zipa* dago Hergaraiko Behorlegin; Irisarrin eta Baxenabarre ekialdean *zipaburuzaal*; Baigorri *aphotzale* eta Alduden *apotxali*; Zuberoan *xahalboka*–, *gielerrai* erdal 'fressure / asaduras' (Lar), *har* 'zuldarra, behiaren azala zulatzen duen gaitza' (Lar) –Garazin, Baigorrialdean, Nafarroa Behereko mendebalean eta Lapurdin legez–, *harzori* *Sturnus vulgaris* txoria, erdal 'étourneau san-sonnet / estornino' & *harxori* (Jut) & *artzori* (Lar) –Oztibarren berean baita *behor(t)zori* ere (Lan, Jut, Lar) & *behorxori* (Ibarro)–, *hozi* 'lursagarraren ernamaina' (Jut, Lar), *joandoneane udare* 'udare ttikia' (Lan) –Garazi eta Arberoako herriekin partekatua; Uhart *jondonaane udare* erraten da eta Armendaritzen *Jondonaane madari*–, *kaasel* 'ateburua', erdal 'linteau / dintel' (Lar), *khorbe* 'abereen aska edo ganbela' (Lar) & *ghorbe* (Jut) –Zuberoan *mand[3]jetea* ibiltzen da eta Euskal Herri zabalean *aska* edo *ganbela*–, *kotxu* 'ardiak eta behiak jaistean esnea biltzeko ontzia' (Jut, Lar) & *kotxe* (Lan), *kusku* 'egoskariaren azal edo leka' (Lan, Jut, Lar), *lipu* 'armiarma' –Oztibarren eta Garazin; Aldude-Baigorrialdean *lupu*, Amiküzen *abaña* & *amaña* & *tar-daña*, Zuberoan *añharba* eta Lapurdin *armiarma*–, *maingueria* 'ardiak zango muturrean duen eritasuna' (Lan, Lar) & *mainguria* (Jut) –Garazin eta Baigorri ageri zaigu *maingueria*–, *menotak* 'behiaren bi zango lotzeko traba, pluralean jokaturik' (Jut), *ninika* 'zuhaitzaren kimua, puia, amua, begia, botoina' (Lan, Jut) –Alduden, Baigorri eta Garaziko Arnegin ageri da–, *part(h)adera* 'atea lotzeko zatia', *putzu* (Lan) –Hegoaldean ibiltzen da, Nafarroa barne, baina Nafarroa Behereko iparrean ez–, *sugai* 'erretzeko egurra' (Jut), *tiuite* 'haize zurrumbiloa' (Lar), *ttotto* 'ardi jaisteko aulkitto'a' (Lan, Jut), *xingar(h)ezur* 'txongoa, txungurra' (Lan, Jut), *zego* 'esne biltzeko ontzia' (Lan) & *zero* (Lar) & *zeo* (Jut), *zirimola* 'haize zurrumbiloa' (Lar).

5.1.2. *Aldaerak*

Oztibarre ingurukoak eta Garazi alderdiko aldaerak dira honakoak; inoiz, baita Baigorri alderdikoak ere; lehenik bokalez hasiak:

ahate eme –Garazi-Baigorrialdean bezala; Zuberoan *ahatama* & *ahate ama* eta Amiküze eta Domintxainen *gitama*–, *apealatz* ‘gabiraia, belatxa’ (Lar) –*cf.* *belatx* (Lan, Jut); Baxenabarre erdialdetik beheitiko Gamarte eta Uharteko *ap(h)alatz*-ekin batean doa Larzabale; Ipar Euskal Herriko erdigunean nagusi da *belatx* eta Zuberoan *esparbé(a)*–, *apotzar* ‘apoa, zapoa’ (Lan) & *aphutzar* (Lar) –Garazi eta Baigorrialdean ageri da *apotzar*, *ap(h)o* dago, bestalde, Oztibarre, Garazi eta Baigorrialdean–, *arrap(h)esta* ‘jaiegun jakin baten errepi-kaldia’ (Lan, Lar), *eskeler* ‘eskailera’ –hegoaldean Garazin *eskeler*-ekin batean bada *eskaler* ere; Baigorrialdean *eskaler* eta *eskalera* ditugu–, *espare* ‘ezpataeulia, *Tabanus bovinus*’ –Garazin ere *espare*, baina Arberoan *lespada*; hegoalderago Aldude eta Baigorriin *espara* diote eta Bidarrain *lezpar* proposamena onetsi da; Lapurdin *lespada* & *lespada* ditugu eta Zuberoan *espai* & *espa*–, *ihalozka* ‘zaldia lurtean iraulka aritzea’ –hegoalderago *ihalozkatu* (Gamarte, Arnegi), *i(h)aloska* (Behorlegi, Ezterenzubi), *jaloska* (Uhartea), *ildoska* (Aldude) aldaerak ditugu; Lapurdin nagusi da *iharroska*; kasik Oztibarren bezala Pagolan *ihaloska* ibiltzen da eta Amiküzen *ihauzka* & *ihauska*, baina Domintxainen *inharroska*–, *ihausi* ‘zerri emea ar eske egotea’ (Lan, Jut, Lar) –Luzaide, Arnegi, Gamarte eta Ezterenzubin ere *ihausi*; aldiz, Behorlegi, Uhartea eta Alduden *iaus*–, baina Baigorri eta Bidarrain *ihaus*; Zuberoan eta Amiküzen *e* da hitzeko lehen bokala–, *ilharre* ‘ainarra, txilarra’ (Jut, Lar) –Zuberoa gehienez bezala; Aezkoan ere *ilarre* ibiltzen da eta Erronkarin *ilaurri*; Zaraitzuko Jaurrietan *larre* dakar atlasak eta Aezkoako Abaurregainean *txillarra*–, *ortzadar* (Lan, Lar), *ortzantz* ‘ortotsa, trumoi’ (Lan, Jut, Lar), *udareondo* (Lan), *uli* ‘eulia’ (Lar) –eta Jutsin ere onetsi da *uli* proposamena, baina *cf.* *ulu* Oztibarren–, *usindatu* ‘usmaka aritzea’ (Jut, Lar, Ibarro) –Arnegi eta Irisarrin ere *usindatu* ageri da; Zuberoa, Amiküze eta Bardozen *senditü* ibiltzen da eta Landibarren *senditu* & *usmatzen*–, *uspel* ‘leku ospela, laiotza’ (Jut).

Honakoak kontsonantez hasiak dira:

barruki & *barroki*²⁴ ‘ikuilua, korta’, *berdaarri* ‘baratzekariak, ortuariak’ (Lan), *biphi* (1) ‘sitsa, pipia, zerrena’ (Lan, Jut, Lar), *biphi* (2) ‘kirika, pipita, oiloen mihiko eritasuna’ (Lan, Lar) & *bipi* (Jut), *galkhatu* ‘kalkatu, antzarak janez bete’ (Jut, Lar), *ganbera* ‘etxeko gela’ –Amiküze eta Zuberoan *khanbe(r)a* ibiltzen da, baina Garazi eta Baigorrialdean *ganbera* & *ganbara*–, *gantxigor* ‘txantxigorra’ (Lan, Lar) & *gaintxior* (Jut) –Gipuzkoa, Lapurdi, Nafarroa eta Zuberoako eskualde batzuetan ere bai–, *gaxtigar* ‘astigarra’ (Jut, Lar), *geeño* ‘garainoa’ (Lan, Jut, Lar), *giil* ‘jaten den gibela’ (Jut) –Garazin nagusitzen da: Gamarte, Uhartea, Ezterenzubi eta Behorlegin dakar atlasak–, *gontz* ‘atearen gontza, txoria, orpoa, txanga, bisagra’ –Hazparnealdean eta Baxenabarre mendebalean *kontz* dago, Aturrialdean *kuntz*, Zuberoa eta Amiküzen *guntz* eta Oztibarre, Garazi eta Baigorrialdean, berriz, *gontz*–, *gooldio* ‘goroldioa’ (Lar), *hegatz* erdal ‘corbeau / alero’ (Lan, Jut, Lar), *hertze*

²⁴ Bi aldaerak ditugu Baxenabar hegoaldean, *barruki* & *barroki*; atlasak ez dakar *barroki* Oztibarren, baina Videgain-en 1989ko corpusean ageri da (Jut, Ibarro, Ibarre). Nafarroa Behereko hegoalde eta mendebalean ibiltzen da *barroki*: Baigorri, Armendaritze, Arnegi eta Ezterenzubin; *barruki* Oztibarre guztian ibiltzen da (Lan, Izu, Jut, Bun, Ibarre, Ibarro, Hoz, Lar).

'hestea' –Zuberoan *herse* & *hertse* & *erxe* erak ditugu eta Arberoa-Oztibarren *hertze*, Garrüze, Luzaide, Arnegi eta Ezterenzubin legez; Garaziko gainerateko herrietan eta Baigorrialdean aldaera ez afrikatuak ditugu–, *hozpil* 'pertsonea hotzbera' (Lan, Lar), *joare* (Lar), *joa!* 'behi edo idiak geldiarazteko agindua' (Lan), *k(h)adera* 'aulkia' –Oztibarren legez, Garazi-Baigorrialdean *k(h)adera* dago; aldiz, Zuberoa-Amiküzen *khaide(r)a*–, *kalopa* 'lauhazka, galopan' (Lan) –Baxenabarreko iparrean *gal*–, Jutsi eta Larzabale barne, Garazi eta Baigorrialdean, berriz, *kal*–, *khuma* 'zaldiaren lepoko ileak' (Lan, Jut, Lar), *lahar* 'sasia' (Lar) & *laharrondo* (Jut) –eta baita *laphar* ere (Jut)–, *lantzar(a)* 'xirimiria, lanbroa, langarra' (Jut, Lar), *le(i)zafin* 'liztorra', *leuza* 'lauza' (Lar) –ipar Baxenabarren *ardua[z]a* mailegua dena, Bizkai-Gipuzkoetan *pizarra*, Nafarroa Garaian *lapitzarri*–, *mañatera* 'gambela, abereen egurrezko janlekua, hormari loturik' (Jut, Lar), *mazusa* 'masusta' (Jut, Lar) –Larزابalen baita *mazusa* ere– & *mazuz* (Lan), *pekada* 'oilagorra', *pik(h)alozke* 'mozteko den zuhaitzari gizakiak egin hozka' (Jut, Lar) & *pikalots* (Lan) –proposamen onetsia da–, *p(h)intxet* 'suko kurrika, suhatza' –Amiküze eta Zuberoa aldean *es*–, *ex*–, *ix*– aurrizkia duten aldaerak ageri dira; errate batera, *espintxeta* dakar atlasak Amiküzen; Oztibarren bezala Garazi gehiengan *pintxeta(k)* dugu, Luzaiden *pintxeta*, *tenaza* & *suats*; Bidarrain ere *suats* dago eta Baigorrialdean *pintzet* edo *pintxet* aldaera orokorra–, *purra-purra* 'oilok deitzeko era' (Lan, Jut, Lar) –hedadura handikoa da *purra* Ipar nahiz Hego Euskal Herrian, baina ipar Baxenabarren ez da ageri, ezta Ezterenzubin edo Hergaraiko Behorlegin ere–, *sagarerroi* 'trikua, sagarroia' (Lar), *sasu* 'sasia' (Lan, Jut, Lar) –Garrüzeraino heltzen da *sasu* atlasean; Baxenabarreko ipar-mendebaleko herrietan *sasi* dago eta Nafarroa Behereko hegoaldean *sasu* nagusi da, baina Arnegi eta Baigorriin *sasi* ageri da; Ibarrolako Salaberrik *sasi* dakar (1856)–, *taulen* 'barazkien sail oso bat' (Lan, Jut, Lar) –Zuberoan *taula*–, *xilko* 'zilborra' (Lan), *xita* 'txittoa' (Jut, Lar), *xitandana* 'sortu den txita multzoa' (Lan, Lar), *zahalo* 'jotzeko balio duen makila mehea' (Lan, Jut, Lar).

Gertatzen dira beste hedadura eredu ezohikoago batzuk ere, eman dezagun: Nafarroa Behereko erdialdearen zati batekin eta hegoaldearekin doa Oztibarre *lakhasta* 'akaina' (Lan, Jut, Lar) aldaeran, baina Zuberoako mendebala eta Amiküze barne direla; aldiz, Baxenabarre erdialdeko zati handi batek, Arberoa guztiak, *lik(h)asta* aldaera partekatzen du Lapurdiko Aturrialdearekin eta Hazparnerekin.

5.2. Baxenabarre erdiguneko lexikoa Oztibarren

Hainbat hitz eta aldaera Nafarroa Behereko erdialdean ageri dira, kasu batzuetan beste batzuetan baino herri sare trinkoagoan, baina ez dira hegoaldean ezta iparrean ere ageri, Oztibarren, Hego-Amiküzeko herrietan edo Garaziko iparraldean baizik; geografia-hedadura mota hau da saio honetan finkatu ditugun bosten arteko indefinituena edo aleatorioena, muga malguenak edo kulunkarienak dituen, eremuaren zinezko izaera zalantzan jartzeko aukera gehien duena.

5.2.1. Hitzak

Baxenabarreko erdialdean nagusitu diren ele batzuk dakartzagu, herrialdearen iparrean edo hegoan etxiden beharko ez genituzkeenak: *arrolla* 'gurdiaren

gurpilak lurrean utzi hatza' (Lan), *atheka* 'hesia gainetik iragateko zurezko sistema' (Jut, Lar), (*h*)*erbaia* 'abereen bazkagatik ordaintzen den saria' (Jut, Lar) –Gamarten ere bai; Zuberoan *bakada* darabilte eta Baxenabarre gehiengan legez, Landibarren *bazkasari*–, *hutsal* 'leku ospela, laiotza' (Lan, Jut, Lar), *koskatu* 'hegaztiak arrautzaren azala hautsi eta kanporatzea' –Zuberoan legez *koskaka* (Lan) eta *koskatu* (Lar) ageri dira, baina Jutsin *jali* edo *atera*; Garaziko Gamarten eta Izturitzen ere *koxkatu*–, *koxkatu* 'gaztainaren azalean ebakia egitea' (Jut, Lar) –aldaera hau proposamen onetsia da Garaziko Ezterenzubin; Zuberoan bezala Garazin *oxka*, *oxke* edo *oxkatu* ibiltzen dira; bestalde, zuberotarrenak dira *sakho* edo *pikho* eleak ere–, *ño* 'ardiak deitzeko oihua' –Oztibarren, Baxenabarre erdialdean, Bidarrain, Garaziko Gamarten edo Lapurdiko Makean eta Zuberoa mugako Pagolan eta Altzürükün ibiltzen da; bestelako Zuberoan eta Garazi ekialdean nagusi da *prrr*; Garazi mendebalean, Baigorrialdean eta Amiküzen agintezko *xauri* aditza ageri da–, *ortzantz* 'ximista' (Lan, Lar) –Gamarten eta Irisarrin legez; Lapurdiko ekialdean *ortzi* ibiltzen da eta Zuberoan *diünda*, baina xiberotarrenak dira *iñhazi*, *ühülgi* edo *ximixta* ere; ortots edo trumoiaren adiera ere badu *ortzantz* eleak Baxenabarreko erdi-hegoaldean, Garrüze, Irisarri, Uharte, Luzaide lerroan, Oztibarreko Landibarre, Jutsi eta Larzabale barne; *ortzi* ere ibiltzen da Larzabalen 'trumoa, ortotsa' adierazteko–, *otalako* 'abereen aska edo gabela' (Lan), *papho* 'zaldiaren bularraldea' (Lar) –Armendaritze, Bidarrain, Garaziko Uharte eta Zuberoa mugako Domintxaine eta Urdiñarberekin partekatua; Jutsin *khorpa* & *bulhar* eta Landibarren *bular* ibiltzen dira; Zuberoan nagusi da *bulhar*, baina bada *bülhar* ere; Hazparnealdean, Arberoa eta Garazin ere *bul(h)ar* nagusi da–.

5.2.2. Aldaerak

Baxenabarreko erdialdean nagusitu diren aldaera batzuk dakartzagu, herrialdearen iparrean edo hegoan etxiden beharko ez genituzkeenak: *añddier* 'satanderea, erbinudea' (Lan) & *anddiar* (Jut) & *anddeear* (Lar) –Amiküzen *añiñer* dago eta Nafarroa Behereko hegoaldean *andderiar*, *anddi(b)ar* edo *anddereder* aldaerak; Landibarreko *añddier*-ek kide du ondoko Garazin Gamarteko *andjier*–, *arrutze* 'arrautza' (Lan) –Jutsi eta Larzabalen *arroltze*–, *barekaakoil* 'marraskiloa' (Jut, Lar) & *barekarakol* (Lan) –Zuberoan, Amiküzen eta Bardozen *kakoil* & *kakoill* dena eta Garazin *ka(r)akol*, Aldude barne; aldiz, Baigorri-Bidarraietan *barekorkoil* erraten da–, *harrulu* 'arrobia, harrulia' (Jut, Lar) –Izturitzen ere *arrulu*; Zuberoan *erlui* dago eta Garazi eta Baigorrialdean (*h*)*arruli*, Lapurdin bezala–, *jwa!* 'behi edo idiak geldiarazteko agindua' (Jut, Lar) & *joa!* (Lan) –Izturitze, Armendaritze, Gamarte eta Pagolan ageri da *jwa!*; hegoaldeko salbuespena da Garaziko Ezterenzubi; Zuberoan *xüa* & [*ʒ*]*jüa!* baliatzen da–, *krako* 'hil ondoren urdea tilintatzeko' (Lan), *lurbuntz* 'huntza' (Lan) –Ibarrolan gehiago ibiltzen da *lurbuntz huntzosto* baino; *cfr.* Baxenabarre eta Lapurdiko *huntzosto* (Jut, Lar); erdiguneko Nafarroa Beherean *luuntz* aldaera dago Irisarri, Armendaritze eta Garrüzen; Zuberoan kide dute *lü(r)hüntz* (Pagola, Altzürükü); kiderik gabe ondoko herrietan (*h*)*untzosto* duela, hegoalderago Arnegin ere *luuntz* dakar atlasak–, *oono* 'oraino, oraindik' (Lan, Lar) –Jutsin *oraino*, *oino* eta *ono*; Oztibarre eta Garaziko aldaera nagusi *oono*-ren ezkerrean *oraino* ageri da Aldude, Baigorri,

Bidarrai, Irisarri eta Lapurdin; aldiz, zuberotarrek nagusiki *uano* egiten dute–, *orratzile* erdal ‘libellule / libélula’ (Jut, Lar).

5.3. Oztibarrek eta Zuberoak partekatzen duten lexikoa

5.3.1. Oztibarreko herri batzuek eta Zuberoak partekatzen dituzten hitzak

Oztibarrek edo ibar honetako herri zenbaitek Zuberoarekin edo haren alderdi batekin, eta kasu batzuetan baita Amiküzeko herri batzuekin ere, besteak beste honako hitzok partekatzen ditu; bokalez hasiak dakartzagu lehenik: *aban* ‘oihartzuna’ (Lar), *aidukatu* ‘zain egon’ (Lan) –EHHA-ko proposamen onetsia da Landibarren eta baita *haiduru* Baigorri ere; Ibarrolan ez digute *aiduru* herrikotzat eman–, *alhagi(a)* ‘bazkalekua’ (Izu, Jut, Bun), *amain* ‘amarauna’ (Jut), *ardi khunde* ‘ardi jendea: ardiak, ahariak, artzarrak...’ (Jut) –zaldietan ere *khunde* ibiltzen da (Bun, Jut)–, *arraga* ‘marrubia’ (Jut, Lar) –Bardoze eta Amiküzen ere bai; Landibarren *arrega*–, *arren* ‘beraz’ (Jut) –nahiz literaturan Ipar Euskal Herriko mendebaleragoko idazleetan ere ageri den, sendotasunez ekialdean ibili da eta ibiltzen ere da orain; Bourciezek Ibarrolan dakar–, *asto k(h)otxo* ‘asto arra’ (Lan, Lar), *eauntsi* ‘jardun’ (Jut, Hoz), *ekhi* ‘eguzkia’ (Jut, Lar) –cfr. *ekitara* (Jut), eta baita *iruzki* eta *iguzki* ere (Jut); Hoztan «ekhi» ezetz dioskute–, *elhurtxori* ‘*Fringilla coelebs* txoria’ (Lan) –atlaseko proposamen onetsia da eta Gamarteko *elhurtxori* ere bai; Larzabalen *neguxori* bildu da–, *ezabeki* ‘isilka, aitortu gabe’ (Jut) –hitza galduz doala diosku lekuko jutsiar batek–, *ilharteka* ‘leka’, erdal ‘haricot vert / judía verde’ (Lan, Jut, Lar) & *t(h)eka* (Jut, Lar), *inguaia* ‘bihurgunea’ (Lar), *orkhatz* ‘basahuntza’ (Jut, Lar), *orkhei* ‘egur xehatzeko enbor zatia’ (Jut, Lar), *uder* ‘zuldarra, behiaren azala zulatzen duen gaitza’ (Lan, Izu, Jut, Hoz), *uhaitz* ‘ibaia’ (Jut, Lar, Zib, Don) –Bourciezek Donaixti-Ibarren dakar– & *urhaitz* (Lar), *uzkiargitzale* ‘ipurtargia’ (Jut) –Pagolan *üzkiürgi*–.

Kontsonantez hasiak ditugu honako besteak: *basajaun* ‘kakalardoa, kakamarloa’ (Jut, Lar) –Landibarren eta Nafarroa Behere gehiengan *kakamarlo* dago, Aldude, Baigorri edo Lapurdi alderdia barne–, *beexi* ‘abere umea esnea hartzetik galeraztea’ (Lan, Jut) –Larzabalen *antzutu*–, *behota* ‘behi antzua’ (Jut, Lar), *biphila* ‘*Convulvulus arvensis* landarea’ (Jut) –Baxenabarreko ekialdean *luhantz* deitzen da (Jut, Lar); palatalizaturik *lühüntz(a)* egiten dute xiberotarrek, baina *piphila* & *biphila* dago ipar Zuberoan–, *broka* ‘arbolaren kimua, puia, amua, begia, botoina’ (Jut, Lar), *ga[3]naxal* ‘gaztanontzia, zimitza’ (Lar) –galdera ikurra darama atlasean²⁵–, *gei* ‘asmoa izatea, nahia’ –cfr. *jin gei dik* (Ibarro), *jin gei duk ba holako jendea* (Jut)–, *gisala* ‘nonbait, dirudienez’ (Jut, Lar, Ibarro, Hoz, Don) & *gisalat* (Hoz), *gixon* ‘etxegintzan gailurrari eusteko pean ezartzen den goitik beherako egurrezko pieza’ (Jut, Lar), *haizebeltza* ‘mendebala, zeharraizea’ (Lar), *heex* ‘gurdi gurgpilaren hatza’ (Jut), *kharrika* ‘bide hertsia, inta’ (Lar), *kotera* ‘etxeko itukina’ (Lan, Lar)

²⁵ Oztibarreko Jutsin *zortze* dakar EHHA-k ‘zimitza’ edo ‘gaztanontzia’ eta Zuberoan *gasnaaxal* edo *gaztanaxal*. Aldiz, zimitzaren peko oinarri edo erretilua, *zorze* & *zortze* da Zuberoan, baina *zortzepeko* Baxenabarreko ekialdean; alta, Larzabalen EHHA-k *xotxa* & *gaxnaxotxa* dakar, baina Jutsin *zortzepeko*. Barandiaranek Ibarren *zortzea* ‘zimitza’ vs. *zortzepekoa* ‘oinarria, erretilua’ dakartza (1955: 45–46). Hoztan *xotxa* bildu da: *eta gio xotxa ezartzen duzu taula haundi baten gainian, xorxapekoa hua* (Videgain, 1989: 1047). Ibarren ere bai: *xotxa, ua uzu, gasna pian edo gio xotxazala* (1555).

–Nafarroa Beherean nagusi da *it(h)axur*, zeina Landibarre, Jutsi eta Larzabalen ibiltzen baita–, *labrika* ‘artzain txakurra’ (Lar), *laburbide* (Jut, Lar) –Baxenabarre erdigunean *heiñka(ko)bide* dago eta Amiküzzen *xendra*; Landibarren *laburzka* erraten da, baina onetsi dute *heiñka* & *heinzka* proposamena–, *losko* ‘ur putzua’ (Jut), *lunka* ‘solomoa’ (Jut, Lar) & *lonka* (Lar), *naba* ‘ibarra’ (Lar), *phalet* ‘abere adarزابala’ (Jut, Lar), *pharte on!* ‘agurreko formula’, *pera* –*guk* «*pera*» *erten dugu*, «*madaria*» *erten dute Heletan eta Garazin* «*udaria*» (Jut)–, *senditu* ‘zantzuaren gibeletik zakurra usmaka aritzea’ (Lan), *txakhoste* ‘jendeak hesia gainditzeko sistema, eskilaratxoa’ (Lar), *xotx* ‘ardiak zenbatzeko edo artaldea eratzeko sistema’ (Jut, Lar, Bun, Ibarro), *zerallu* ‘landare biziz egin hesia’ (Lar), *zinkha* ‘irrintzia’ (Lan, Jut, Ibarro, Don)²⁶, *zizku* ‘zizka, sitsa, bipia’ (Jut).

5.3.2. Oztibarre Zuberoa eta Baxenabarre ekialdearekin lotzen duten hitzak

Lehenik bokalez hasiak dakartzagu:

ahari ‘zikiroa, irendua dena’ (Lan, Jut, Lar) –Baxenabarre mendebalean *zikiro* dena, Arnegi, Aldude, Baigorri, Bidarra, Armendaritze barne, nahiz *aari* eskuinaldetik Hazparneraino hedatzen den–, *ardi saldo* ‘artaldea’ (Jut), *axurdun* ‘oraindik umea kendu ez dioten ardia’ (Lan, Jut, Lar), *axuri* ‘ardiak egiten duen ume jaioberria’ (Lan, Jut, Lar, Hoz) –*ezker bil(d)ots* dago Baxenabarren, Lapurdin, Nafarroan, Gipuzkoako mendebalean eta Bizkaian–, *elhe* ‘hitza’ (Ibarro), *ergillot* ‘bi urteko ergia, idiskoa, zekorra’ (Jut, Lar), *eskusega* ‘eskuzerra, zerrotea’ (Lan, Jut), *izei* (Jut) –bestela mailegua: *sapino* (Lar) & *zapeñ* (Lan); aldiz, Garazin Ezterenzubin *izei* eta Behorlegin *izai*–, *oibankari* ‘baso-mutila, egurgilea’ (Jut, Lar), *ordoki* ‘leku zelaia, ordeka’ (Lan, Jut, Lar) –Nafarroa Behereko ipar-mendebalera eta Lapurdiko Makearaino heltzen da eta bestaldetik Garazi edo Zaraitzuraino; aldiz, ondoko herrian, Aezkoako Abaurregainean etxe izena da *Ordoki*, baina hitz arrunta *zelai* edo *eluts*, Aezkoan ez da *ordoki* hitza baliatzen–, *urdandei* ‘zerritegia’ (Lan, Jut, Lar), *uzkorno* ‘hegaztien lepahezurraren bukaera, ipurdi aldean’ (Lar) & *uzkurno* (Jut).

Kontsonantez hasiak dira beste hauek:

baxa ‘erroitza, amildegia’ (Jut, Lar) –atlasean ez da Baxenabarren beste inon ageri Garaziko Behorlegin izan ezik–, *behor(t)zori* *Sturnus vulgaris* txoria, erdal ‘étourneau sansonnet / estornino’ (Lan, Jut, Lar) –*behorxori* aldaera ere bildu dugu (Ibarro): *beltxa*, *xoxoa iduri*, *larrazkenean heentik badoazi*; Garazin proposamena egitean Ezterenzubin eta Hergaraiko Behorlegin onetsi dute–, *berhil* ‘berez hil den aberearen haragia’ (Jut, Lar), *berrhondo* ‘altsu-ma, ernamuina, muskila, arrapusa’ (Jut) –Zuberoan Pagolan baizik ez dago *berrondo* eta Baxenabarren Jutsiz landa Ezterenzubin baizik ez–, *bezanbeste* konparazio partikula (Izu, Don, Hoz) –*oai etzu lehen bezanbeste* (Hoz); «*aharia*» *deitzen dizie hor eta heen aldiz*, *baakizu*, *bauzu lekhu bezanbeste* (Izu)²⁷; baina bada *bezanbat* ere: *badiat hik bezanbat hortz* (Lar); eta baita *be-*

²⁶ EHHA-ko Landibarre eta Larzabaleko datuetan jendeek egiten dutena dela ageri da eta Donaixtin ere jendearena dela dioskute, ez zaldiarena, laburra eta indartsua. EHHA-n ‘zaldiaren irrintzia’ da ere (Jut).

²⁷ XIX.aren bukaeran Bourciezek Ibarrolan bildurik: *ogui*, *ano*, *arrotcé*, *gasna nahi douten bésain bes-té* (Aurrekoetxea & Videgain, 2004: 156) eta Izurako itzulpenak ere badakar.

zain ere: *familia bezain molde bada* (Don)–, *bideka* ‘auzolana’, *bildots* ‘ardiarren urte beteko ume urrixa’ (Jut, Lar) & *bildotx* (Lan) –Baxenabarre gehieanean, Lapurdin eta Nafarroan *antxu* dena, baina Garaziko Behorlegin ere *bildots* erraten da–, *brosta* ‘sasitza’ (Lan, Lar), *giltz* (Jut, Lar), *hail* agintezkoa ‘hoa’ adieran (Jut, Lar, Ibarre) –*cf.* Zuberoako *abilua* ‘hoa’–, *haizoble* ‘geriza, haizearen babes’ (Jut, Lar) –Garaziko Gamarten *haizedoble*–, *k(h)aan* ‘karena, umetokia’ (Lan, Jut, Lar), *kharroin* ‘izotzaldi gaitza’ (Lan, Jut, Lar), *kusku* ‘leka’, erdal ‘haricot vert / judía verde’ (Jut) & *kuxku* (Lan, Lar), *laa!* ‘zaldia-eta geldiarazteko egin oihua’ (Lan, Lar) –Jutsiko lekukoak *geldi* dakar–, *larrutu* ‘amildegian behera joan’ (Jut, Lar), *lauhazka* ‘zaldia galopean’ (Jut) & *lauazka* (Lar), *lekaxin(a)* ‘ziza horia, *Cantharelus cibarius*’ (Lan, Jut, Lar), *luhantz* ‘aihena, lurruntza, *Convulvulus arvensis* landarea’ (Jut, Lar) –Jutsin baita *biphila* ere, ipar Zuberoan legez–, *mahunga* ‘ibaian arrantzu egiteko sarea’ (Lan, Lar), *manthar* ‘behiak lepotik dilindan duen larru plegua’ (Jut) & *lepamantar* (Lan) & *papomanthar* (Lar) –Zuberoan *lephomanthar*–, *mihimen* ‘zumea’ (Lan, Jut, Lar), *pandola* ‘hormako ordularia’ (Jut) & *pendol* (Lan), *sabresega* ‘eskuzerra, zerrotea’ (Lar), *tirant* ‘etxearen murru batetik besteraino doan zurezko pieza horizontala’ (Jut) & *tiant* (Lar), *trantxa* ‘urdai azpikoa’ (Lar), *trenkasega* ‘arpana, trontza’ (Jut, Lar) –Landibarren *trontxasega*–, *-tze* atzikia zuhaitz mota izendatzeko –*mertxikatze*, *mizpiratze*, *pikotze* edo *sagartze* ditugu Donaixtin; *cf.* *gaztañatze* eta *saartz* (Lar), ahantzi gabe Oztibarren badela *-ondo* ere: *saarrondo* (Lar), *urritzondo* (Don) eta Ibarrolan *gaztañaonduak zahartiak* bildu dugu; berebat, Landibarren *saarrondo* eta Jutsin *saharrondo* ditugu²⁸; Garazi-Baigorrialdean ere *sa(g)arrondo* ibiltzen da eta bestalde, EHHA-k Garaziko Gamarten *intzaurtzia* dakar–, *zabaldu* ‘atea ireki’ (Jut) & *zaaldu* (Lan, Lar) –Nafarroa Behereko mendebalean nagusi da *ideki* eta Lapurdin *ireki*; *sabaldu* & *zabaldu* Bizkaian, Gipuzkoako mendebalean eta Nafarroa Garaiko mendebalean berragertzen zaizkigu–, *zeinu* ‘kanpaia, kanpaikada’ –(Ibarro, Don); Ibarrolako Salaberrik *zeinhu*–, *zerratu* ‘atea herts’ (Lan, Jut, Lar) –*hetsi* ibiltzen da mendebalera–, *zerren* ‘sitsa, pipia’ (Jut, Lar) –Ipar Euskal Herrian Zuberoa da *zerren* sendo darabilen herrialde bakarra; Baxenabarren Ezterenzubin ibiltzen da eta Baigorri eta Gamarteko lekukoek ere onetsi dute; Bardozen *zerna* ageri da eta Euskal Herriko mendebalean *seren*–, *zoladura* erdal ‘plafond / techo, cielo raso’ (Jut, Lar), *zoleta* ‘hormaren gainean dagoen zur luze horizontala, teilatuaren zurezko egiturari eusteko’ (Jut, Lar) –mendebalera *zapeta* & *zapetadura* ageri dira–, *zuraitz* ‘zuhaitza, arbola’ (Lar).

Ohar bat egin nahi dugu *elge* ‘alorra’ hitzaz: Videgainen corpusean Jutsin ageri da (1989: 1282): *ogi-elgia eta artho-elgia* (Jut); guri, ordea, Jutsin 2005ean *elge* Amiküzekotzat eman ziguten, ez herrikotzat, beren elea *alhor* dela zioskuten; Donaixtiko lekukoak berdin erran digu, amiküztarrena dela eta hori dio EHHA-n Larzabaleko lekukoak ere; Ibarrolan hiru lekukok ez dela herrikoa erran digute eta 1932an sortu laugarren lekuko batek, berriz, *alhor* eta *pentze* eman ondoan, zalantza izan du *elge-z*, baina hondarrean erraten dela adierazi.

²⁸ Bourciezen lanean *sagar onduac* (Hoz) eta *sahar onduac* (Lar) ditugu.

5.3.3. Oztibarreko herri batzuek eta Zuberoak partekatzen dituzten aldaerak

Zuberoarekin batera partekatzen ditu aldaerok Oztibarreko herri batzue-tako euskarak, baita batzuk Amiküzerekin ere; hona lehenik bokalez hasiak:

aheri ‘behiaren nafarrerria, maingueria’ (Lar) –Zuberoako *aheja*-ren kide da; aldiz, Jutsiko *ahoeria* orokorra da Baxenabarren–, *aingera* ‘aingira’ (Jut), *arra-* ‘berriz’ aurrizkia –*arraaxuri* ‘amaren sasoineko bigarren axuria’ (Jut), *arrabesta* ‘jaia errepikatzea’ (Jut), *arrahaur* ‘biloba’ (Jut, Zib), *arraikhusi* (Ibarro), *arrajin* ‘itzuli’ (Ibarre, Don), *arrasar* (Ibarro); XIX. mende bukaera-ko Bourciezen parabolan ere ageri da: *arraphiztu* (Ibarro) & *araphiztu* (Donaixti-Ibarre), *arrajin* (Izu, Ibarro); Oztibarre ondoko Gamarten bildu du EHHA-k *arrajin-*, *arrain* ‘amurraina’ (Lar) –*amarrain* bildu da Jutsi eta Landibarren; Nafarroa Garaiko Pirinioetan ere ‘amurraina’ da *arrai-*, *asto ume* (Jut) –Larzabalen *asto* dakar atlasak eta Oztibarrez peko ibarretan *asto pullo* edo *astokume*, baina Gamarten *asto ttipi*, Amiküzeko Arrüetan bezala–, *azazkulu* ‘behiaren apatxak, aztaparrak’ (Lan) –ez dabil urrun Zuberoako *azüzkülü*, ezta Garazi alderdiko *azazkal* ere–, *eautsi* ‘jaitsi’ (Lar) –*cfr.* Zuberoan *ehaitsi* Urdiñarbe, Altzai, Altzürükü, Pagola edo Santa Grazin–, *erra* aditzoina ‘erre’ (Lar) & *errätzen* (Lar) & *erraaziz* (Jut), *eskapti*²⁹ ‘ihes egin’ (Lar) & *espaki* (Jut, Lar), *e[z]naurtu* ‘hausnarrean egin’ (Jut), *exker* ‘ezkerra’ (Arh, Jut) –*cfr.* *ezker* (Bun, Hoz, Izu, Lar)–, *ezari* ‘ezarri’ (Hoz), *ián astian* ‘iragan astean’ (Lar), *ihautiri* ‘ihauteria’ (Jut, Lar), *ikhaxero* & *ikhaxero* ‘ikazkina’ (Lar), *ithain* ‘akaina, lakasta, kaparra’ (Jut, Lar) –Landibarren *ithuin*, Armendaritzen *lithoi*, Izturitzen *lithoin* eta Beskoitze-Makean *litoin* ageri dira eta Irisarriko lekukoak *lithoi* onetsi du; bada *lak(h)asta* ere (Lan, Jut, Lar), Garazin, Baigorrialdean eta Lapurdiko alderdi gehiagotan legez–, *olha* (Jut) –baina Oztibarrekoa da *etxola* ere–, *Omia Sendore* ‘domusantu eguna’ (Lan) –Jutsin *Omia Saindu* eta Larzabalen *Omnia Seindu*; Baigorrialdean eta Garazi gehienguan *Omia Saindu*–, *ohit* ‘oroitu’ –*enuzu ohit* (Ibarro, Hoz), *ohit nuzu* (Lar); Garaziko Ezterenzubun *orhoit niz* & *ohit niz* dakartza lekukoak (EHHA)–, *ooldio* ‘goroldioa’ (Jut), *ozader* ‘ortzadarra’ (Jut) –Landibarre, Larzabale, Garazi eta Baigorrialdean (*h*)ortzadar; Aldude-Bidarraietan igurz-kari: *orzadar*–, *ukhen* (Lar) –baina guztiz nagusitzen da *ukhan* Oztibarren–, *urzo* ‘usoa’ (Jut, Lar) –Hoztan *urtzo*–.

Hona kontsonantez hasten diren aldaeren zerrenda:

bahuts ‘habuina, ahoko lerdea’ (Jut), *bardin* ‘berdin’ (Jut) –gogoan har bedi iraganean hedadura handia zuela; Etxeparek zerabilen eta Iruñerrian Joakin Lizarraga Elkanokoak eta egun ibiltzen da Nafarroa Garaiko Aezkoan ere; Amiküzzen Oragarren bildu dugu eta Bourciezek Landibarren dakar; aldiz, Ibarrolan *berdin* entzun dugu eta dioskutenez *bardin* ez da ibiltzen–, *bazko* (Jut), *bena* ‘baina’ (Jut), *ber* –*ber gauzendako* erakoetan (Jut)–, *bitre* ‘berina, kristala’ (Jut), *busta* –*busti* partizipioaren aditzoina– (Jut, Lar), *-gerren* aldaera ordinala (Arh, Ibarre, Lan, Lar) –baina *-garren* erarekin batean (Ibarre, Lar)–, *gorda* aditzoina ‘gorde’ (Lar) & *gordätzen* ‘gordetzen’ (Arh, Bun, Lar), *gorphitz* (Jut, Lar) & *gorpitzan* (Lan) –izan ere 1782ko itzulpenen *gorpitz* nagusi da; *cfr.* Zuberoako *khorphitz* (Larrasket); dena den, bada

²⁹ Baina salbuespen hau izan ezik, Oztibarren ez da erabiltzen Zuberoako aditz partizipioen *-i* sail berria. Larzabaleko lekukoak dioenez: «*phorroki*» *Xuberan*, *hemen* «*phorroskatu*» (EHHA).

gorphutz ere (Lar)–, *guntz* ‘atearen gontza, txoria, orpoa, txanga, bisagra’ (Lar) –Landibarre eta Jutsin *gontz*, eta Larzabalen berean *guntz*-ez landa bada *gontz* ere–, *haxkora* ‘aizkora’ (Jut), *hurtze* ‘urritza, urrondoa’ (Lar), *hütxa* ‘arropa sartzeko kutxa’ (Jut), *jilufri* ‘krabelina’ (Lan, Lar) –Zuberoa mugako herrien gisa egiten dute oztibartarre: Pagolan [ʒ]iluflea eta Urdiñarben [ʒ]irolflea darabilte, aldiz, gainerateko Zuberoan *ælle* erraten da; Baxenabarre hegoaldean *julufre* & *julufri* ibiltzen da–, *khima* ‘zaldiaren lepoko ileak’ (Jut) –Zuberoan *gima* eta Baxenabarre ekialdean *k(h)uma* den aldetik–, *kontre* & *kontreko* (Jut) & *kuntre* (Lar) –baina bada *kontra* ere (Lar)–, *k(h)ukula* ‘hegaztiaren gandorra’ (Lar, Land) –Nafarroa Beherean nagusi diren *kukulusta* (Jut), *kukulosta* (Lar) eta *kukulasta* (Lan) aldaerak ere ibiltzen dira Oztibarren; Garazi gehienez ere *kukulusta* ageri da–, *khunde* ‘espezia’ (Jut) –zaldi *khundiaindako* (Jut) & *subekundia* (Jut)– & *khundu* (Lar) –*gizon khundu*, *emazte khundu*–, *leixarrondo* ‘lizarra’ (Lar) –baita *leizar* ere (Lar); cfr. Zuberoan *lexar*–, *nahar* ‘laharra, sasia’ (Lan, Jut) –Zuberoan eta Amiküzen bezala; Larzabalen *lahar*, Jutsin baita *laphar* & *laharrondo* ere; Baigorrialdean *lapar(rondo)* eta Garazin *lahar* & *elorri*; Ezterenzubini *laphar* & *laparrondo* eta Lapurdin ere *lap(h)ar* dakar atlasak–, *pallote* ‘zerriaren omoplatoa’ (Lar) –Zuberoan nagusi da *pallot*–, *sendo* ‘sendaturik’ –*hua erori orduko behia sendo zun* (Lar)– & *sendotzen* ‘sendatzen’ (Hoz), *suskandil(a)* ‘surangila’ (Lan, Jut, Lar) –hitz arteko *k* hori Zuberoan sortu berrikuntza da: cfr. xiberotarren *süskandea*; Baxenabarren Amiküzen eta Oztibarren baizik ez da ageri *-k*-hori; Nafarroa Behereko hego-mendebal eta hego-ekialdean zatiketa gardenik nekez onesten duen aniztasunezko *continuum*-a ageri zaigu: Gamarten *suangila*, Behorlegin *sugeaingir*, Ezterenzubini *sugaingil*, Uhartin **sugangil*, Arnegin *subebandi*, Luzaiden **sugebandil*, Baigorriin *subeingil*, Alduden *subaundil* eta Bidarrain *subemangil*–, *-tarsun* atzizkia³⁰, *zurthai* ‘zuerria, etxegintzan zurezko pieza guztien multzoa’ (Jut) & *zurtaia* (Lan) –Zuberoan eta Amiküzen bezala; Baigorrialdean *zureri* aldaera dago–.

Jutsin *zalhe* dakar Videgainen corpusak (1989: 1203): *beroa bitzen eta zalhe*, baina adiera ez da argi; Oztibarren *zalhu* baizik ez dugu bildu, *zalhe*-z galdeginik, lekuko guztiek ezezkoa eman digute, berena *zalhu* dela (Lan, Jut, Lar, Zib, Don).

Atlasean ez da ageri Zuberoak eta Garazik partekatzen duten hitz edo aldaera eskusiborik; salbuespena da Behorlegi-Gamarteko *azkara* ‘arkara, ahunzkara’. Bada *ahoeria* Garazin, Zuberoako *abeia*-ren iduria dena, behiaren ‘fièvre aphteuse / fiebre aftosa’ adierazteko: Behorlegi, Ezterenzubi eta Gamarten ageri da, eta baita ezker Bidarrain ere.

5.3.4. Oztibarre Zuberoa eta Baxenabarre ekialdearekin lotzen duten aldaerak

antzera ‘antzara’ (Lan, Jut, Lar) –Amiküzen bezala; ezker *antzara* dago Armendaritzen, Irisarrin, Baigorrialdean eta Garazin, baina Gamarten *antzera*–, *artei* ‘neguan ardiak gaez etxe inguruan gordetzeko lekua’ (Jut, Lar), *be* ‘behia edo idia aitzinera joan dadin errana’ (Jut, Lar), *bihikatu* ‘garandu, aletu’ –Garaziko Gamarten *biikatu*, baina Behorlegi, Ezterenzubi

³⁰ Bourciezek XIX. mende bukaeran (Bun, Ibarro, Hoz); urteotan Pagolan entzun dugu *-tarsiin*.

eta bestetan, Baigorrialdea barne, *bihitu-*, *burkhi* ‘urkia’ (Lar) –baita Ezterenzubi eta Behorlegin ere–, *darthu* ‘zuhaitzaren altsuma, ernamuina’ (Jut) –baita Garaziko Gamarte eta Ezterenzubin ere–, *errai* ‘zerriaren biri-ka’ (Jut, Lar), *fruta* (Lan, Jut) & *fruita* (Lar) –Lapurdin eta Baxenabarreko mendebalean *fruitu-*, *giano* ‘zerriaren hestegorria’ (Jut, Lar) –Nafarroa Garaiko hainbat eskualdetan *iranoi* ibiltzen da–, *ihaurgei* ‘abereen azpigarrria ukuiluan’ (Lan, Jut, Lar), *ihizlari* ‘ehiztaria’ (Jut, Lar) –Zaraitzuko Jaurrietan ere *izlari-*, *khadantxerri* ‘sabelaldiko txerrikume ttipiena’ (Lar) & *kaantxerri* (Lan, Jut), *migantxa* ‘urruxa gaztea, biga edo miga baino gazteagoa’ (Lan, Jut, Lar) –baita ondoko Gamarten ere–, *mosko* ‘hegaztien moko-ka’ (Lan, Jut, Lar), *pheldo* ‘menda, menta’ (Jut, Lar) –Zuberoan *meldo* & *meldū-*, *segazahi* ‘zerrautsa, zerrazahia’, *zerrallu* ‘egurrez egin itxitura edo hesia’ (Lan, Jut, Lar) –Jutsin baita *hesi* ere; Garazi-Baigorrietan *zerradura* ageri da, baina Hergaraiko Behorlegin *zerrallu*-rekin batean; Zuberoa zatiturik dago, *zerrallü* & *zerrado*, bi aldaerak ibiltzen dira–, *zitzer* ‘kazkabarra, txingorra’ (Lan, Jut).

5.4. Baxenabarre ekialdeko lexikoa Oztibarren

Azpiatal honetara bildu dugun alderdi lexikoak ez luke mendebaleko Nafarroa Beherean agertu beharko:

5.4.1. Hitzak

ahardi ‘zerrama, zerri emea’ (Jut, Lar), *argia gabe* ‘eguna argitu gabe oraino, goizaldean’ (Lar) –baita Amiküzeko Arrüetan, Garaziko Ezterenzubin eta Zuberoako Domintxainen, Altzürükün eta Urdiñarben ere; Oztibarreko erantzunak dira Jutsiko *goiz*, *biziki goizik* eta *goizaldeat*, Landibarreko *goizaldeat* eta Larzabaleko *goizalde* eta *biziki goizik* ere–, *goha* ‘bero zakarra, sargoria’ (Lan, Jut, Lar), *kixkarratu* ‘zerriaren azala erre’ –baita Zuberoako Domintxaine eta Pagolan ere–, *mingaixto* ‘charbon / carbunco’ abereen eritasuna (Lan, Jut, Lar), *otte* ‘kilkerra’ (Lan, Jut, Lar) –Nafarroa Behere guztian ‘matxinsaltoa’ ere adierazten du hitz honek, Oztibarre barne–, *phala* ‘zurubiaren maila’ (Lan, Jut, Lar), *p(h)otxa* ‘erroitza, amildegia’ (Jut, Lar) –Ezterenzubi eta Irisarrin ere *potxa*; *cf.* *potza* Garrüze, Gamarte eta Ezterenzubin; Zuberoan ere *botxe* & *botxü* ditugu eta Nafarroa Garaiko erdarán ere *poche* ibiltzen da³¹–, *samats* ‘etxe aitzina, oiloak ibiltzen direna, hoge bat metro arte edo’ (Lan, Jut, Lar) –Garazi ekialdean ere ibiltzen da eta goiti Izturitze, Bastida eta Urketan jarraitzen du; Bardoze eta Amiküzen *lo(b)iro* dago eta Zuberoan *barrio*; Hazparnealdean, Arberoan eta Garrüzen *basakurte*, Aldude eta Garazin *korle* & *korrale-*, *sokhal* ‘gaztainaren morkotsa’ (Lar) –atlasean ez da ageri Garazi ekialdeko Ezterenzubi eta Hergaraiko Behorlegin baizik–, *tor(t)xa* ‘izotz ziria, kandel- la’ (Jut, Lar) –Baxenabarreko mendebalean, Hazparnealdean eta Amiküzen *ziri* edo *ziri* duen hitz elkartua dago; errate batera, Landibarren *karroinzi-*

³¹ *Cf.* Iribarren: «paso o cañada; espacio de tierra estrecho entre dos alturas, vgr. el paso de Nagore y el de Zuza».

ri-, *txitatei* ‘txitak sartzeko kaxa berezia, kaiola’ (Lar) –Amiküzeko Arbotin eta Garaziko Behorlegi-Ezterenzubin legez; Altzürükü-Urdiñarben ere (*t*)*xitxategi-*.

5.4.2. Aldaerak

argizaitte ‘ilargia’ (Lar, Don) & *argizaitu* (Lan) & *argizeitu* (Jut), *bihamun* ‘biharamuna’ (Jut, Lar, Zib, Ibarro, Don) & *bihaamun* (Ibarro), *hatsarre* ‘hasiera’ (Jut), *ihitz* ‘ihintza’ (Lan, Jut, Lar, Ibarro) –hedadura du Ipar Euskal Herrian: Amiküzeko Arrüetan, Oztibarren eta ekialdeko Garazin ibiltzen da *ihitz*, Zuberoan *ĩhitz* ahoskatzen dutena; mendebaleko Garazin *iitz* egiten da, baina Lapurdin bezala, Baigorri eta Bidarrain *ihintz*; Nafarroa Behereko mendebalean eta Amiküzen *izarrihitz* egiten da; Lapurdiko Aturrialdean beragertzen zaigu *ihitz-*, *ihizor* ‘ehizako zakurra’ (Lar, Ibarro) –Baxenabarre mendebalean *i(h)iztor* dago: Baigorrialdean, Arberoan eta Garazi mendebalean; baita Amiküzeko Garrüzen eta Oztibarreko Landibarre eta Jutsin ere–, *irrintziri* ‘zaldiaren irrintzia’ (Lan, Lar) –mendebalera eta hegoaldera *irrintzin(a)* dago eta Oztibarren ere bai: (Bun, Ibarre, Ibarro, Izu, Jut); Behorlegin ere *irrintzire* & *irrintzirez*, baina Ezterenzubin *irrintzin*; Amiküzeko Arbotin *irrintziri* eta Arrüetan *intziri*, baina Garrüzen *irrintzina-*, *khadiña* ‘behia lotzeko katea’ (Jut, Lar) –kide ditu Oztibarrek Amiküzeko Arboti eta Garrüze eta Garazi ekialdeko Behorlegi eta Ezterenzubi–, *kafé* ‘habia’ (Jut, Lar) –Bardoze, Amiküze, Gamarte, Behorlegi edo Arnegin ageri da; EHHA-ko datuek partitiboan *kafeik* dakarte Jutsin; Landibarren *kafia* da erantzuna, izan ere, Baxenabarren *kafi(a)* eta *kafir(a)* ditugu bestela–, *k(h)erren* ‘haragia erretzeko burdina luzea’ (Jut), *kokohazka* ‘oiloren kakara edo karaka’ (Jut) & *kokohaska* (Lar) –Uhartan *kokarozka* dago, Arnegin *kokorazka*, Behorlegin *kokoraxka* eta Ezterenzubin *kokohoxka-*, *k(h)uma* ‘zaldiaren lepoko ilea’ (Lan, Jut, Lar), *moxolon* ‘udaberriko ziza, *Tricholoma georgii*’ (Lar), *musurin* ‘zerriak muturraz lurra muturkatzen aritzea’ (Lan) & *muxurin* (Jut) –Gamarte, Ezterenzubi eta Behorlegin legez; orokorragea da Nafarroa Beherean *musurka(n)* (Lan, Lar)–, *palote* ‘zerriaren omoplatoa’ (Jut, Lar) & *paleta* –galdera ikurra dakar atlasean– (Lan), *pulier* ‘makala, *Populus nigra*’ (Jut, Lar, Ibarro), *putar* ‘zaldiaren ostikoa’ (Jut, Lar), *tramu* ‘bi haberen arteko tartea’ (Jut, Lar), *xaz* ‘iaz, iragan den urtean’ (Lan, Jut, Lar), *zurt(h)ate* ‘zureria, etxegintzan zurezko pieza guztien multzoa’ (Lan, Lar) –Garaziko Gamarte, Behorlegi eta Ezterenzubin bezala; Baigorrialdean, berriz, *zureri* erraten da–, *zuzulu* ‘zizeilua’ (Lan, Jut, Lar).

5.5. Goitiko ibarretako mintzoari so

5.5.1. Hitzak

Sail honetako hitzak Oztibarren eta goitixeago Amiküzeko eskualdean bilduak dira, baina ez ditugu Oztibarrez peko ibarretan entzuten: *artzaiñizar* ‘artizarra’ (Lan), *dala* ‘teilatuko ura jaisten den hodia’ (Lan, Jut, Lar), *ingisatu* ‘kalkatu, antzarak janez bete’ (Lan) –Jutsi eta Larzabalen *galkhatu-*, *kookatra* ‘sortu den txita multzoa’ (Jut), *kuduiñ* ‘irasagarra’ (Lan), *mando* ‘delako behi *nymphomane*’ (Lan, Jut, Lar), *otsonaharlili* ‘otsolaharra, astoarrosa, basaarrosa, sasiarrosa’ (Jut) –Zuberoan *basaarro[ž]atze*, Amiküzen *otsonahar*;

Baxenabarren *otsolahar* edo *basaarrosa* nagusi dira-, *urde hiltze* (Lan, Jut, Lar), *xamango* ‘txongoa, txungurra’ (Lan) & *xamalgo* (Lar), *zeru xahar* ‘ater-tzean ikusten dena’ (Lar) –baita Gamarten ere–.

5.5.2. Aldaerak

Sail honetako Oztibarreko aldaerak Amiküzeko eskualdean ere ageri zaiz-kigunak dira, baina ez ditugu Oztibarrez peko ibarretan entzuten: *astaña*³² (Lar, Ibarro) –Larزابalekoa da *asto urrixa* ere; Jutsin *asto eme*, Landibarren *asto urrixa* eta Garazi nahiz Baigorriin *asto eme*, baina Gamarten *astu urruxa* eta Alduden *asto urriz*; Lapurdiko itsasaldean eta Zaraitzuko Jaurrietan ere bada *astaña*–, *auhari* ‘afaria’ (Ibarre) & *auari* (Zib) –Ibarrolako Salaberrik legez; Amiküzen Oragarren eta Labetzen bildu dugu; Haritxelharrek zioenez, Iholdi alderdian *ahuarria* & *ahualdu* erraten da (1963: 61), baina Arberoako Armendaritzen galdeginik *afari* eman digute–, *gakho* ‘hil ondoren urdea ti-lintatzeko’ (Jut, Lar), *gapuñ* ‘kapoia’ (Lan) & *gaphuin* (Lar) –hegoaldera eta mendebalera *k-* dago Bastida, Baigorri, Irisarri, Arnegi eta Uharten; Amiküzen *gaphuñ* & *kaphuin* dakartza atlasak Arrüetan, baina *g-* Garrüze eta Arbotin; bestalde, Bithiriñan *gaphuñ* bildu dugu guk–, *haxot* ‘egur sorta’ (Lan, Jut) & *belhar haxot* (Zib, Don), *ilhar xehe* ‘ilarra’ –Landibarreko leku-koak proposatu zaionean onetsia–, *ilharroski* ‘ainarra, txilarra, ilarrea’ (Lan), *klosko* ‘ur putzua’ (Lar), *kootz* ‘gorostia’ (Lan) –baina Larzabalen *goosti* eta Jutsin *gorosti*; Garazi eta Baigorrialdean ere *g-* egiten da, baina Amiküze eta ipar Zuberoan *k–*, *mitre* ‘berina, kristala’ (Lan, Lar), *pazko* (Lan, Lar), *ulu* ‘eulia’ (Lan, Jut, Ibarre), *xilkhoi* ‘zila, zilborra’ (Jut, Lar).

6. ZENBAIT ONDORIO

6.1. Orrialde frankotan datu andana aurkeztu ondotik zenbait ondorio ateratzeko tenorea dugu. Gramatikan sistematikoki errepikatzen diren ezau-garrien artean ez da sumatzen Nafarroa Beherean hizkuntza-tasunen sail ba-tek Oztibarre ondoko mintzoetarik bereizten duenik; oztibartarrek ez dute beren berrikuntza berezien sail sendo bat garatu, ez dira ondoko auzo baxe-nabartarretarik nabarmen bereizten. Gure ikuspegian bederen, Garazin eta Arberoan gertatzen den bezala, oztibartarren *eskuara* hurbil da Nafarroa Behereko mintzo nuklearrari. Bereizgarri eskusiborik kasik ez duen aldetik, Baxenabarreko euskararekiko Oztibarreko mintzoa aski homogenea da, ez du bere burua erakusterat ematen, nortasun bereizle handirik gabeko min-tzamoldea da, inguruarekiko historikoki komunikazio maila handia ehun duena.

Bestalde, artikuluan ikusiaren arabera ez dirudi hizkuntzaren aldetik Oztibarrerren barrenean eremu zatiketa argirik postula daitekeenik; izanen da bai alde zenbait herri batetik bestera, batez ere bata bestetik urrun direnean, baina oro har ez da herrien artean alde sistematiko edo nabarmenik ageri; ez dugu ukatzen Garazi aldera Arhantsusik baino gehiago jo dezaketela beste herriek, Donibane hurbilago izanik, baina ez dezagun ahantz Arhantsusik

³² Emazteki batez erranik, konparazione, gaizki mintzo bada; *cf.* *maite eztuun noitendako «astaña»* (Ibarro); baina baita *asto emea* adierazteko ere (Ibarro, Don).

Amiküze duela ondoan, Donapaleuko zerbitzuak, merkatua, atzo goizekoa ez den eragin historiko horren kutsua.

Nafarroa Behereko erdigune-erdigunean izanik, inoiz trantsizioan gertatu da eta iparreko eta hegoko aldea gauzatzen den eremuan kokaturik dago; konparazione, *ginakon / gindakon, zinakon / zindakon* etenarekiko anbiguotasunez jokaturik, hau da, Baxenabarre iparreko era *-nd*-dunak eta hegoko era *-n*-dunak biak batera baliatuz; bestalde, lehen pertsona datiboko morfeman ere bitasuna aurkezten digu Oztibarrek, hegoalderago nagusitzen den *da* eta iparreragoko *ta*, bi alomorfoak ageri zaizkigu Oztibarren. Nafarroa Beherean ipar eta hego arteko trantsizioa dirudi egin duela Oztibarrek hondarreko mendeetan, ipar nahiz hegoko jendeekin eskuz esku halako komunikazioa gorde duela. Aditzaren morfologian oinarriturik XIX. mendean Louis-Lucien Bonaparte printzeak bi zatitan bereizi zuen Oztibarreko mintzoa; hegoaldeko Hozta eta mendebaleko Larzabale eta Landibarre herriak Garaziko taldera lerratu zituen eta ekialdera jotzen dutenak, berriz, Amiküzeko taldera bildu zituen: Donaixti, Ibarrola, Bunuze, Jutsi, Izura eta Arhantsusi. Bonapartek ez zuen zatiketa hau esplizituki argitu eta Oztibarreko corpusa aztertu ondotik, guk segurik ez dugu arrazoi gardenik ikusten printzearen zatiketa hura onesteko, ez da ikusten zein ezaugarri ematen diguten honelako hizkuntza-banaketa geografiko bat arrazoitzeke aukera eta bestalde, ez dugu artikulu hau proposamen berri baten egiteko baliatuko ere: marrak, mapak eta sailkapenak egiteko, oraingoz datu, azterketa eta eztabaida gehiago behar da gure ustez.

6.2. Izatez, Garaziko *eskuarari* ageri da lotuen Oztibarrekoa, lekuko *eskualdunek* berek eta hizkuntzalariak ikusten dukete hori. Balirudike soilik hiztegiaren alderdiko ñabardurak direla Oztibarre vs. Garaziko ekialdea bereiztea ahalbidetzen dutenak, baina aditzetako *-ki* atzizkia den berrikuntza-ren salbuespena garrantzizkoa da guretzat, Amiküze, Zuberoa, Erronkari edo Zaraitzu bezala, Oztibarre ere saihtesean kokatzen baitu, Aezkoa edo Garazi ez bezala; gramatikaren aldetik Garazik baduen berrikuntza hau falta du, *-ki* aditz atzizkirik ez da Oztibarren, baina Lapurdiko erdigune-hegoaldean –Epeldek are bardohtar batengandik *izaiki* bildu du (2003: 129)–, Baigorri eta Garazin bai: azken buruan, Baigorrialdea eta Garazi lotuago egon dira ezaugarri hau baduen Nafarroa Garaia. Tasun berri honen hedadurari Oztibarre hertsia eta immuneago egon da: Nafarroa Behereko saihtesean delako, menturaz? Ezaugarri hori ez duten ondoko Amiküze eta Zuberoari atxikirik egon delako eta horiekiko hizkuntza hartu-emanak eragin duelako oztibartarrak *-ki* berri horretaz ez jabetzea? Ez jakin, eta ez da aise arrazoi sendo baten ematea, izan ere, Garazira ere jo ohi dute oztibartarrek, hondarreko mendeetan astelehenean egin ohi den merkatu garrantzitsura, baina baita Donapaleura ere, eta hainbatek Donapaleura gehiago Donibanera baino.

Berrikuntza batzuek hedadura bat eta beste batzuek beste bat ukaitea zerk eragin duen jakitea sekula ez da aise: *-ki* aditz atzizkiaren kasuan ez bezala, *izan*-en Nor adizkietan *nd* edo *nt* izatea ere –*ginden & ginten* ‘ginen’, *zinden & zinten* ‘zinen’– berrikuntza dela dirudi eta Baigorri salbu, Baxenabarre gehienean bezala, Oztibarren nahiz Amiküzen dugu gertakaria, baina Xiberoan ez; adizki itxuraz berri hauekiko Oztibarre ez da immune izan, Baxenabarreko ekialdea kide gertatu da. Ez dakigu gauza handirik ezaugarri

berri gehienen abiaguneaz eta garaiaz: bakoitzak bere azterketa galdegiten du hala denborari nola geografia-hedadurari dagokionez.

Baina bigarren eskualde batekiko ere saihetsean gelditu da Oztibarre: erakutsi dugu § 1.2.-n Hazparnek Aturrialdean, Lapurdiko erdialdean, Arberoan eta Amiküzeko mendebalean eragina eduki duela mintzoaren aldeetik eta datuek erakutsi digute eragin hori ez dela Oztibarrera heldu, oztibartarrak ez direla Hazparneren orbitapean gertatu. Izatekotan, Landibarre bustitzen dute Hazparneko eragin horren tantek, lexikoaren alderdi bakan batzuetan ikusi denez; *cf.* § 4.5. & 4.6. Lekuko oztibartarrek berek adierazi digutenez, urrun da Hazparne eta ez dute merkatu hartara joateko ohiturarik ukan; aldiz, Lapurdiko erdialdean, Aturrialdean, Arberoan eta Amiküzeko mendebalean, egungo euskararen hizkuntza-ezaugarri batzuetan bederen, Hazparne hiriaren indar historikoa sentitzen da; haatik, gure eskualde Oztibarren ez.

6.3. Interkomunikazioaren emaitza da ondoko mintzoekiko oztibartarrek eten nabarmenik kasik ez izatea eta horixe da gure ustez Amiküzerekiko gertatzen dena ere; badira bereizgarri batzuk amiküztarrek dituztenak, ezaugarri berri sorta bat, zuberotarren *üskararekin* partekatzen dituztenak eta Oztibarren falta direnak, baina ez da ahantzi behar Zuberoa ondoan izateak halako batasun bat ere eragiten duela ekialdeko Baxenabarren; hein batez, ongien Zuberoan gorde diren ezaugarri zahar zenbait ageri dira hala Amiküzeten nola Oztibarren, baina ez Garazin, edo ez hein berean bederen. Alde honetatik, Amiküze eta Oztibarre bete-betean sartzen dira Nafarroa Behereko ekialdeko euskararen eta ezaugarri frankotan zuberotarren mintzo-ohiturei hurbil, nahiz egia den hondarreko mendeetan eragin handia etorri dela mendebaletik eta erdiguneko Euskal Herritik: ekialdeko ezaugarri zaharren geografia-eremua bakantzea eta murriztea eragin dute ezkerretik jin ezaugarri berri horiek; *cf.* errate batera aditz-izenean *-ten* → *-tzen* lerratzea, XVIII. mendeko Oztibarren dagoeneko ageri dena.

6.4. Alderdi lexikoaren azterketaren emaitzak ikusirik, honako ondorioak aipa ditzakegu orain: hitz sorta bat aurkeztu dugu Lapurdin eta Baxenabarre mendebalean baliatzen direnak baina Oztibarren ageri ez direnak: *cf.* § 4.2.; eta badira aldaera bakan batzuk ere mendebalean ageri direnak baina oztibartarrek erraten ez dituztenak: *cf.* § 4.3. Saio honetan aztertu ditugunetan Oztibarreko hitzekiko eta hauen aldaera fonikoekiko alde gehien ageri duen herria Landibarre da, historikoki kasik Oztibarre ez dena eta Ipharlatzeko lepoaz bestaldera dagoena: Oztibarreko eskualdean Landibarre da Baxenabarreko mendebaleko eta are inoiz Lapurdiko joeretara ere guztien artean gehien lerratzen dena, geografikoki ulergarri denez.

Nafarroa Behereko hegoalderat Garazirekin –eta inoiz are Baigorriekin ere– oztibartarrek partekatzen duten alderdi lexikoa ez da huskeria, § 5.1.1. eta 5.1.2-n ikusi dugunez. Ohargarri da Garaziko emaitza lexikoetan ez dagoela guztizko batasunik: Garaziko ekialdea eta mendebala ez dira berdin, aldea dago lexikoan Hergaraitik ezker joz gero. Eta bestalde, jakingarri da badirela ele eta aldaera franko Baxenabarre hegoaldean, Garazin –edo Garazin eta Baigorri– ibiltzen direnak, baina Oztibarren ezagutzen ez dituztenak; *cf.* § 4.7. & 4.8. Oztibartarrek –edo Oztibarreko herri batzuetako euskaldunek– eta zuberotarrek alderdi lexikoan partekatzen dutena ere anitz

da, *cf.* § 5.3.1. eta 5.3.3.; zuberotarrekin eta Baxenabarre ekialdeko gainera-teko euskaldunekin batera oztibartarrek partekatzen duten lexikoa ere ugari da, *cf.* § 5.3.2. eta 5.3.4. Garaziko mintzoarekin batean ere hitz eta aldaera multzo handiak partekatzen dituzte oztibartarrek, baina nolana izanik ere, anitz da zuberotarrekin ala garaztarrekin oztibartarrek partekatzen duten lexikoa, anitz aldiz funts bata eta bestea desberdinak badira ere. Eta bada gero beste hitz edo aldaera multzo bat oztibartarrek eta ekialdeko baxenabartarrek partekatzen dutena, baina Zuberoakotik desberdin dena; ez da hain hitz eta aldaera sail handia; *cf.* § 5.4.1. eta 5.4.2.

EHHA-ren emaitzen arabera Oztibarrek eta Amiküzek partekatzen duten lexiko eskusiboaren maila apala da; *cf.* § 5.5.1. eta 5.5.2. Datuek diotena da hori, baina bien eskusiboak ez diren hitz eta aldaerak, Baxenabarre ekialdean ala Zuberoan –edota Nafarroa Behereko ekialdean eta Zuberoan– aurkituko ditugunak ausarki dira, eta oztibartarrek eta amiküztarrek partekatuak dira, gainera: alderdi lexikoan Oztibarre eta Amiküze ez dira berdinak, baina ezin erran daiteke ere bakoitza bere gisa doanik, badute lexikoan elkarren eite.

Zail da Nafarroa Behereko erdialdean soilik baliatzen den alderdi lexikoaren saila antolatzea; badira honelako ale batzuk Oztibarren ere, baina *EHHA*-n oinarritzen den gure ikerketan ez dute kopuru handirik erdietsi; § 5.2.1. eta 5.2.2.-n aurkeztu ditugu.

Erakutsi ditugun emaitzek ez dakarte Oztibarreko euskararen azterketa osorik, baina hein batez bederen erakusgarri dira. Eskualdean honelako atalkako edo osoagoko lan gehiago eginez, gaindituz has gaitezke alderdi honetako mintzoaz artean ukan dugun ezagutza apala. Bidean gaindi Baxenabarreko nahiz Ipar Euskal Herriko euskalkiez emeki-emeki argitasun haboro erdietsiz joanen gara.

BIBLIOGRAFIA

- APALAUZA, A., 2007, «Imotz, Basaburu Nagusia, Larraun eta Araitz-Betelu ibarretako lexikoaren azterketa», *ASJU*, 41 (1), 175-236.
- ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA, 1990, *Euskalerriko atlas etnolinguistikoa [EAEL]*, Donostia, Aranzadi.
- ARBELBIDE, X., 1987, *Garazi*, Donostia & Baiona, Elkar.
- ARIZTIMUÑO, B., 2013, «Euskal aditz jokatuaren osaeraz eta jatorriaz zenbait ohar», in R. Gómez *et al.* (arg.), *Koldo Mitxelena katedraren III. Biltzarra*, Gasteiz, UPV/EHU, 41-60.
- 2015, «Lazarragaren eskuizkribuko adizki batzuez (euskal aditz jokoaren kronologia erlatibo baterantz)», in M. J. Ezeizabarrena & R. Gómez (arg.), *Eridenen du zertzaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*, Bilbo, UPV/EHU, 49-70.
- AURREKOETXEA, G. & VIDEGAIN, X. (arg.), 2004, *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, *ASJU*-ren gehigarriak 49, Bilbo, UPV/EHU.
- BARANDIARAN, J. M., 1955, «Notas sobre la vida pastoril en Ibarre», *AEF*, 15, 39-46.
- 1982-3, «Materiales para un estudio del pueblo vasco en Urepel», *AEF*, 31, 9-30.
- BIDART, P. (biltz.), 1994, *Le Pays de la Soule*, Baigorri, Izpegi.
- CAMINO, I., 2004, «Nafarroa Behereko euskara», *FLV*, 97, 445-486.
- 2008, «Nafarroa Behereko euskara zaharra», *ASJU*, 42 (1), 101-169.
- 2009, «Mugako hiztun eta aldaerak ipar-mendebaleko Zuberoan», *FLV*, 111, 153-218.

- 2013, *Alphonsa Rodriguez Jesusen Compagnhaco aitaren guiristhinbo perfeccioniaren praticaren pparte bat (1782)*. Edizioa eta azterketa, *ASJU*, 47 (1), Bilbo, Euskaltzaindia & UPV/EHU.
- 2015, *Amikiuze eskualdeko ^beskuara*, argitaratzeaz.
- CERQUAND, J. F., 1985, *Ipar Euskal Herriko legenda eta ipuinak*, A. Arana (arg.), Donostia, Txertoa.
- CHARRITTON, P., 1984, *Jean Etchepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak. I. Euskal gaiak*, Donostia, Elkar.
- DUGUINE, M., 2009, «Hazparneko euskaraz bi hitz», *Euskera*, 54 (1), 193-210.
- DUHAU, H., 1993, *Hasian hasi. Beskoitzeko euskara*, Donibane Lohizune, Alinea.
- 2003, *Hasian hasi. Beskoitzeko Euskara (Beskoitzeko Heskura)*, Donibane Lohizune, Akoka.
- DUNY PÉTRÉ, P., 1959, «Trois textes folkloriques basques de Basse-Navarre Orientale», *BAP*, 15 (1), 47-60.
- EPELDE, I., 2003, *Larresoroko euskara*, doktoretza tesi argitaragabea, UPV/EHU.
- ETCHEBERRY, J.-B., 1986, *Hazparneko misionestak*, Baiona, Cordeliers.
- ETXEBARRIA, J. M., 1994, «Las grabaciones de Viena en euskera. Bajo navarro occidental y Bajo navarro oriental», *Mundaiz*, 47, 45-75.
- EUSKALTZAINDIA, 2008-14, *Euskal Herri Hizkeren Atlas [EHHA]*, lehen sei liburukiak, Bilbo, Euskaltzaindia.
- HARITXELHAR, J., 1963, «Textes folkloriques de la vallée de Baigorri», in *Actas del Tercer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos. Girona, 1958*, Zaragoza, Instituto de Estudios Pirenaicos. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 51-73.
- IÑIGO, P.; SALABERRI, P. & ZUBIRI, J. J., 1995, «-ki aditz-atzizkiaren gainean», *FLV*, 69, 243-295.
- IRIBARREN, J. M., 1984 [1952], *Vocabulario navarro*, Iruñea, Príncipe de Viana.
- IRIZAR, P., 1981, «Dialectos bajo-navarros oriental y occidental», in *Contribución a la dialectología de la lengua vasca II*, Donostia, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, 287-330.
- 1999a, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental I*, Iruñea, UPV/EHU & Euskaltzaindia.
- 1999b, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro occidental*, Iruñea, UPV/EHU & Euskaltzaindia.
- 2002, *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental II*, Iruñea, UPV/EHU & Euskaltzaindia.
- LANEUFVILLE, LE QUIEN DE, CH.-A. (arg.), 1786, *Catichima edo fediareen eta guiristino-eguien explicacione laburra*, Akize, R. Leclercq.
- LARRE, E., 1992, «Jean Hiriart Urruty zena (1927-1990). Halako lurretik holako landarea», in *Luis Villasanteri omenaldia*, Iker 6, Bilbo, Euskaltzaindia, 265-282.
- 1997, «Garazi 97, Bernat Etxepare», in *Federiko Krutwig-i omenaldia*, Iker 10, Bilbo, Euskaltzaindia, 191-235.
- 2001, *Ene artzain etxolak*, Oiartzun, Sendoa.
- 2009, «Jean Hiriart-Urruty (1927-1990)», *Euskera*, 54 (1), 175-181.
- MONTOYA, E., 2004, *Urdazubi eta Zugarramurdiko euskara*, Iruñea, Nafarroako Gobernua.
- ORIXE, 1976 [1935], *Euskaldunak*, Donostia, Auñamendi.
- ORPUSTAN, J. B., 2005, «Euskal-pheredikuak Garazin XVIII-garren mendean (Archives de la maison Iriberría de Bascassan)», *Lapurdum*, 10, 169-232.
- PADILLA, M., 2009, «Hazparneko euskara XVIII. mendeko testu argitaragabe baten arabera», *Euskera*, 54 (1), 183-192.
- 2011, *Kadet eta Bettiriño edo Yesu Christo eguiazco Yainco Guizonaren bizia eta heriua laur evanyelista eguiazcuen eta sainduien arabera*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- PAGOLA, R. M.; IRIBAR, I. & IRIBAR, J. J., 1999a, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Ekialdeko behe-nafarrera 1 & 2*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea.
- 1999b, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Mendebaldeko behe-nafarrera*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea.
- PIKABEA, J., 1993, *Lapurtera idatzia (XVII-XIX)*. Bilakaera baten urratsak, Donostia, Kutxa & UPV/EHU.

- PREGARIAC BAYONACO DIOCEZACOTZ. *Ioannes d'Olce Bayonaco Iaun Aphezpicuaren manamenduz ordenatuac eta imprimaraciac*, 1991 [1651], in L. L. Bonaparte, *Opera omnia vasconice III*, Bilbo, Euskaltzaindia, 191-215.
- RIJK, R. de, 1999, «Zuberoa Garaiko mintzaeraren eredu bat», *FLV*, 80, 155-163.
- SALABERRI IBARROLAKOA, 1856, *Vocabulaire de mots basques bas-navarrais. Traduits en langue française*, Baiona, Lamaignère.
- SALABERRI ZARATIEGI, P., 2004, *Nafarroa Behereko herrien izenak*, Iruñea & Bilbo, Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernu.
- VIDEGAIN, X., 1989, *Le vocabulaire de l'élevage en pays d'Oztibarre. Contribution aux archives de l'oralité basque*, Université de Bordeaux III, doktoretza tesi argitaragabea, lau liburuki.
- 1997, «Joañes Castet-en kantu-kahierra (Oztibarre, 1936)», *Lapurdum*, 2, 129-159.
- ZENBAIT EGILE, 1992, *Amikuze. Le Pays de Mixe*, Baigorri, Izpegi.
- ZUAZO, K., 1998, «Euskalkiak, gaur», *FLV*, 78, 191-233.
- 1999, «Baigorriko euskara kokatzeari buruz», *Lapurdum*, 4, 247-277.
- 2014, *Euskalkiak*, Donostia, Elkar.

LABURPENEA

Oztibarreko mintzoaz eta haren lexikoaz

Saioak hasieran Baxenabarreko euskaraz dagoen ikuspegi orokorra aurkezten du eta Hazparnek ezker-eskuin eta goi-behe hizkuntzaren aldetik ukan duen eraginaz proposamen bat egiten. Ondotik oztibartarren abeltzain-gizarteaz eta eskualdeko jendeen hartu-emanaz ohar batzuk egiten dira. Hizkuntzaren atalean alderdi foniko eta morfosintaktikoez aurkezpen zabalxea egin da, non ageri baita Oztibarreko mintzoa Baxenabarreko erdigune-erdiguneko delat, ez duela berezko ezaugarririk eta ondoko mintzoekin komunikazio-maila gora duela, nahiz badiren ekialde honetara heldu ez diren berrikuntza zenbait; bestalde, ahal izan den heinean hondarreko mendeetako hizkuntza-bilakabide batzuen berri ere eskaini da. Lexikoaz eta item lexikoen aldaera fonikoez egin den azterketak erakusten dituen bi lotura sendoenak, Garazi alderat eta Zuberoa alderat doazenak dira; Landibarren Baxenabarre mendebaleko euskararen eragin poxi bat ere ageri da. Oro har mintzo bateratuxea ageri zaigu Oztibarrekoa eta Garaziko eskualdean luke kiderik hurbilena.

Gako hitzak: Baxenabarreko *eskuara* nuklearra; Oztibarreko mintzoa; Hazparneren hizkuntza-eragina; ibarren arteko eskualde-harremanak; eremu geo-lexikoak.

RESUMEN

Sobre el vasco de Ostabaret y su léxico

El artículo muestra una panorámica general del conocimiento que en este momento poseemos sobre el habla de la Baja Navarra y propone una visión innovadora sobre la influencia ejercida a nivel lingüístico por la villa de Hasparren en su entorno. Posteriormente se describen la sociedad ganadera del valle de Ostabaret y sus relaciones vecinales. Se presentan con amplitud características fónicas y morfosintácticas del habla de Ostabaret y su condición de habla nuclear en la Baja Navarra, con un alto grado de comunicación lingüística con su entorno y sin apenas características propias o exclusivas; también hemos mostrado que algunas innovaciones no han llegado al este de la Baja Navarra. El análisis geoléxico muestra dos tendencias de afinidad, una hacia el valle de Cize y la otra hacia el país de la Soule; en Lantabat aparece cierta influencia lingüística de la Baja Navarra más occidental. En general el vasco de Ostabaret se nos aparece homogéneo y afín al del valle de Cize.

Palabras clave: vasco nuclear de la Baja Navarra; habla de Ostabaret; influencia lingüística de Hasparren; relaciones regionales entre valles contiguos; áreas geo-léxicas.

ABSTRACT

On Ostabaret Basque and its lexicon

This paper presents an overview of the knowledge available at this moment about the speech of Lower Navarre and proposes an innovative vision of the linguistic influence of Hasparren in its environment. Subsequently we describe the livestock-breeding society living in Ostabaret and its neighborly relations. Phonic and morphosyntactic characteristics of the speech of Ostabaret are amply discussed and its status as a nuclear speech in Lower Navarre is underlined, since it has a high degree of linguistic communication with its environment and very few exclusive characteristics; we have also shown that some innovations have not reached the east of Lower Navarre. The geo-lexical analysis shows two affinity trends, one towards the valley of Cize, and the other towards the Soule; in Lantabat some linguistic influence of the western Lower Navarre appears. Ostabaret Basque appears to be on the whole homogeneous and related to Cize Valley Basque.

Keywords: Lower Navarre nuclear Basque; Ostabaret speech; Hasparren linguistic influence; regional relations between adjacent valleys; geo-lexical areas.

Noiz jaso: 2015/05/06.

Noiz onartua: 2015/06/12.